

Докиа Гуменна

ВІУКИ
Столітнього
Запорожця

Видавництво
"Добра Книжка"

ВІДГУК ЧИТАЧА

... „Збірка «Внуки столітнього запорожця» — це такі клаптики пригод, переживань і подій. Добре, що авторка це вхопила і опрацювала. Адже наша дійсність така багата в такі історії, а вони забуваються, пропадають. А так збережуться для дослідника, для читача пізніших часів чи навіть для письменника, що може з них зачерпнути.”

Лідія Бурачинська

... „Історій багато. Мандрувати з авторкою приємно й корисно, бо її око бачить чимало речей, яких звичайний смертник не заперимітить, і вмів вона про буденні справи оповідати з окремим чаром, зацікавлюючи і відкриваючи глибший сенс процесів та подій, які проходять повз нас. Її ремарки короткі, часто дотепні, це блиск живого гумору...”

Ів. Столій

(Це з рецензії на „Серед хмаросягів” у „Свободі”, ч. 181, 1962)

Докія Гуменна

ВНУКИ СТОЛІТНЬОГО ЗАПОРОЖЦЯ
DOKIA HUMENNA

Докія Гуменна
Перша Свобода
Каколо
З Кульжин
Докія
Гуменна

ДОКІЯ ГУМЕННА

VNUKY
STOLITNIOHO ZAPOROZCIA

Ukrainian Short Stories

ВНУКИ
СТОЛІТНЬОГО
ЗАПОРОЖЦЯ

Українські новелі
американського походження

diasporiana.org.ua

GOOD BOOK — № 218
Toronto, 1981

ВИДАВНИЦТВО „ДОБРА КНИЖКА” Ч. 218
Торонто, 1981

Цю книжку видано за частковою допомогою
Фундації ім. Т. Шевченка в Канаді.

Оформлення обкладинки:
Докія Гуменна і В. Кондратюк.

Printed by
HARMONY PRINTING LIMITED
70 Coronet Road, Toronto, Ontario, Canada M8Z 2M1

Д О Ч И Т А Ч А

Чи виправдана назва цієї книжки? Оповідання й новелі, вміщені тут, складають мозаїку, а з неї виринає образ того, як час і оточення нас різьблять. Це ж усі ці новельки, хоч і українські, але американського походження. То чи справді всі оці персонажі, оселені на сторінках книжки — внуки й правнуки запорожців, козацької нації, якою були наші предки ще пару століть тому?

Такі роздуми й сумніви опановують автора при наданні назви всій збірці. І яка відповідь?

Так, на відміну від тих, що стидаються своїх босих з-під солом'яної стріхи діда-баби і не хочуть їх мати, я горджуся ними і хочу мати діда-запорожця, я пишаюся прадідом-гайдамакою. Якби не було гайдамаки Грушівського-Шевченка, не було б його внука Тараса; якби не було двадцятилітнього діда-запорожця Шепеля, не було б внуків Якова і Зіни, іншими словами — підтвердження волевияву українського народу мати „свою хату, свою правду, і силу і волю”, — прагнення до самостійного життя. Не було б — після катастрофи 60 років тому — великого ісходу у широкі світи тридцять років тому. Нас. І не було б нових паростей, які прицепилися на новому ґрунті, але й не забули, який їхній корінь.

Тому я думаю, що всі ми — внуки-правнуки тих запорожців, які жили по сто двадцять років. І тому я сміливо називаю цю збірку

ВНУКИ СТОЛІТНЬОГО ЗАПОРОЖЦЯ.

А може з деяким почуттям ніяковости-сорому? Оце такі ми? Чи гідні бути їхніми внуками-правнуками?

Авторка

НАШІ ДІТИ

Якщо ви прожили в Америці десять років, то не здивуєтесь, коли я скажу, що мої давні сусіди вже три рази переїжджали до Каліфорнії й звідти назад. Ніде не загриють собі місця. З Нью-Йорку вони виїхали на ферму заради дітей, щоб мали свіже повітря. І нас потягнули за собою. Сподобалось нам, ото й досі живемо на хуторі. А вони не всиділи довго й переїхали до Покіпсі, щоб дітям було до школи ближче.

Я ще таких розпечених дітей не бачила. Все їм дай! Все, що заманеться, має бути! Приходить неділя — їм нудно. Їм треба „фан”. Замість того, щоб допомогти щось у хаті — тату, вези нас на „фан”! Про який „фан”, про які такі розваги та виїзди ми колись думали? Але може й справді?.. Діти потребують свого товариства, а де ж ти на фермі того товариства знайдеш?

Відтоді ми бачимося рідко, хоч не тратимо одні одних з очей. Я, коли буваю в місті, — неодмінно загляну, хоч на хвилину, як то вони там. Бо коли довго нема листа чи поздоровлення з святами, то так і знай, що наші Вергунівські вже зірвалися з місця й десь у дорозі.

І справді! Один раз послухавш їх — Каліфорнія чудова, все цвіте круглий рік, а яке повітря! А виноград, а помідори! Куди там, тут такого й за великі гроші не знайдеш. І ніколи не треба думати за теплу одежу. А другий раз — в Каліфорнії неможливо! То тільки здається, що там добре, а для здоров'я зле. Туман той їхній, „фог”... Як вони його витримують? Чоловікові через ревматизм там не можна бути. Та й роботу не так то легко знайдеш...

— Та ви ж тут свою хату зліквідували, продали! — довелося мені тільки головою похитати. — А тепер як?

— Бо дурні були, то й зліквідували. Тепер у найманій сидимо. Ще хвалити Бога, що меблів не встигли позбутися та добрі люди зберегли... Холодильника, що звідси везли, довелося там у Каліфорнії покинути... Ще й маму там поховали. Сиділи б тут, то й могилка була б близько...

Еге-е! Ніде правди діти... Та вже нічого не pomoже. Витратились, треба забувати, починати все наново.

— А де ж ваші Василько, Ганнуся? Щось не бачу я їх, — оглядаюся по хаті, зазираю в другу кімнату, може хто звідти вийде. До речі, зауважую, що кімнатка Ганнусина нічого не втратила, така сама: вся в килимах, із дорогими меблями, з телевизором. Затишний куточок для принцеси, а не... Але не встигла я подумати й знайти відповідне слово, як почула:

— О, а ви й не знаєте? У Каліфорнії Васько нам штуку встругнув! Прийшов він раз додому такий якийсь ніяковий, крутиться, розгублений, мнявся-мнявся, нарешті випалив: „Мамо, я мушу женитися. Через два тижні будете мати внучатко”.

— Що-о-о!

Отакій шкраб! Він же ще й школи не скінчив! І мати з батьком дозволили утнути таку дурницю?

— А що ж було вдіяти? Тепер маємо невістку, — безпомічно розвела руками Вергунівська, — італійку. Вона відразу покинула школу, а Василько вчиться й працює.

Видно було, що не дуже вона хотіла на цю тему розводити балачки, видно, як болить воно їй. Я й змінила тему.

— А де ж Ганнуся?

— Ен наша? Та ось-ось надійде, — глянула Вергунівська на годинника. — Час уже з школи їй...

Перед моїми очима встала одна дівчинка, яку я звикла бачити на фармі: матросочка, синій костюмчик із великим білим коміром обшитим синіми

стьожками, дві грубенькі русі коси, велетенські блакитні банти... Але цей образ закрила друга дівчинка, що якимсь дивом теж була Ганнуся. На мою думку — поторока. Бачу її моїм внутрішнім оком, як оце зараз. Де в нас було дозволено, щоб учениця приходила до школи в папільйотках? Тут вона накрутила на отакі великі дротяні рурки своє волосся, і так і йде по вулиці, так і сидить із ними в клясі. Під очима підмалювано, брови збриті, а над ними полізли десь угору написані олівцем, уста густо нафарбовані, нігті, як червоні пазурі... І це має бути та сама Ганнуся? У штанях, одна холоша вище підкачана за другу, у якійсь дурацькій куртці із ідіотським написом через усю спину, — ось яке чупираadlo зробилося з нашої Ганночки. Тя-я-агне поперед себе в оберемку книжки, а до того ще й папіроску закурить.

І як мати не соромиться йти поруч такої дочки? Але не раз сама я чула, що не мама дочки, а дочка матері, особливо ж бабки, соромилась. „Ти тільки мовчи... ти тільки нічого не говори на вулиці, бо мені встид, що ти по-англійському не вмієш. Ти говориш тільки по-українському, з тобою по вулиці сором іти... Ти тільки мовчи, щоб ніхто не чув, як ти говориш...” Ну, і це до бабці так! Чувте? До бабці, що ані телень не второпає по-тутешньому!

— Нащо ви так одягаєте свою дівчину? — не раз питала я Вергунівську, а вона ще й виправдується!

— Як же, всі так! Щоб наша дитина виділялася? Нам буде встид...

Але ця Ганнуся, чи пак Ен, що ввійшла до хати, було зовсім інша, незнайома особа. Тінь з того світу, чи сестра Марі, чи справжній мрець! Зелено-сіро-синя. Уста сірі, синька й зеленка під та навколо очей. У чорному трико, що обтягувало її округлі форми, мало не лопало. Вже не було халамиди на плечах, а був найтісніший светр, що тріщав, здається, по всіх швах, намагаючись втримати всі частини Ен до купи. А все це вінчала копиця сіна на голові, прикрита чорною газовою хустинкою.

— Гай! — ніби нявкнула Ен і, не зупиняючись, пішла до своєї кімнати. Наче мене й не було в хаті, наче я її не присипляла ще маленькою на своїх руках... Еге, було колись у діпі таборі!..

Вражіння було таке, що хоч і затягнена в трико, а гола пройшла повз нас дівчина. Взагалі, скажу я вам, хоч я й десять років в Америці, а не можу зрозуміти, чому це так: жінки тут одягаються напів голо, а чоловіки засупонені від вух до п'ят. Подивіться на ті жіночі „вечірні сукні” з викотами на грудях та з голими спинами, на ті літні штанята, яких не відмовляють собі шістдесятилітні матрони, не кажучи вже за таких паршуків, як Ен. А чоловіки? Наглухо замутовані, обтушковані сорочками, краватками, у довгих штанях, чорних шкарпетках, зашнурованих черевиках. Заходять у кафетерію двох хлопців, з ними одна дівчинка: хлопці в формальних довгоштанних убраннях, дівчинка в коротесеньких шортах... Вони прийшли їсти морозиво, і дівчинці зовсім не соромно, що вона сидить за столом напівгола межи зодягненими хлопцями. Що за перевернена цнотливість і чому це жінкам така привілея — якнайбільше показувати свого тіла, хоч би й затягненого в облипле трико? А ось один мій знайомий вийшов на фасад свого дому у палісаді, посидіти на сонці — в коротких штанцях. Зараз поліція оштрафувала — за порушення моральності...

— Глядіть, — кажу, дивлячись услід новій Ен-Ганнусі, — глядіть, щоб вона не привела вам якого мексиканця в сомбреро, чи порторіка. Або ще й негразятя матимете...

— О, ми вже з неї не спускаємо ока! — призналась Вергунівська. — Маєш школу, а з школи — до дому. І сиди, вчись! Нікуди ані ногою! Хочеш кіна — є в тебе у твоїй хаті телевізія. О, ми її строго тримаємо! О, я вже не дам їй, ні за що в світі, щоб якогось чужинця в хату привела.

Войовничість пані Вергунівської була їй рішучо до лиця. Стриманість з неї злетіла вже зовсім, вона почала розказувати.

— Занадився був до нас один хлопчина. І нічого, навіть наш, українець, тут у нас сусіди недалеко живуть. Сидить і сидить щодня, якось ніяк йому сказати, щоб забирався, сусід, і батьки ж статечні. А дитині треба вчитися... Ми в клопоті. Та хвалити Бога, прийшов того хлопця батько, сам просить, щоб гнали його, мовляв, хлопець висиджує багато часу в нас і „репутація мого сина від цього страждає”. Чули? Його репутація страждає, а наша то й ні!? Ви таке чули?

Вергунівська дійшла до вершка можливого для її темпераменту обурення. Але то тільки так мені здалося. Далі було ще що розказувати.

— Відтоді ми вже не мусіли випрошувати сусідового сина з такою вразливою репутацією... Але чекайте, що далі було. Змовилися наші діточки, і як мене з чоловіком не було вдома — під'їжджає „кавалер” таксівкою, і моя Ен сідає, як дочка магараджі, в авто, двері перед нею розчиняються, двері за нею зачиняються, наче й справді перед великою дамою, наче й справді це не сусідський хлопчина з другої вулиці, а он який джентлмен. А тут якраз я нагодилася. Підбігла, та як рвану дверцята, та як потягну за коси мою дівчину! А, ти, мала смаркуля, а ти питалася батька й матері, чи можна? Зараз мені марш до хати! А ти, цибатий драню, забирайся мені звідси, бо як потягну тебе ось цією парасолею... Накричала, нагукала, розвела їх — і відтоді спокій. Нема чого з кавалерами по кінах та баялах шалатися, ще рано...

Вергунівська тут зробила велику павзу.

— Що ви на це все скажете?

Я тільки головою похитала. Бо й справді, що можна на це сказати?

**

Але може таки треба було мені своє слово сказати, може б те, що скоїлося потім, не прийшло. Зайшла я попрощатися, коли збиралась ця родина в четвертий чи п'ятий раз до Каліфорнії. Приходжу саме на той переполох, що Ен утікла. Утікла! І треба було десять

днів, щоб знайти її, — сидить вона в готелі та не хоче батька-матері знати. Але за готель довелося таки татові й мамі платити, бо її жених і облесник був ще несповна літ і не закінчив школи. Та й от тепер мої Вергунівські напівдорозі, — ні сюди, Микито, ні туди, Микито! Вже деякі речі поїхали до Каліфорнії, а вони звідси через весь оцей балаган не можуть виїхати, нема чим боргу сплатити, що наробила їх дорогоцінна дочка магараджі, їх принцеса Ен.

Але не зважаючи на цей весь рейвах і клопіт, у хаті було якось жвавіше, якийсь веселий рух. Чи не від цього малого персонажа, що котить по хаті авточко й при цьому страшенно радіє?

— А що це за жевжик у вас по хаті бігає? Де це він у вас узявся?

— А це... — ніяково зам'ялася моя Вергунівська. — Хіба я не казала вам, що наш Василько розійшовся із жінкою та й дитину забрав? Оце привіз до нас. Що йому лишалось робити? Жінка ж його нічого не вмiла робити. І не хотiла! Він на роботi, а вона лежить і курить. Він приходить із роботи, та мусить заходитися коло варення обiду, мусить прибрати, попрати і дитину доглянути! Отакі ті жінки-італійки! Отаке нещастя взяв наш бідний Василь на свою голову! Ну, вже ми цього жевжика самі виховаємо, не дамо ніякій італійці, — завзято приобіцяла Вергунівська.

„А бразилійці?“ подумала я, але вголос не сказала. Це приїхала з Бразилії одна наша родина, і невістку привезли вони — бразилійку. Все було нічого спочатку. Бразилійка й мови навчилася нашої, і паску по-нашому святила, словом, українизувалася, що й не впізнасте. Живе в одній хаті з батьками, господарна, з чоловіком ніколи не перемовиться. Все було б наче добре, тільки дитину своєю... Ой, Боже ж мій, дитині своїй не дозволяє ні слова по-українському сказати! Як тигриця, пантрує, щоб воно говорило лише португальською!

1966.

12

ЯК У КАЗЦІ

1.

Ну, й весело ж у нашій хаті тепер! Ніколи не було сумно, а тепер тим більше. Тато наш все щось таке розкаже, аж ми за животи хапаємося. І до кожної ситуації є в нього інша байка.

Стелили ми килими в новій хаті, от тато й згадав про одну американку, як вона придбала античного килима.

— Одна дама, — розказує тато, — привезла новісінького дорогого килима до нашої хемічної чистки і попросила надати античного вигляду. Господар дуже солідно приобіцяв їй, що буде все зроблено фахово, а коли вона пішла, він постелив килима на підлозі, покликав нас, робітників, і наказав ходити по ньому, плювати, кидати попiл з цигарок, а також пропалити подекуди дiрки. Так пробув той килим два тижні на підлозі, два тижні ми на нього плювали й розтирали підшвами всякий бруд і за два тижні килим придбав усі властивості антика. Коли у призначений час приїшла замовниця й бос показав їй старого килима, вона була захоплена! Вона тепер може з гордістю показувати всім старовинного килима, придбаного за величезні гроші, просто із палацу індійського магараджі.

Ми качалися зо сміху на наших килимах, куплених сьогодні в американській крамниці. Ну, чи не дурна гуска та багата американка? А ми ось горді з того, що в нас усе, рішучо все в цій хаті, новесеньке, ніколи ніде не вживане! Навіть сама хата! Ми самі! Ну, чи ж не так це, як у казці!

Учора ще жили ми на „давнтавні“, наймали мешкання у домі серед смітників, без єдиної деревини.

13

Учора — доми лізуть один на один, обліплені крамничками з усіх боків, а сьогодні... А сьогодні в найкращій ділянці, серед садів, парків та зелених вулиць, серед яскравих плеканих квітників. Отут і наш дім стоїть, і ніякі крамнички не псують красвиду у цьому океані зелені. І це ж так, виявляється, просто зробити, так легко! Метаморфоза сталася моментально. Якби наші люди були ініціативніші, то вже давно нікого не зосталося б у тому засміченому давнтавнівському гетто.

Правда, були в нас деякі внутрішні труднощі, себто тертя між поглядами на життя татовими й маминими. Бачте, тато в нас — натура широка. Як щось захоче мати, чи навпаки, комусь дати, то повною пригорщею. „Чого маємо чекати, коли то в нас нашкребеться грошенят на купівлю дому, меблів? — казав він. — Таж усі американці так роблять. Американець живе в кредит. У кредит усе, що треба для комфортного побуту, всі найновіші удосконалення побутової техніки він уживає. Він бере в кредит, уживає, а сплачує 20 років. Нехай і все своє життя, то це дуже все таки вигідно! Чому я маю п'ять років мучитися без пилосмоку, коли я вже зараз можу його мати?

Не так думає наша мама. Перше, ніж ступити крок, вона пильно роздивляється: чи не спіткнеться об щось, чи не зачепиться та не розтягнеться на землі? Її засада — нічого не купувати в борг. От і тепер: як важко було переконати її, що це ж добра безпечна справа. Як то страшно було їй, що ми купуємо цю садибу в такій дорогій панській ділянці, — фактично без ніякої готівки, а справді нашкребли кілька тисяч завдатку.

— Е, мамо, ти просто не розумієш тутешнього стилю життя, — відказував на це тато. — Он ростуть діти. Петрусь уже має 15 років. І не зчуєшся, як Леся стане панною. Ми ж зобов'язані дати їм усе, щоб вони почували себе в цій країні, як удома, а не як ми, чужинцями...

— Ну, нехай... — наче погоджувалась мама. — Але чи не краще купити старий міцно збудований дім, як уже конче в цій ділянці? Нащо нам ця модерна коробочка з трісочок, коли ось поруч продається солідний будинок у стилі англійського замку за половину того, що нам коштуватиме модерний дім?

— А тому, що нашим дітям треба звикати жити серед заможної верстви, а не серед наших діпішок. Це як би авто: вони купують нове авто, бо воно модерніше, а своє ще добре, але немодне, віддають абиак... Чому ми не маємо йти з ними в ногу? Не забувай, що я доктор...

— Доктор, то доктор, — не зовсім погоджувалась і на це мама, бо велику частину заслуги за цей титул, предмет гордості всієї нашої родини, належала їй. — Але чи твій докторат уже дав тобі кращу посаду в твоєму хемічному комбінаті? Щось не видно, покищо.

— Е, не журись, якось воно буде! — кінчав це тертя тато і при цьому знов розповідав якусь веселу басчку. А тим часом підписував зобов'язання за зобов'язанням, а слідом за цим у хаті в нас з'являлися чудові речі, просто з крамниць.

Правда ж, добре мати такого тата? Ніколи нічим не журиться. І то не зовсім так, що тато мало заробляє. Він же з дому інженер-хемік, тільки не мав доброї праці, а працював у хемічній чистці тому, що не опанував мови. А тепер, як він зробив тутешній докторат, — перед ним відкриваються можливості. А щоб ці можливості впіймати, треба й на відповідному рівні бути в нашому побуті. Ні, таки широкий розмах краще себе виправдує. Поки то там буде якесь майбутнє, а ми вже маємо від Америки те найкраще, що вона може дати.

Прикро тільки, що не все ще маємо. Як здивувались у школі мої товариші, коли ненароком довідалися, що ми ще без авта! Як? Твій тато доктор і не має авта? Як? Ви не маєте в домі телевізії? Як? Твій тато не член голфового клубу?

І що ж! Хоч ми й парафіяни нашої церкви на „давнтавні“, але мусіли записатися до місцевої „комюніті“ (громади) та платити на утримання тутешньої церкви. І це все для нас, дітей, робилося, як я зрозумів із татових суперечок із мамою. Бо мамі зовсім не хотілося ходити до цієї церкви, хоч воно тут і близьенько. Маму тягнуло на „давнтавн“, кортіло побувати серед своїх людей, погомоніти нашою мовою, почути, які є новини... А тато навпаки: „Не хочу мати вже нічого спільного з тими юкі...“ Мама не зважала, що „юкі“, і залюбки добиралася на „давнтавн“ з півтори години, з трьома пересідками.

Але ж для нас, дітей... щоб на нас косо не дивилися сусіди... Вони ж до нас чемні: навіть на „парті“ запросили, та й їх мусіли ми оце запросити. А для цього довелося купити відповідний нашому титулові й домові дорогий чайний сервіс.

І ще одна новинка завелася в нашій хаті: ми вже всі між собою говоримо англійщиною. Навіть мама, — щоб коло нас, дітей, навчитися мови та не відрізнятися від оточення, не бути білою вороною. Я тепер уже не Петрусь, а Пітер, Микола — Нік, а Леся — Лусі.

2.

Ой, Боже ж, Боже, як сумно, як невесело тепер у нашій хаті! І яка ж вона тепер наша? І ми не знаємо, чи маємо тата. Він же нас далі кухні в дім не пускає, позамикав усі кімнати від нас на ключ. І взагалі я не знаю, що зробилося з нашим таким завжди добродушним, таким постійно жартівливим татом. Став він такий жовчний, роздратований, нічим йому не вгодиш!

Почалося з того, що він заборонив нам ходити по апартаментах, торкатися меблів, щоб їх не подряпати. Казав скидати взуття ще внизу в передпокої, щоб килимів не псувати. А потім, дозволялося нам тільки до своєї кімнати входити. Ці вимоги найвищої економії зайшли після того, як почали приходити до нас ра-

хунки, оті „били“ всякі. Кожен раз від них мінялася на гірше татова вдача. „Бил“ від меблевої фірми, „бил“ за холодильник, „бил“ за морозильника, за газ, за опал, за страховку. Купив тато на сплату авто, — ще один „бил“. А ось і податок, тисячу доларів річно! Та ми ж за пів тисячі мали просторне мешкання — п'ять кімнат, гей, — на „давнтавні“. І не знали ніякого клопоту з опалом, оливою, з робітниками, що прибирають коло дому. А „моргедж“! У два рази більший за той рент, що ми платили на „давнтавні“. І це має бути наш власний дім, коли ми так солоно платимо за право в ньому жити?

Це так воно починалося, а кінчилося ще гірше. Одного разу тато заявив, що це — його хата, й ніхто з нас не має права зламати замки чи підробити ключі та увійти до його дому. Цю заяву тато склав після того, як тато й мама на смерть посварилися.

Виявилось, що це мама у всьому винна. На покриття всіх цих рахунків татової й маминої платні ніяк не вистачало, а ще ж за трьох дармоїдів (це нас!) треба в школу платити. Мама не вмів заощаджувати, щоб якось звести кінці з кінцями. Вона небагато заробляє! Може б якось натиснулася, „овертайми“ взяла чи дві роботи... Бігасш до тих своїх юкі, то там би може й почула що... Ну, мама почала татові клясти, що вона не хотіла цього дому, будь він проклятий! Це якби його не було, то в нас би й досі було весело та погідно, а тепер ось щодня сварня. То це на те вона не оминула й одного дня на праці, щоб мати на шиї такий камінь, оцю розпрокляту модерну шопу? Оцей склад усякої апаратури? Якби знала, що він такий гдира, то й заміж би за нього ніколи не пішла, вона ж за його веселу вдачу пішла, а тепер де вона? На біса мені мільйонерська хата, як нема в хаті миру?..

І так посварилися тато з мамою, що тато сказав, що як мамі не подобається, то може вона собі забиратися під три чорти, до своїх юкі. Фе-е! Я ніколи не думав, що тато може так вульгарно лаятися. — А що,

не подобається? — і на нас тато визвірився. — То й вас тут мені не треба! Під три чорти!

І так, мама з татом узяли розвід. І так, мама подала в суд на тата, вимагаючи пів хати. Борони Боже, не жити, а продати свою половину... Це ж уся праця її стількох років пішла в цю анахтемську модерну хату. І так, суд присудив мамі не половину, а всю хату, та ще й видав судовий наказ татові, щоб платив на наше, трьох неповнолітніх дітей, утримання із своєї заробітної платні, аж поки ми не виростемо.

Ну, чи не так усе це, як у казці?

1966.

ТВОЯ І МОЯ СЕСТРА

Гості вже нічого не хочуть, розбилися на малі гуртки і гудуть усі разом, мов джмелі. На столах стоять нерушені ще таці із шинками, пирогами, гарячими й холодними закусками, у маринаді і без... Солодкі й солоні страви, кислі й гострі... Стоять і недопиті пляшки з усякими „мартіні” та „бренді”.

Господар журливо сперся ліктем об стіл, оглядав зизим оком неспожиті запаси та казав до свого нового гостя:

— Е-ех, от живу я тут в Америці вже сорок літ, а як бачу на вулиці розтоптаний білий хліб із шинкою, — серце мені стискається... Якби ж нам тоді хоч шкуруночку із такого хліба, коли ми відступали в двадцятому році... Глибока осінь, вітер пронизливо свище, а зверху січе дощ, а в чоботях хлюпає і чвакає, а їсти, — просто корчі в кишках... Та й дивлюсь я на це все, — зневажливий жест рукою на столи, — і не маю до нього ніякого смаку. Що воно варте, як воно не там, де найдужче потребують? З дорогої душі послав би все це старенькій сестрі, якби знав, де вона. Якби ж хоч слід її знайшов...

Гість його був тут вперше і втрапив сюди випадково. Може тому він дивувався. То чому б і не розшукати своєї рідні? Всі якось знаходять, висилають пачки. Дістають листи.

— Еге! Писав, питав. І відповідь прийшла: нема такої. Та й подумайся тепер, де вона поділася. Померла? Написали б... Мати, — написали, — померла тридцять років тому.

І в кожного з нас: як не сестра, то мати, то брат, то небіж... Нема й родини на Україні, щоб не порізали її на шматки та не розкидали по світах страшні буре-

вії. Що — ці торнада, які проносяться над Америкою? Тут лише матеріальні втрати, узавтра все буде поновлене. А в нас...

— Атож, голубе, і я тоді відступав, тільки іншою дорогою. Пригадав ти мені...

Новий гість, із подзьобаним синіми точечками лицем, полюбляв такі слова, як „голубе”, „куме”, „серце”, коли відчував приплив отієї своєї говорущости, що не перебирала ні місцем, ні слухачем, а злітала ненароком, отак ні з сього, ні з того. Хоч господар дому був старий іммігрант, а новий гість лише після Другої світової війни добрався до Америки, і може вперше вони сьогодні бачаться, проте розмова набрала всіх прав інтимности.

— ... І я, братику, брів ярами, розмитими шляхами-баюрами, голодний та обдертий, босий. І сам не знаю, як я тоді витримав, як це сталося таке чудо, що я й досі живу та ще й Америку побачив... Чи міг я тоді уявити ось цю хвилину, коли очамріло сидів біля одної хати на горбку і вже мені байдуже стало: хай буде, що буде, — сил нема вже йти далі. А сів я тому, що ткнула мені якась дівчинина окрасць хліба в руку. Вона стояла біля воріт при шляху, босими ногами в болоті, а в подолі в неї був хліб. Ми, вояки, брели, а вона кожному по кусникові тицяла в руку. Отаке мале дівча, років з десять, може одинадцять...

Гість покректав, подивився на зажуреного „голуба”, що втопив очі десь у безвість і наче не слухав оповіді. Вийняв, не поспішаючи, папіроску, постукав нею об цигарничку і, не запалюючи, вів далі:

— Отже, кажу, було мені все таке байдуже! Прорвемось — чи ні? Встану я звідси — чи тут і задубію? Сиджу й хліб тримаю у руці, а піднести його до уст не маю сили. Все ж якась частина свідомости була в мене, бо пам'ятаю, що дівчинка, роздавши увесь хліб, побігла до хати. За яку хвилину вилітає вона, а за нею жінка з патином, здоганяючи: „Доки будеш мені розносити хліб? А я дивуюся — де це хліб із мисника зникає? Чекай-но, чекай, я т-тобі дам!..”

Тут вона загляділа мене й затнулася. Патик випав з її рук. Десь то страшний був мій вигляд, коли вона так розгубилася. А що далі було — не пам'ятаю. Прочумався в якійсь незнайомій хаті. Лежу на широкій лаві під образами, а наді мною усі стіни завішані світлинами. Пам'ятаю ще рушники, вишиті півниками. Де я?

„Тікай, хлопче, бо вже повне село червоних! — перелякано каже жінка. — Ануж, заскочать у хату...”

Дала вона мені в щось перебратися... „Це з мого сина, що з війни не вернувся”. Ткнула шматок хліба в руку. Дівчинка провела мене поза городами, якимись левадами й яругами, вивела на якийсь шлях. І я пішов. Опинився в Донбасі. Змінив прізвище. Ні разу не дав про себе знати додому. Став ударником, активістом, стаханівцем, ким хочеш! На червону дошку пхався всіма правдами й неправдами... Еге, навіть жінка не знала мого справжнього прізвища!

Сивий господар почав був уважніше слухати, як новий гість про вишивані півники на рушниках говорив, але тепер його щось не дуже цікавила оця наче й щира сповідь колишнього українського вояка, потім стаханівця у шахті. Він взагалі їм не вірить, оцим совецьким. Може який агент? Чому не вийшов на еміграцію, а пішов служити червоним? Чому не боровся безкомпромісово, як от ми?..

Тим часом колишній донбасівець казав:

— Але ніколи не забував я тієї дівчинки, що мене врятувала. Це ж якби вона не стояла на воротях та не подала шматок хліба, то я й не опинився б на тому горбочку. Десь далі впав би в болото, і не вибігла б мати з патином, і не було б того, що було. Кожен раз, як згадую, якась загадка стає перед очима. Що її примушувало виносити той хліб, подавати розбитій українській армії? Героїзм? Ні, вона й не знала нічого про героїзм. І де в душі такої малої дитини взялося стільки великої милосердности, що потай від матері виносила якимсь чужим зачучерілим, по вуха в болоті дядькам цілі печива хліба? Ця ж синьоока ди-

тина не тямилася своїй величчю і не знала, що стала вона символом усього нашого народу. Ну, що її штовхнуло, замість бавитися десь із ляльками, стояти на воротях під дощем і роздавати хліб?

Нарешті, гість із синіми точечками на обличчі запалив свою папіросу.

— Еге, голубе, у 1933-му році мобілізували мене на прорив у сільському господарстві. Ти, братику, й не знаєш, що це таке. Це значить, що на селі нема кому збирати врожай. Це вивішують у конторі шахтового управління списки тих, що мають такого-то числа виїхати на два місяці в таку-то область, такий-то район — допомагати колгоспам збирати врожай. Нас тоді бага-а-ато тисяч кинули на прорив із усього Донбасу. Опинився я в одному селі на Полтавщині.

Оце моє перше вражіння в тому селі: ідуть двоє діток по вулиці, — рученята, як галузки, животики надуті, ноженята, як пачки... За руки тримаються, старше веде меншеньке. І так тобі в душу заглядають, так просять очима: ДАЙТЕ ЇСТИ! Я мав із собою якогось коржа. Відломив, всунув у галузочки-рученята обом. А другого дня вже чую: нема одної дитини. Де ділась? Пошепки, на вухо: „З'їла!” — Хто з'їв? — „Мати!”

В цьому селі виявлено було кілька випадків людоїдства.

Як не вісімдесят, то сімдесят відсотків у цьому селі вже вимерло з голоду. Ідеш селом — вулиці й подвір'я позаростали високими бур'янами. Отак і показують: ота хата виморочна, — бачите, позабивані дошками вікна? Он та хата розвалюється, — усі згнинули з голоду... Оце ж тому й послали нас сюди, що в селі нема кому зібрати урожай. Або вимерли, або спухли, або повтікали з села, котрі ще мали силу. А хліба в полі стоять на корні, осипаються. Між ними там і там лежать спухлі мерці, розкладаються. Нема кому й поховати. Ось чому нас сюди прислали! Ось чому взяли з нас зобов'язання й підписку нічого не розповідати нікому й ніколи, щоб ми тут бачили.

Дістав я наказ, що прикріплюють мене до бригади... Маємо йти від хати до хати, виявляти людоїдів. Надивився ж я тоді! Заходиш у хату — дівка, така здорова та сита. Сидить на полу й співає „Гриця”. Нас вона й не бачить, співає далі.

— І чого ти така сита? — питає, нарешті, хтось із бригади. Може отямиться дівка, бо бачимо, що безумна.

— А я людське м'ясо їм! — хвалиться дівка і регоче. — І вже інакшого й не їстиму!

Та й дивиться на нас, так наче вибираючи, котрий це більше надається на м'ясо.

Далі вже з нею не говорили. Заарештували, повели до сільради.

Пішли ми далі. Заходимо в друге подвір'я, хата на горбочку, кругом обсажена осоками. Щось через мене пройшло, наче тінь яка, наче сон, наче видиво. Та ж я колись бачив цю хату, ці осоки, — але коли, де? Заходимо, — тут мені блискавкою освітло забуту, витерту з пам'яті картину. Та це ж я колись на цій лаві, під цими образами лежав, на ці світлини дивився... Тільки рушника, вишитого півниками, нема. Це ж я під цією хатою колись примирав... І невже ж оця жінка з дивними синіми очима, — та сама дівчинка, що колись стояла боса, в болоті по кісточки і роздавала змореній, розбитій українській армії хліб? Т-так, вона!

Захоплений своїми видивами, гість не помічав зміни в поведінці збайдужнілого до всього господаря. А той дивився просто в перенісся гостеві, напружено й непорушно.

Гість, що виявився шахтарем-донбасівцем, цього не помічав. Він говорив:

— То чого це ми прийшли сюди шукати людоїдів? — думаю. — До оцієї жінки, що тримає в руках немовлятко? У цю, сповнену невидним жахом і безнадією, хату?

— А друга де твоя дитина? — питає той, уповноважений з району.

— З'їла! — просто й по-дитячому відказала жінка тихим голосом. — Ось тільки голівка лишилася, — махнула рукою десь у куток.

— Нащо ж ти так зробила, Христуню? — лагідно питає інший, із сільради. Бачить, що до неї не доходить крик та лайка. — Чи ти знаєш, що тобі за це буде?

— Дайте хліба! — так само по-дитячому, тихо відказала жінка. — Я ще й це з'їм...

— Ходи! Ти заарештована! — виступив наперед міліціонер, що стояв, так наче ховаючись у тінь, трохи ззаду.

Вона слухняно йде, а дитячу голівку із собою в хустині несе. Прийшли ми в сільраду. Там сидить уповноважений обласного партійного комітету. Як зобачив її, та з кулаками, з криком до неї! На допит відразу її бере. Христина ж, знай, одне приказує:

— Дайте хліба!

— Христина? Що? — якось дико ревував господар, що ще кілька хвилин тому кисло споглядав неспожиті наїдки та напої, а тепер непорушно дивився в одну точку, в перенісся гостеві. — Христина? В якому селі це було?

— Село звалося Осокорівка...

— І хата стояла на горбку, обсаджена осокорами?

То — моя сестра!

1966.

КАЧКА

У Канаді не важко впізнати українця. Ось у автобусі сидить чоловік і уважно переглядає газету. Що за газета? Українська.

— Ви, пане, читаете українську газету... Мабуть, і розмовляєте нашою мовою?

— А ви, пані, куди їдете? О, Торонто?! Моє місто, я теж туди манджаю!

— Ви сказали — „манджаю"... Таке гарне слово! Коли я ходила до школи в Україні, наші хлопчиська любили викаблучувати такими слівцями, хоч ясно, що це не літературне слово, а місцевий провінціалізм...

Українець аж відкинув газету, так зрадив.

— Мені дуже присмно зустріти людину з таким тонким відчуттям нашої прекрасної мови! Дозвольте представитися! Я — редактор торонтської газети. Грущак називаюся... Оціві самої, — показав він на те, що тримав у руках.

— Я називаюся Кміновська, — не забарилася і моя відповідь.

— Ви — пані Тміновська? — аж підскочив редактор. — Тміновська!? О, вітаю, вітаю вас на канадській землі! Яке щастя, що я зустрів вас перший!

Звідки він мене знає? Їду я сюди несподівано для самої себе, ще мій слід не захолов у діпі таборі в Німеччині. Був напрям на Сполучені Штати Америки, а в останній місяць усе перекрутилося. Я поїхала до Канади, та й оце ставлю тут мої перші кроки. Не знаю, що тут мене чекає... Але в перші десять хвилин годі вияснити все відразу. Тим більше, що ось уже й наближаємося до Торонто, а на якійсь станції, як автобус пустив на 15 хвилин пасажирів, редактор Грущак ви-

скочив і встиг повернутися назад лише в останню хвилину.

Дальша дорога видалась мені зовсім короткою. Редактор — цікава людина і все розказує, а я розпитую. Доведеться ж тут жити і працювати — хоч знатому, на якому ґрунті ходжу.

В Торонто мене зустріла несподіванка. Нікого не просила я, ніхто не мав вийти мені назустріч. Думала я відразу звернутися до ІВКИ (YWCA), — я її давній член. Переночую в ІВЦІ, — а тоді й почну шукати земляків... Українську церкву чи що... Сама не знаю...

Але дивись-но, якого придбала я собі знайомого! Щось неймовірне! Виявляється, пан Грущак із дороги дзвонив, щоб по нього виїхало авто. І не тільки по нього, — та й по мене ж! Дуже запрошує мене, щоб я сіла в те авто, і вже вмощує всі три мої валізи, а я ще й опираюся, мовляв, вперед мушу знайти собі пристановисько на ночліг, ось мої рекомендації з Німеччини, від тієї ж таки ІВКИ. Але де там!

— Ви за ночліг абсолютно не турбуйтеся! Така дорога гостя! Та мені українське Торонто не простить, якщо я кудись вас пущу!

Знизую плечима. Яка ця Канада гостинна! Це що, — кожного скитальця обдаровує вона такою ласкою? Всідаю. Ідемо.

І що ж виявляється? Не вірю своїм очам. Ми під'їздимо до готелю, входимо у вестибюль, обслушники хапають мій багаж, хтось заводить мене на якийсь поверх, — о, вже з вікна бачу, внизу простелилося озеро Онтаріо. Та мені зовсім не до красвидів, я остаточно розгубилася. Куди це я втрапила, Боже милий?

Повна зала святочно вбраних людей, а за ними — накрите всякою всячиною столи. Бенкет якийсь? І як тільки я зайшла — гримнули оплески. Овація. Слава! Чи це я з глузду зсунулася, чи вони?

— Вітаємо нашу дорогу зірку! — виходить наперед пан у чорній парі. — Ми надзвичайно раді, більше того, ми вдячні, що ви до нас завітали. Просимо, просимо! Ось сюди!

Я хотіла втікати, але вже мене вхопили попід руки і тягнуть кудись. Ведуть до столу, розставленого літерою П. Садовлять у самому центрі. Та що це? Для мене спеціально зібралися всі оці люди? Для мене влаштували бенкет? Лишечко! Це ж будуть якісь промови, а я навіть не знаю, що за люди навколо мене сидять, який до них добрати голос. До того ж — я така втомлена, така голодна!

Ганна Кміновська, скромна собі вчителька, що мріє про роботу прибиральниці в готелі YWCA — і отаке бучне прийняття, з неба звалене!

Ой, як хочеться їсти! А тут такі спокусливі дива на столі... Він заставлений рожевими шинками, смаженими качками, незрівняними маринадами, різноманітними рибами, якимись салатками та іншими вишуканими приправами, що й назвати їх не вмію... Ох, не витримаю! Доки вони будуть мучити мене своїми тостами, у мене кишки марш грають... Рука сама тягнеться до всіх цих страв, мушу її стримувати. Ой, помру на очах у всіх із слинкою на устах... А вони один за одним говорять та промовляють, та все мене величають.

Але гай-гай! Що ж це вони говорять? Мій апетит десь забіг, і слинка висохла, і очі закотилися під самий лоб! У яке ж це я ідіотське становище втелюючися? Це ж вони мене за когось іншого узяли! З промов виходить, що перед ними знаменита львівська артистка! Ой, це вже не лишечко, а ціле лихо! Дивлюся на всі ці лиця, що до мене всміхаються, слухаю тости великій дочці українського народу, славній українській Мельпомені, — і з сорому не знаю, куди подіти свої очі. Де той вражий син, редактор? Я йому зараз тут скандал учиню, на очах у всіх цих обдурених! Але він зник. Певно, майструє новинку до завтрішнього числа газети, а може й фото вже клацнув? Ой, біда! Треба негайно, негайно діяти!

Але як?

Тости й далі лунають. Ну, й розговорилися! Течер уже висловлюють надію, що наша високодостойна

талановита артистка, мабуть, і в Торонто поліпшить ситуацію на українському культурному полі. Як бажано було б бачити наших юнаків і дівчаток на сцені під керівництвом і режисурою пані Тміновської. А другі захоплюються: у вас така чудова, така чиста українська мова, дай, Боже, нашим дітям! Треті ж питають: коли? коли? Так би хотілося побачити й почути на сцені нашу геніяльну дорогу землячку, найбільшу в світі артистку! Просимо, просимо! Промовте до громади хоч два слова, хоч два слова! Ми будемо щасливі, як ви нам вділите хоч краєчок вашого мистецтва, відслоните на мить завісу! Просимо!

Я встала. Добре, що є утерті фрази... Подякувала всім за несподіване, незаслужене прийняття.

— ... А щодо театральної гри, то ми вже й граємо, ось такі зараз, у цю хвилину, — продовжую я.

Всі захоплено презираються. Але ж дотепна ця Тміновська! Але ж славно говорить! А мова! Музика та й годі!

— Ми тут маємо серед себе Хлестакова, — кажу далі.

Всі знову презираються, вже тепер трохи ніяково. Як може бути серед них Хлестаков, коли всі вони так добре знають одне одного? А, ось і редактор! Він веде двох дівчаток, а ті несуть величезного букета білих троянд. Гвалт!

— Так, Хлестаков тут серед вас! — ще раз наполегливо кажу я. — Ну, вгадайте, хто!

Вже всі посміхуються. Це напевно п'ється до редактора. А я показую на себе, на самісіньке серце, й кажу при гробовій мовчанці:

— Ось він, Хлестаков! Я!

Тут засовалися стільці, всі загомоніли, заговорили, загули. А мені ще треба докінчити мою промову. Прошу, тихо!

— Моє прізвище, — пересилюю я загальне хвилювання, — моє прізвище має лише одну інакшу літеру. Я — Кміновська і дуже жальую, що не можу бути Тміновською, яку ви оце так гучно й щиро віта-

єте... Якщо я коли й була артисткою, то це мабуть оцей перший раз у моєму житті...

Думала я, що редактора Грущака тут зараз так і роздеруть. Але він, — що за хитра бестія, — він устав і, як ніде нічого, гукнув:

— Це була газетна качка. А тому, що качка ось на столі перед нами, дуже смачна, то просимо, пані Кміновська, набирайтеся сил з дороги! Призволяйтеся!

1966.

ЩІЛИНКА — ПРОВАЛЛЯ... БЕЗОДНЯ?

1.

Таня летить на крилах. Ось яку новину несе вона додому, до Аристиди і до прибраної мами! На радощах Тані навіть із голови вилетіла та незручна щілинка...

Невідомо, коли утворилась вона в цій такій гармонійній, такій зразковій родині. Хоч вони дуже різні, але так пасують одне до одного. Взяти хоч би Таню. Вогонь! Скільки в неї тієї енергії — і на все вистачає. Вона й у Пласті — сеньйорка, і в Школі українознавства вчить дітей, і в церковному хорі співає... І ще й відвідує курс кераміки, вчиться італійської мови... І вдома в неї все горить під руками. Отака вона й в одягові. Любить добрати все яскраве, щоб воно вбирало очі ще здалека... так, як і її усмішка, за три милі вже летюча назустріч.

Її ж прибрана мама, а вірніше свекруха, була в зовсім іншому стилі. Убрання її завжди пригашеного кольору, в делікатних півтонах, але так припасовані, що відразу впізнаєш поколіннями вироблений елегантний смак. Дистингована пані, вона розмовляла так само тихо, без підвищення голосу, лагідно, ласкаво і авторитетно. Часом тільки в голосі брентить металевий відтінок: це до сина, себто Таниного чоловіка. І треба було дуже великого відчуття, щоб знати, коли вона незадоволена.

Аристид був „майже, як клясичний герой”. Дуже добре вихований, плеканий, у всьому покладався на маму. Годив їй, а особливо тоді, як з’являлися оті металеві нюанси в голосі. І все йому вдавалося, життя гладенько розкривало перед ним свою стежку. В Європі мама дбала, щоб Аристид учився. Коли приїхали

до Америки, він ні одного дня не змарнував. Працювала Таня, а він, дякуючи цьому, мав змогу здобути американський диплом інженера. Тепер має дуже добре оплачену працю, тепер, бачте, Таня може вже не працювати на насущний.

Отже, живуть дружно, в згоді, ніяких розбіжностей не відчувається. Таня із вдячністю приймає поради досвідченої старшої пані, а вірніше — поради. Як треба поводитися на людях, — бо може молода людина чого й не знає. Таня ж виїхала з дому тринадцятилітньою, потрапила у воєнний крутіж, розгубилася з батьками... Якось, разом з іншими, хвиля переселення до Америки загорнула й її. Тут в Америці біржа праці послала молоденьку зграбну шістнадцятилітню дівчину на працю до престарої мільйонерки. Отож і працювала в неї Таня, аж поки та не померла, ще й англійської мови навчилася біля неї, бо Танин бистрий розум хапав все на льоту. Добра була праця. Таня відчувала себе не так компанйонкою, як правою рукою господині. А як приходила відпустка, то мільйонерка, як свою внучку, висилала її літаком до різних екзотичних країв. І Таня у свої вісімнадцять років побувала вже в Каліфорнії, на Фльориді і в Південній Америці... Ще мала надію Таня побачити й якісь оті казкові Бермуди та Гаваї, — та й померла мільйонерка. Правда, не забувши й про Таню у своєму заповіті.

Отож тоді й вибрала її пані Журжинська за дружину для свого сина. При цьому досягалося дві мети: дівчина буде, як шовкова рукавичка на руці, не коверзуватиме, мов якась плекана мамина доня; по-друге ж, пані Журжинська переконана соборниця, і вже давно ухвалила собі одружити сина із дівчиною зі Сходу.

І от закралася, не знати коли, тонесенька-тонесенька, ледве помітна щілинка. Може від того, що коли-не-коли почує Таня від своєї прибраної мами щось зневажливе? Ні, не на її, Танину, адресу, боронь Боже, ні! А так-о: почує пані Журжинська, як співають дівчата-східнячки пісню із широким польовим розгоном

і скривиться: „Колгоспниці! — зневажливо кине, ще й додасть: — Щось такого!” А Таня, власне, не тямить, чого це так принизливо чи соромно бути колгоспницею. Хто ж колгоспники? Та ті ж селяни й селянки. Хіба не ті самі, що створили наші народні вишивки, писанкові орнаменти, пісні, танки, все те, що ним так пишасться сама ж таки пані Журжинська? Чи не ті самі, що з них складається український нарід? То чого ж так погорджувати колгоспниками?

А раз таки й на свою адресу почула Таня. Таке: якось, покладаючись на свій власний смак, вдягла Таня до сталевобілої сукні жар-оранжове намисто. Та й почула від мами, що вона вдяглася, як *колгоспна Хвеська*.

До порад маминих Таня завжди прислухається: як поводитися при столі, як орудувати виделками-ножами-ножиками, тарілками-торілочками-келішками... Звідки ж мала б навчитися того Таня? У Макиївці, в земляночці, де виросла? То вчилася Таня й розмовляти стиснено, не сміятися голосно, — як і пані Журжинська. Що ж, для Тані це своєрідний університет, вона жадібно вбирає всю науку, що трапляється на її шляху. От, хоч би й така дрібничка, як із тими рушниками у ванній кімнаті. Хто, звідки в донбасівській земляночці знав, що для кожного члена родини має бути цілий набір рушників та рушничків? Боронь Боже, переплутати! А ще крім того, „священні” для гостей! Сама пані Журжинська, коли де ночує в гостях, урочисто питає: „Котрі тут мої рушники?”

То ж почувши про „колгоспну Хвеську”, Таня мерщій перемінила оранжові коралі на перли і відразу постаралася забути цю дряпину.

Але помимо її волі щілинка ніби побільшала.

2.

Таня про щілинку в цю мить забула. Вона ж несе вістку, боючись розхлюпати свою радість. Знайшлися її батьки! У Школі українознавства їй щойно передано

листа з Англії, від тамтешніх організацій, що Танин тато розшукує її та просить написати до нього на таку-то адресу. О, Таня летіла б до них! Так зразу оце, якстій! А чи не краще...

Так, ясно, вона забере їх сюди, є ж у неї свій пишний дім. Чи впізнають її тато й мама? А яка буде радість оце зараз, як вона зайде до хати і сповістить про свою велику новину!

І Таня вже уявляє собі ту хвилину, як зустрине батьків на леговищі.

Але що це? Як почала читати прибраній мамі листа, почула вона металеві нотки в голосі пані Журжинської.

— Це неможливо! Це абсолютно виключене! — мовила вона. — Щось такого! Не до подумання! Де вони можуть тут жити? По скільки їм років? Ми нічого не можемо їм запевнити, — ні роботи, ні мешкання.

— Та ми ж жили в земляночці й не було нам тісно! — вирвалось у Тані. — А в такому просторому домі, як оце наш, — і нема де жити? Таж у нас нагорі може бути ще одне мешкання. І тут на партері всім нам буде по кімнаті. Розмістимося!

— Поки я живу, я хочу жити з комфортом, — хмарно виголосила свою часто вживану фразу пані Журжинська. — Досить ми намучилися в таборі за коцями. По цілому тижневі не бачили десять дека масла, так бідували...

Таня всміхнулася про себе. Вона в дитинстві не бачила масла роками, а тут біда яка: тиждень не було масла...

І чує вона остаточний присуд:

— Ні! Тепер Аристид добре заробляє і я більше мучитися не хочу! Не поділю цієї хати з якимись ще мешканцями.

Таня раптом побачила не щілинку, а провалля, що його не перескочиш. Ще й Аристида нема. Він би

Ї підтримав, переломив би нехить пані Журжинської. Лагідний вдачею, він у всьому згоден з Танею. Ще б пак! Заробляючи у магнатки, вона платила за його науку, за той його інженерський диплом. Вона, а не пані Журжинська. Вона ж готівку вклала на купівлю цього дому — чого ж би мала бути між ними якась незгода? Заради нього не образилась колись на маму його, а прийняла за нормальне оту її дивну фразу, що довго невідступно стояла в голові, а тепер знову вискочила...

...Були вони в гостях у рідні Журжинських в Арізоні. Вже навчена, що гостеві рушники — щось священно недоторкальне у ванних кімнатах таких комільфо-родин, як Журжинські, вона для себе не побачила жадного. Запитала прибрану маму, — чим же втиратися? А пані Журжинська відказала: „Та бери там якогонебудь!” Якого ж? Невідомо, може хто тим рушником витирав ноги? Тоді Таня здивувалася вельми: як же це так? Тільки одна вона не удостосна втиратися окремим рушником? Але проковтнула, бо ж у них ніколи ніяких сварок у родині не водилося... Була й забула, а тепер ось така непотрібна дрібниця згадалася. І тепер — тепер! — озлила її. Ох, коли б тільки швидше прийшов Аристид, я їй покажу!

А, ось і він! Аристид вислухав від схвильованої Тані новину і запитливо подивився на матір.

— Чи не можна б якось уладнати це? — питає. — А що, як ми поселимо батьків в іншому домі, знайдемо їм мешкання?.. І все буде гаразд.

— То тоді й я піду з ними! — вирвалося в Тані.

— Стиш свій голос! Це нечемно! — зауважила металево пані Журжинська. — Щось такого!

— Ви тільки й знаєте, що виховувати мене! Я вже наслухалася цього по самі вуха! — роздратовано вигукнула Таня. — Чи цей дім не мій так само? Чи я не така сама господиня тут, як і ви? „Морґедж” сплачує Аристид? То що? А хто заплатив готівкою більшу половину? І що ж, тепер я не маю права прий-

няти сюди мою родину? Зрештою! Аристид став інженером з моєї ласки!

Настала мертва тиша. Такого ніколи тут не говорилося. Справді — що-ось такого!

— Ти поводишся, як колгоспниця! — зовсім уже іржавим тоном, а таки не підвищуючи голосу, процідила пані Журжинська. — Не забувай, що ти — дружина мого сина, а не колгоспна Хвеська, і маєш обов'язок заховуватися прилично.

— Так знайте ж, що я не колгоспниця, — зірвалася з припони Таня. — Я — шахтарка!

Вона геть забула за всі науки доброго тону пані Журжинської. Перед нею блискавично проминуло все її дитинство у шахтарському селищі, у земляночці.

3.

Справді, села Таня майже зовсім не пам'ятала, хоч у селі вродилася. Тата не стало, а мама покинула їх, трьох дівчаток, у людей, сама ж подалася на Донбас, там у шахті працювала. Аж тоді, як подарували їй добрі люди земляночку, забрала дітей до себе. Ото там і росла Таня, була вона найстарша. Мама щодня йшла в шахту за коня робити, а Таня була меншим сестричкам за маму: варила, прятала, прала. А потім і до школи пішла. Відразу ж піонеркою стала, та й дуже скоро висунулася на піонервожату. Дуже бо в неї була жвава та сприйнятлива вдача. Дівчинка, як горішок, вона до всього мала сприт. Не було чого їсти — ловила в степу ховрашків. Шкурки теж не пропадали, вона носила їх до міста, там за них купувала, чого до хати треба. І себе не забувала. Ото дасть їй мама кілька копійок, щоб на потяг вистачило, то вона пішки зайде до міста, а за ті копійки купує собі квитка до цирку. Приходить додому, а мама вже й перемліла: де дівчина поділася? — Де ти була? — Завзята Таня це й не признається!

Отака була Таня. Все вмiла і все хотiла вмiти. Та щоразу допитувалася: „А чи є в нас тато? А де

наш тато?" В усіх товаришок є тато, тільки в них нема. І Таня уявляла собі тата на зразок татів інших, ну, скажімо, як тато Володьчин. Бухгальтер. Опасистий, в окулярах, трохи неповороткий, у завжди білій випрасуваній сорочці, при краватці. Або як начальник шахтового управління: в шкіряній тужурці, з борідкою еспаньйоль, завжди з веселим дотепом на устах та усміхом, що відкривав золотого зуба.

Та й от раз... Тані вже дванадцять років... Приходить вона додому із школи, а застає в землянці якогось бородатого обдертого бродягу. Замість пальта, клоччя на ньому так і висить. Зарослий сивою щетиною, беззубий, замучений якийсь дід. А мама каже:

— Привітайся гарно! Це — наш тато. Повернувся з заслання.

Приголомшена Таня зацікавилася. Це — її тато? Вернувся із заслання? Ворог народу? Як піонервожата, вона була непохитно віддана радянській владі, партії й урядові, достоменно так, як щодня вона присягала на піонерський прапор. І вона, замість привітатися, гордо піднесла голову та випалила:

— Я батька не маю! Ворог народу не може бути моїм татом!

Повернувшись і вийшла з землянки. Сіла на порозі (бо куди було йти?) і не хотіла до землянки заходити.

З того дня круто змінилась уся її біографія, лихими шляхами пішла її доля. Раніш — улюблена верховода серед товаришок, блискуча. З цього дня — викинута за межі всіх товаришувань. Ніхто з нею не хоче говорити! Всі обходять десятою дорогою, бо ж вона — дочка ворога народу! Таня прийшла із сльозами до улюбленої вчительки, — і що та їй сказала?

— Як ти можеш чекати, щоб із тобою хтось хотів дружити? Твій батько — ворог народу!

І як же Таня ненавиділа тоді свого тата за те, що він поламав усе її життя! Яке мав він право? Хай би був не приходив, як він — ворог народу! Всім і всюди казала:

— Нічого спільного з ним не маю і не хочу мати!

Але зустрів її у відлюдному місці один хлопець і сказав:

— Ти, Таню, не повинна такою бути! Шануй тата! Він же таки твій батько. Він уже й так стільки біди та горя набрався, ще й ти...

— Захищася ворога народу? А ще й комсомолец! — вигукнула Таня, не захотіла з тим хлопцем говорити і побігла, ковтаючи гіркі сльози. Ще й комсомолец!

4.

Все це блискавкою майнуло в Таниній голові. Хлопцеві слова запам'яталися на все життя. Це було невдовзі до початку війни. І хто ж, як не тато, горнув їх до себе, мов пташенят, щоб не побили бомби? І тато, виявилось, зовсім не бродяга! Це ж він урятував шахту й не допустив залити її водою, як ото наказали були більшовики. Де й узявся в ньому вогонь, як не стало тавра „ворог народу". Який він став діяльний, який далекозорий організатор! Ех, Таню, яка ж ти дуренька була!

Як відкрилася дорога на захід, разом із фронтом відкочувалася на возі й їхня родина. У страшному чорторії загубила вона батьків і сестер та пристала до якоїсь випадкової сім'ї, сама одна дівчина. Вона ж досі думала, що вони в Дністрі потонули, як проламався лід. Зрештою, може й так. З листа не видно, де менші сестри. І щоб тепер, коли батьки знайшлися, щоб вона сама?.. Знов?..

— Я можу вас не мати, — твердо й рішучо сказала Таня до Аристида, — а тата й маму я хочу і буду мати! Молодим двадцятисемилітнім забрали його ні за що в тюрму. Десять років мучили на каторзі, зробили старим дідом...

Повернувшись і вийшла. Пішла просто до адвоката. Половина дому все таки її.

І так щілінка розрослася до провалля, а з провалля постала безодня. В одному й тому ж домі живуть, тільки різними дверима ходять дві споріднені людини, дві родини, що говорять одною мовою, але чужим-чужісінькі. Аристид і Таня вдають при зустрічах, що не бачать одне одного. Пані Журжинська всім своїм виглядом безмовно кричить: „Що-о-ось такого!?” , коли зустрічає Танину родину.

Все ж таки... Чи прийде час, що Таня й Аристид знов складуть щасливу пару? Ось питання.

1968.

ПОВЕРНЕНИЙ ЛИСТ

Дістав я оце листа... Не чийого, а свого таки. Повернувся назад, ще й з такою допискою... Але перше, ніж про дописку, мушу розказати, до кого то та що таке в тому листі я писав. Не повірите! Що, мовляв, хочу повернутися до Советського Союзу, на Україну себто. Писав же я до свого кума й приятеля, що ото сам недавно виїхав з Америки на Україну. Та ви ж його знаєте! Жив тут на П'ятій вулиці, щодня можна було його побачити в парку Томпкінс Сквер. Такий опасистий...

Ми так умовилися, що писатимемо листи мовою тільки нам зрозумілою. Наприклад, коли кум писатиме, що там у них мануфактури хоч завались, то значить, що я маю йому вислати на пару костюмів чи з десяток квітчастих хусток. А коли чоботами добрими похвалиться, то я тут маю піти на Орчард стріт і накупити всякої шкіри. Бо, бачите, є в мене його гроші.

Але перше треба вам сказати, що кум сам там недавно, яких два роки ще не минуло. До-овго він вибирався! Не то що страху мав, він таки звихнений чоловік був, усьому написаному в їхніх газетах вірив. Авжеж, там рай! Але треба ж було переправити туди своє майно, мав він, либонь, яких тисяч п'ятдесят. То слав та й слав у Ружин до рідні пакунки. Сестра і брат тими пакунками хати собі побудували, а в ті хати він наслав, — Господи, чого тільки не наслав!? І колодильники, і телевізори, і пральні машини, і кравецькі всякі, і самокатів хлопцям... Ще й навіть одному школяреві друкарську машинку вислав. А що тут має він пенсію та до Советського Союзу пенсій не висилають, то...

Я все забігаю наперед... Отож, хочу сказати вам, що умовилися ми писати все навпаки. Як напише, що їде в далеку екскурсію, то це значить, що не минуло його заслання. А як напише, що багато граків на полі урожай знищили, то це значить правда те все, що про колгоспи читаємо ми тут. Ну, нічого... Дістаю я листи, іду до банку, беру гроші і йду купувати те, про що сказано в Петровому листі. А тут ще й почала приходити мені газетка „Вісті з України”. Певно, Петро мою адресу подав.

Приходить раз ця газетка, розгортаю її, дивлюся — знайома фізіономія визирає звідти. Та таки ж Петрова, тільки щось дуже інтелігентно втягнені щоки. Він тут був такий огрядний, кругловидий, із пупцем, нівроку. Але на фотографії пупка не видно, — та й подумав я: за гойні харчі, карасі в сметані нічого не пишеш ти... мабуть, їсти тобі висилати не треба... То дивно мені, чого ти так змарнів?

А під портретом ось і допис. Його ж таки іменем підписаний. Петро Сухостав. Еге, ось воно що, Петро Сухостав на старості літ у журналісти пошився. Щось не чувати було за ним цього — але нехай! Читаю. Читаю — і очі на лоб мені лізуть, усе вище й вище. Читаю, що наш Нью-Йорк, наш увесь давнтавн переповнений напівголодними, напівтрупами. Люди тиняються по вулицях безробітні, не мають за що купити сто грам хліба. Та й по крамницях нічого нема: ані масла, ані молока, ані сала... А за м'ясо то вже й не кажи! За хлібом стоять довжелезні черги, ще з ночі застоюють їх, а поміж чергами — і на вулицях також! — походжають розжирілі поліцаї та періцять по головах безборонне населення гумовими палицями.

Читаю, читаю, ще раз дивлюся на портрет і на підпис, — ні, таки правду кажуть мої очі. Петро Сухостав. А щоб ти удавився! Де ж твоя совість, чоловіче? Та ти ж, падлюко, цією Америкою збагатив усю свою рідню та ще й тепер із неї гроші тягнеш! Це вже хто-хто, а я найкраще знаю. *Ти ж мені дав доручення*

вибирати з банку твою пенсію, яку ти хитро-мудро скерував із соціального забезпечення на адресу банку. За цю пенсію я ж тобі висилаю любенькі тобі пакуночки із „злиденної” Америки. Еге! Якби то там було так добре, як ти пишеш, то не просив би ти ані шкіри на чоботи, ані хусток, ані наших довгописних олівців.

Плювався я, плювався, лаяв бісової віри Петра, а тоді думаю: „Ой, видко, там тобі непереливки, коли мусиш таку брехню в живі очі пускати! Та ти ж найкраще знаєш, що всякий, тут читаючи твої дурні побрехеньки, аж за боки береться, регоче! Для кого це ти пишеш?” Щось тут воно не те! Може Петро загубив там людську совість, а може й біда чоловікові. Попався в лабети, горопашний, та й підписує, що хтось інший написав, — аби лихо тихо. Може не лаяти, а пожаліти треба, що пропав чоловік ні за цапову душу. Може б він і радий би вже, назад, та ба... Десь може ляпнув щось...

Думав я, думав — та й надумав. Дай, гадаю собі, катну й я йому листа. Побачимо, що то відпише. А що, якби я отак написав йому, що й я вже хочу повернутися на Україну? Осточортів мені капіталістичний світ, спродам усе, сам виїду і сім'ю із собою заберу. Мовляв, ми давно мріємо про це, а тепер уже вирішив остаточно. Продаю хату (а вона в мене вартує сорок шість тисяч), беру із собою всі свої статки-маєтки і-і-і гайда на Україну!

Словом, таке написав: спродамся і вантажуся на пароплав! Хочу ще й я пожити в добрі та достатку, як ти, куме Петре! Ще й других намовлю!

Оце тобі, Петре, горішок, розкуси! А хто ж тоді твою пенсію вибиратиме з банку? Чи воно гарно так, — з Америки хліб їсти і на неї клепати? Ану, що то ти мені тепер заспіваєш?

І оце таке, як бачите! Лист мій за тиждень повернувся, тільки не з України, не з Кисва, не з Ружина, — а із східного Берліну. На коверті — берлінський штамп із датою повороту назад, а в коверті — мій

лист. І поперек усього мого писання червоними літерами поставлено резолюцію: „*Ду-урні, сидіть на місці!*”

1967.

ЧИСТА, ЯК КРИШТАЛЬ

Одначе, що їх звело в цю кришталеву місячну ніч біля широкого вікна на сороковому поверсі великого нью-йоркського готелю? Випадок — чи може призначення, ще п'ятдесят років тому заплановане якимись невідомими силами? Бо як назвати те, що одному й другому треба було приїхати в той самий готель у той самий час і виходити з елеватора одними дверима саме біля цього широкого вікна-стіни і, хоч-не-хоч, щораз зупинятися й дивитися на грандіозну панораму цього дивовижного міста? Внизу розстелялася чи то мапа, чи то макет Нью-Йорку з його Центральним Парком, із озерами в ньому, у короні хмаросягів із самоцвітами-вікнами та діамантами-прожекторами на шпилях... Вся Гудзон-ріка з пароплавами разом здавалася іграшковою стрічкою блакиті, а ось тут ближче, в ущелинах домів, прудко бігають жучки-авточка та на хідниках ворухаються якісь невідомі комашки, що знають, коли треба зупинятися і чекати зеленого світла. А там ген-ген, далеко простелилося місто та й місто... Шпилі, димарі, стрункі гіганти новобудов, що або командують пігмеями попід ногами, або почувуються сиротами...

І як же не зупинитися хоч на хвилинку та не впірнути в чар і дух цього міста, що злетів так високо, аж на сороковий поверх, від метушні, скреготу бульдозерів і підойм, газолінових випарів і всієї прихованої в хаосі гармонії?

Особливо, коли ви тут вперше. Цей дуже молодий чоловік, пристойно вдягнений і з зосередженим обличчям, ніколи не бував у Нью-Йорку. Але старший джентлмен, з чисто виголеними, але поораними глибо-

кими борознами щоками, жив колись у Нью-Йорку, — та на такій висоті він уперше. Він делегат на конвенцію і тут має своє пристановище на ці кілька днів.

Стоїть він і порівнює цю місячну ніч, — що так змінила денний красвид на фантастичний пейзаж, — із іншою, з незабутньою ніччю в Троянах на Україні, коли все відбивалося кришталевим сріблом і так само здавалося фантастично-нереальним. Там тільки все пройняте було несамовитим духом акації, бо те степове містечко поринало в білих акаціях. Тієї невимовної густої акаційної емоції вже ніколи ніде більше він не відчував.

— Пробачте! — почув позад себе.

Озирнувся. Це молодий чоловік до нього з чимось.

— Пробачте, що турбую... Чи це в цей бік буде залізнична станція? Вона тут десь недалеко, та я не орієнтуюся...

— Ні, ми дивимось на північ, а залізнична станція позад нас, по той бік цього будинку, — показав запитаний рукою. — Яку ви маєте на увазі?

Дивно! Молодий чоловік не знає. Пенсильванія чи Центральна?

— Ви, мабуть, здалека? — запитав ще старший чоловік. Відповідь була невизначена, але потаклива.

— По вашій мові чую, — ви, мабуть, англієць?

— Ні, — збув і це питання молодий чоловік.

І вже намірився був іти, але спинився.

— Яка різниця між Пенсильванією і Центральною?

Задовольнившись поясненням, постояв ще пару секунд біля вікна, вбираючи в себе місячний незвичний красвид, — і вже більше ніколи ці двоє не зустрінуться. І може не треба було їм зустрічатися, цим двом долям, таким чужим-далеким і таким зв'язаним міцним вузлом?

**
*

І яке ж було здивування їх обох, коли вони другого дня знову зустрілися... на автобусній станції!

У черзі до автобусу Нью-Йорк — Детройт. Один, старший, прийшов зарано, він мав намір сісти в інший автобус, але виявилось, що якийсь уже стоїть, от-от вирушить, на півтори години раніше. Другий же спізнився на потяг і переключився на автобус в останню хвилину. Тепер вони стоять перші в невеличкій черзі і перекидаються незначними слівцями, як уже знайомі.

Перші зайшли в автобус, перші позаймали місця, кожен сів на два місця. Бо пасажирів було обмаль, та й ті порозлазилися десь по кутках.

Але старшому добродієві якось не сиділося спокійно. Він за хвилину запитав:

— Чи бажаєте скласти компанію?

— Дуже радо, — відказав молодий чоловік. І ось вони вже сидять поруч.

— То ви також до Детройту? — наче продовжуючи розмову, запитав старший. — А я їду далі, ще миль сто...

— Ол райт, — невизначено відповів молодий чоловік.

Він, хоч і „дуже радо” прийняв компанію, але не вельми то поспішав до розмови і своєю холодною ввічливістю наче відгороджувався, наче казав: „Я тебе не питаю, хто ти, не питай мене, хто я”. Але розмова все таки капала.

— Знаєте, чому я вчора відгадав, що ви англієць? По вимові.

— Ні, я не англієць, — просто відказав молодий чоловік. — І ви також не американець. Ви або жид, або італієць... Але не еспанець. У вас „ел” дуже м'яке.

— От і помилилися! — розреготався старий пан. — Я — українець. Чули ви про таких українців?

Аж тут молодий чоловік посміхнувся і вперше уважно придивився до свого сусіда.

— Чому ні? — відказав недбало. — Я й сам українець.

— О-о-о! — аж вигукнув старий добродій. — Ну, диви! Ніколи не сподівався, що ви можете бути українцем! Ви так природно говорите по-англійському! Ви

напевно в Англії народилися? А чи навчила вас мама української мови?

— Ні, народився я в Москві, — на це українською відповів молодий чоловік. — А тут я у службовому відрядженні, як уже хочете знати, — розморожено додав він.

І англійську мову геть, перейшли на українську.

Добродій почав розпитувати, як же це юнак так досконало навчився англійської, а на це той тільки відповів:

— Буває... Я вчився правильної вимови у спеціальній школі. Що ж тут дивного?

— Ну, я, правда, вчився вже дорослим, — зідхнув старший. — От, куди закинула доля, в Америку.

Настала черга й молодшому запитати:

— Ви, либонь, старий емігрант?

— Ні, — просто й щиро відповів старший. — Я тут після Другої світової війни. Втік від більшовиків. Хіба ж і ви не з тих самих? Скажіть, ваші батьки в Англії?

— О, ні, я зовсім із недавніх, — гостро подивився молодий чоловік. — А щоб ви не були про мене потім лихої думки, то я ще не сказав, що постійно живу в Києві, а тут у службовому відрядженні, як я вже говорив.

І круто запитав:

— То кажете, втекли від більшовиків? Напевно були німецьким коляборантом?

Але старший розмовець зовсім не збентежився цим питанням. Він розгонисто і весело розреготався.

— Навпаки! Усю війну воював проти німців у складі Червоної армії. Від початку і до кінця у тій самій дивізії. Вона, правда, то маліла, то поповнювалася, але в ній я всю війну перебув. Спочатку здав німцям Васильків, здав Жуляни, здав Київ, здав Гомель, здав... Словом, відступила наша дивізія аж до Сталінграду. Бився, був у боях, не один раз поранений, — але німцям не здався. Потім наша дивізія брала Харків, брала Полтаву, брала Київ... Так дійшов

до Берліну. А там... А там узяв та й утік із Червоної армії й захотів жити у вільному світі. Оце й уся моя історія, молодий... козаче.

Так, дивна історія. Дивна ця зустріч — радянського службовця й дезертира з Червоної армії в автобусі на Детройт. Замислено й не знаючи, що сказати, дивився молодий чоловік на свого співрозмовця.

— І не шкода було вам кидати своїх? Ви ж мали певно й відзнаки?

— Ого! Герой! Отако, бувало, як розвішаю на грудях — дванадцять орденів! Даром ордени не роздають! Ну, та я все це позривав ік чорту, викинув позад себе, а сам гайнув до німецького бавора. Потім вдалося мені перейти на американську зону — і тільки вони мене й бачили!

Виразу обличчя молодого чоловіка не можна було окреслити інакше, як знаком запитання. І сумніву. Такі очайдушні признавання! Хто його знає, що воно за людина. Може провокатор? Але ж не він мене, а я його зачепив там, на сороковому поверсі біля вікна. На провокатора не схожий. Ніхто його не силує викладати радянській людині правду, що він — дезертир.

— На бісового батька здалися мені їхні ордени? — розговорився добродій. — На якого лиха, як вони всю мою родину замучили? Усі на моїх руках померли, тільки я сам-один залишився живий. Чи це можна забути?

Юнак слухав мовчки, він не ставив запитань. Жару в вогонь не треба було підкладати. Він тільки, за звичкою, озирнувся навколо, але автобус уже давно поринув у сутіні, тільки внизу біля східців блищав вогник, а люди десь певно вже куняють.

Тим часом старший бесідник уже розпалився-розговорився. Вставали перед його очима образи-картини, такі, що ніколи не забудуться ні на цьому, ні на тому світі.

— Ми були куркулі, так нас називали. А чого? Бо батько мій сам усе своє життя тяжко робив і нас

не жалував. Наша родина була перша, що вивезли із села. Спочатку ув'язнили нашого тата. За що? За „плян до двору”, — ви вже, либонь, і не знаєте, що воно означає. А це — накладали й накладали податок, та все вищий. Уже все, що ми мали, було продане, вже не було чого продавати, щоб той ненаситний податок загодити. То вони батька — в тюрюгу! За що? За „затаювання прихованого хліба”. А ми самі не мали чого вкусити. Батько вже сидів у тюрмі, а до нас щодня почали приходити бригади комсомольців, не давали й одного дня спокою. Побили й поскидали долі образи. Витягнули на вулицю скриню, одержу й миски, — мовляв, купуйте, люди, це куркульське! Люди не купували, — то вони поміж собою порозбирали. Все зачистили! Що було в коморі, в повітці, — все зачистили. Лазили в льох, на горище... Знайшли нашу останню надію, два пуди збіжжя, — то вони тоді прийшли назад у хату та витягли все, що в печі варилося. На очах у мами вилляли борщ, горшка розбили, а жар у печі залляли водою. Збиткувалися, як тільки хотіли...

Після хвилини моторошної тиші, що її не насмівся чомусь порушити молодий чоловік, старший казав далі:

— Так три тижні нас мучили, тоді заїхала підвода, посадили нас у чому стояли ми, не дали й рядниці взяти із собою, і так голих-босих повезли до залізниці. Там уже були вагони з такими самими, як ми. І тато наш. Запакували всіх у товарні вагони, як скотину, запечатали вагони... І так ми пробули в вагонах два місяці. Везли нас десь на північ. Привезли, нарешті, під Архангельськ. Там були якісь покинуті бараки, нібито, перед нами жили вуркагани. Ото там я за два місяці всю свою родину поховав. Спочатку батько й мати померли з голоду та холоду. А потім усі мої брати та сестри не витримали. Зима ж! Так майже голих їх і закопав, бо ж усе, що було на них, порозлазилося. Чи можна це забути? Воно стоїть перед очима і стоятиме, поки я живу...

Ця мовчанка, що запала, була сильніша, ніж грім. Стало навіть видно, як кришталева місячна ніч біжить їм назустріч та й зникає під колесами. А натомисть насувається нова краса. Тільки... В цю хвилину молодий чоловік зовсім не хотів, щоб його хтось прийняв за людину з... ну-у... антирадянськими настроями. І не міг задушити в собі звичайної людської жалости. І хоч як не до смаку була йому ця розмова, — щось примушувало його не обривати її. Але... оцей куркульченко... Ні, він не повинен приймати мене за іншого, ніж я є! Він ріже правду, — ось зараз і я почну різати свою правду, чисту, як кришталь. Може це якийсь підсланий, щоб перевірити, як розкладається в капіталістичному світі радянський інженер?

Яксь незрозуміла сила, може та, що зводить їх другий раз віч-на-віч, витягла з нього — несподівано для себе — признання. Нащо він усе це каже невідомому? Але каже:

— Хоч я нічого спільного з куркулями й ворогами народу не маю, ніколи не мав, — але де в чому історія мого батька подібна до вашої. Мій тато... Я його майже не пам'ятаю, бо мені тоді йшов четвертий рік... але мама казала. Мій тато — чистий пролетар, із безпритульних, у п'ятнадцять років зв'язав своє життя із комуністичною партією, воював на фронтах за жовтневу революцію. От, який був мій батько! І я пишаюся ним.

Молодий чоловік на мить спинився, наче швидко гортаючи сторінки великої книги. І далі:

— Він виконав не одне доручення партії й уряду. В двадцять два роки був уже секретарем районного партійного комітету, а коли я народився, то був він уже особистим секретарем начальника московської військової округи. Московської! І от одного дня наш веселий світ перетворився на трагедію. Одного дня знайшли мого тата мертвим із простреленою головою в його урядовому кабінеті, в управлінні московської військової округи. Він сидів у кріслі і наче заснув, схилив голову на стіл. Чи за працею не сподівався,

що хтось підкрадеться та вистрелить іззаду? Чи сам застрелився?

— Та чому... — вихопилося у співбесідника і потонуло незауважене.

— Поховали його, як самогубцю, без розголошу, таємно. Щоб навіть і слід за ним був заметений. Офіційна версія була така, що він сам застрелився, щоб приховати якусь таємницю. Як це може бути? Він же все своє життя віддав партії й урядові!

— Ум-гу... — невиразно протягнув сусід.

— Але лихо на цьому не закінчилося. Воно тільки почалося. Маму, мене і тітку, татову сестру, відразу ж викинули з мешкання, вислали у далекі сибірські краї. А за що — мама не знала, їй не казали. „Дружина ворога народу”!

Сусід мугикнув ще раз.

— Аж тоді, як не стало культу особи, хтось порадив моїй матері клопотатися про реабілітацію мого тата. Тричі їздила до Москви і таки добилася... з дозволом жити не в Москві, а в Києві. Ну, мамі ще й краще, вона ж у Києві народилася й виросла! Дістала за тата пенсію... Знайшлися такі члени партії, татові товариші, що влаштували мене в спеціальну школу. Ото там я й вивчив досконало англійську мову та вимову, бо та школа готує працівників для відряджень закордон.

Молодий чоловік перевів дух. Хто його знає, може це й підсланий тип, — то він піймав облизня. Ніяких секретів я не маю, ні з ким не збирають входити в підозрілі зв'язки.

— Отже, — я комуніст. Я вам усе сказав, щоб до вас дійшло. І якщо ви думаєте, що я вам співчую, то ви помиляєтеся. Я — комуніст. І коли б навіть і мій рідний батько, якого я обожнюю, зрадив партію, а я довідався б, — я його теж не пожалів би... Те, що мій тато постраждав смертю і що мою маму несправедливо гноїли в Сибіру, все те не похитнуло моїх переконань. Я виріс у радянській системі, вона мене вивчила, — я її вірний син. А щоб було вам ще ясніше, то ось моя

посвідка: інженер-геолог, співробітник науково-дослідного інституту геології, відряджений на два місяці до США в рамках ЮНЕСКО.

Він підніс свою посвідку аж під самий ніс сусідові, ще й навіть присвітив кишеньковим ліхтариком.

— Валерій Томчій? — прочитав здивовано старший розмовець. І підвищеним тоном: — Ви — Валерій Петрович Томчій?

— Звідки ви знаєте, що я — Петрович? — приголомшено запитав молодий чоловік. — Тут цього нема. Тут тільки Валерій Томчій.

„Ага! Ключуло. Шпика підсунули!” — мигнуло йому в голові.

— О, мені здається, я не тільки вашого тата, а й вашу маму знаю, — не менше здивовано, вкрай ошелешено відказав старший чоловік. — Якщо вона — *Ната*...

— На-а-а-та?! — протягнув розгублено інженер.

— Якщо вона — Ната, то я — твій дядько! — несподівано перейшов на „ти” старший чоловік. — Ната Гончаренко — моя двоюрідна сестра. Її тато і моя мама — рідні брат і сестра.

Валерій Томчій відчув, що автобус із ним разом провалюється у безодню. Вся біда в тому, що Валерієва мама справді звалася Ната. Тільки в цю хвилину йому ніяк не хотілося прийняти до своїх родичів куркулєнка, вивезеного в Архангельськ на вірне знищення, дезертира з Червоної армії, зрадника батьківщини, а це ще й, гляди, ось із нього вилізе буржуазний націоналіст. Пробі!

А цей несподіваний дядько вже розгортав панораму їх спільної генеалогії і вона, дивним дивом, збігалася з тими фрагментами, що інколи чув він від своєї матері.

— Твій дід, Полікарп Гончаренко, був київським візником, правда ж? Це — брат моєї мами. Був у мами ще один брат, той жив на хуторі, недалеко Троянів. Дядько Полікарп (твій дід-візник) під час розрухи

в місті переїхав із Києва з родиною й оселився на хуторі в свого брата, Пилипа. А потім вони з хутора перебралися у містечко Трояни. Мені й Наті було тоді по шістнадцять років. Чув про Мишка Верхолата? Це — я.

Валерій слухав наче в пропасниці. Та невже це аж в Америці почує він історію своїх батьків, дідів-прадідів? Досі така ясна біографія, походження з київської трудової верстви, з міського пролетаріату, — а тепер...

А панорама розгорталася далі.

— Оце такими кришталевими ночами, як оця, щовечора збиралися ми на чийомусь ганку, чи десь у садку, чи на вигоні, в дурмані акацій... Молодечі жарти, співи... Ото тоді почав до нас і Петрусь Томчій учашати. Небагато старший за нас, але вже не хто, як районний продкомісар, той, що трусив по селах хліб. Але ми того не відчували, бо Петрусь був між нами рівня: хлопець веселий, дотепний, товариський, співун із своєю сестрою, Танею. Як і всі ми, молодий. Роман із Натою закінчився весіллям. Я ще й дружбою був...

... „Так, так, мама не раз згадувала якісь Трояни...” — болісною луною відбивалося у Валерієві.

— Та гульки гульками, а життя життям, — не вгавав старший. — За успішне перевиконання пляну „викачки” хліба наш, ніби вже родич, Петрусь Томчій, зробився найважливішою особою в Троянах. Йому лише двадцять два роки, а він уже секретар районного партійного комітету. Ото саме тоді й почалося безголов’я наше, ота лиха година. І ми, дуже скоро відчули залізні обійми нового родича. Насамперед, потиснув він хутірського дядька Пилипа, а потім і нас, Верхолатів. Не сам він, ні! Він тільки директиви давав, а вже робили це брудне діло комсомольські бригади. Решту ти вже чув... І як у ньому могли сполучитися такі людьські товариські риси, така чутливість до всього комічного, така весела вдача?.. (отаким ми його

знали на наших гульках...). Як це могло сполучитися з тим, що робилося в районі за його наказом?.. Не знаю...

У Валерія чомусь горіли вуха.

— Під час війни, як ото розв’язалися у людей язики, я не раз розмовляв із отакими відданими партії активістами. „Серце боліло, душа щеміла, як послали мене розкуркулювати чи трусити хліб, чи забирати людей із предковичної хати на вивіз, на певну погибіль, — казав отакий безхребетний слимак, — але мусів! Матері й діти за ноги хапали, — але партія наказала! Я ж — член комсомолу, а для комсомолу наказ партії — залізний закон!” То що ж це за партія, як людина своєї думки не має, не сміє мати, а мусить черезнехочу підкорятися наказові Кровожера? Хіба це партія, якщо одна-єдина людина вертить мільйонами людських мізків? „Партія”! Барани! Рбботи! — сплюнув сердито новий Валерієв родич.

Валерій Томчій аж відсунувся трохи, слухаючи ці ересі новоявленого дядька. Вуха йому горіли ще дужче, він нервово витягував шию, наче з незручного комірця, озирався туди-сюди, — чи хто слухає цю скандальну розмову. Вона може зруйнувати Валерієві все життя.

Але ні! Автобус напівпорожній, потопав в темряві, десь там іззаду куняють пасажери. Ніхто тут їхньої розмови не розуміє.

— Ніколи не чув я про таких родичів від мами, — заморожено відказав він. — Ні, біографія моєї мами ніколи не була замішана в куркульські історії, ані в хутірські. Я твердо знаю, що моя мама походить із київського району Шулявки, а там жив пролетаріат і біднота. Я знаю, що мій тато робив жовтневу революцію.

— А про дядька Павла нічого від мами не чув?

— Що це ще за дядько Павло?

— Твій рідний дядько. Брат Натин. Він теж пішов добровольцем в армію, як твій тато, тільки в білу, денкінську. Білогвардійцем став, загорнули його сім-

надцятилітнього просто з гімназійної лави, навіть не пустили додому попрощатися...

Знов щось нове!?

— І ніколи твоя мама нічого тобі не розказувала? Дивно! Навіть я знаю більше. Старший за Нату на два роки, Павка-гімназист відступив із білою армією і покинув Україну. Спочатку були листи з Югославії, якісь дивні, з якимись такими претенсіями. Наприклад, просив прислати золото, так наче в сім'ї було колись якесь золото. Потім через багато років прийшов лист із Франції. „Жінка — француженка, варить дуже смачні обіди і закохана в мене, як кішка”. Оце такий твій білогвардійський дядечко. Монархіст! Єдінонєдлімець! Хочеш? Пошукаю тобі його адресу!

— Ні, дякую! — скипів Валерій.

„Досить, що в мою бездоганну біографію вліз оцей куркульський недобиток, — розпачливо думає Валерій, — а тут ще й монархіст! Досить уже, досить! Як не куркульня, то білоемігрантщина, як не кием, то палицею! Чого цей чоловік із поораним борознами обличчям хоче від мене?” І не може Валерій його відігнати. Все, що він каже, правда. Правда, що її нічим не можна ні викреслити, ні витравити.

Не знаючи, як вийти із такої прикрости, Валерій пробує перевести розмову на щось інше.

— Все ж таки, як це вам удалося прожити майже життя у Радянському Союзі з такою плямою, без документів, із такими думками? І ніхто ніколи вас не зачепив? Як же ви із Архангельська повернулися?

Якось наче м'яка хвиля пройшла по обличчі старшого чоловіка.

— І про це розкажу. Любо мені про це згадати, бо натрапив я вперше за часи свого поневіряння й людської безсердечності на щирі шляхетну душу. Було мені тоді вже сімнадцять років. Як поховав я всіх своїх рідних, то чого було лишатися в Архангельську? Я й утік. Але куди? У Трояни вертатися? Ні, там Петро Томчій знов зажене в Сибіряку. Отож йшов я, йшов, уже й лахміття з мене осипається, вже боро-

дою обріс... Так зайшов аж у Кривий Ріг. Іду, а сам обходжу всякі небезпечні місця, бо ж ніякого документа я не маю. Проходжу раз отак околицями одного селища, бачу — якесь велике будівництво. Я йду горою, стараюсь не попастися якомусь начальству. Став, роздивляюся. Коли, бачу, якийсь чоловік мене пальцем підкликає, ходи, мовляв, сюди! Я й боюся підступати, щоб не вскочити в яку халепу, а друга думка шибас: „Якщо... то втічу!”

І перше, що цей чоловік запитав мене:

— Ти, мабуть, голоден, хочеш їсти?

— Та хочу!

— То йди за мною!

Завів мене в барак, витягнув із печі величезну ринку з картоплею, пом'ятою і заправленою салом. Я очима те їв. Він наклав у тарілку:

— Їж, та небагато. Потім я тобі ще дам.

Попоїв я. Тоді цей чоловік, наче чарівник, веде мене в другу кімнату й каже:

— Оце спочинь, виспись!

Коли я прокинувся, був уже вечір. Знов до мене обзивається мій чарівник:

— Хочеш тут робити?

— Хочу!

— То ставай і роби!

Отак поробив я три дні, а той чоловік виявився начальником усього будівництва. Після кількох днів завів мене в куток, де нас ніхто не міг почути, й питає:

— Хто ти такий? Тільки кажи правду, не бійся!

Глянув я в ті його сірі очі, такі проникливі, — між іншим, у тебе трохи теж такі, — вставив несподівано для себе, — такі людяні якісь... І не зміг я жадного слова збрехати. Нічого не затаїв, усе розказав: як нас вивозили, як загинула вся наша родина. Мовчки слухає він, а тоді каже:

— То ось, що я тобі скажу, слухай мене і запам'ятай. Я хочу тобі допомогти, але цього ніхто не повинен знати. І ніколи нікому в світі не признавайся, яке було твоє ім'я. Від сьогоднішнього дня ти — Про-

кіп Гармаш і ніхто інший. Син шевця, запам'ятай. За три дні дістанеш паспорт. Підеш до паспортного столу, тільки постукаєш у віконце, воно відчиниться, і тільки скажеш: „Я — Прокіп Гармаш”.

Все було так, як він сказав. Я прийшов через три дні, постукав, віконце відчинилося, я сказав своє прізвище, чоловік, не дивлячись на мене, видав паспорт... Навіть і три карбованців не зажадав. Отож відтоді став я Гармаш, так і по сьогоднішній день. А як хочеш переконатися, то ось на, глянь!

Тепер уже Прокіп Гармаш підсунув Валерієві свого документа.

— Та й так усе життя прожив я в Есесерії, як Прокіп Гармаш. І де тільки не кидала мене доля!

— То справді був якийсь шляхетний чоловік, — не втримався Валерій. — Чи не вчинив він, як добрий батько? Вправив у рамки молоде, поламане життя...

— Рідний батько! — підхопив Прокіп Гармаш. — І чи ж тільки мені? Він вирятував немало таких знедолених бідолах... Я сам возив від нього сорок вісім паспортів аж до Архангельська. Адресу я вивчив напам'ять. В Архангельському знайшов потрібного чоловіка, віддав. Побув кілька днів, тоді той чоловік дав мені гроші на зворотний квиток...

Голос Гармашів злагіднів і сам він наче засвітився, згадуючи того свого рятівника.

— І що воно за людина була? Так я й досі не знаю. Дуже, видно, вчений був, але як нікого близько не було, то ставав такий доступний! Признався раз, що й у нього прізвище підроблене. Але він нікого не боявся. „Як мене одними дверима зловлять, то я другими вийду, — казав. — В мене скрізь є свої люди...”

— Еге?

— Та таки не вийшов. Чутка була, що піймався і що був він неабихто, а якийсь високої ранги офіцер. Петлюрівець. І був він замішаний у якійсь військовій змові... Таке тоді подейкували, але я не вірю, бо дуже вже був він великий добряга, нічого войовничого... А ще щось таке брехали... Ніби... як дуже притиснуло,

не було йому виходу, то прийшов до свого сина, бо той був десь там на верхах, велика шишка... Та й син його не прийняв, вирядив із хати серед ночі...

Задумався Гармаш.

— А чого він був до мене такий добрий? Може тому, що якимось признався: „Втратив я також своїх дітей, Тетянку й Петрика... Пішов на фронт, а як повернувся, то вже ні гнізда, ні родини не застав. Бачили моїх... Ех... Спочатку безпритульні, а потім...” і перервав, далі якимсь безнадійним: „Ех... Моя Кипунька...”

Що більше розповідав Гармаш, то щось непевніше робилося з Валерієм. А як почув це дивне ім'я „Кипунька”, то його й у мороз і в жар кинуло. Одночасно. Так часом називав свою сестру, тітку Таню, його тато. Це ім'я, як і багато інших подробиць, робило все ясним.

Всі натяки, всі недомовки, що були зібрані в підсвідомості малої ще дитини, ожили.

І особливо одна сценка. Він же її тоді й не усвідомив і навіки забув, — а от вона ожила. Все стало ясне. Наповнилося новим змістом.

Перекошене від жаху обличчя мамине, бліда маска непорушності на обличчі татовому. Може від того, що в хаті стоїть цей ставний плечистий чоловік? Він постукав з чорного ходу і тепер стоїть у кухні. А які в нього вуса! Оце то вуса, — не міг надивуватися тоді трьохлітній Валерій. І тоді це було для нього найголовніше. Русяві, хвилясті, довгі... Але чого це вони почали всі троє гратися? Замість запросити за стіл, — посідали втрьох на підлозі посеред кухні, накрилися ковдрою і під нею почали про щось шепотітися. Тепер зрозумів Валерій. То ж вони боялися, що стіни почують... І хоч той дивний чоловік із такими пишними вусами пішов десь у ніч, але видно таки стіни почули ту розмову під ковдрою посеред хати... Так, це було незадовго до загадкової смерті Петра Томчія.

Цього ж уже не розказав Прокіп Гармаш, це ж уже вивернула сама Валерієва пам'ять.

Автобус ставав лише один раз, він наче низько летить над землею. Вони вже далеко залишили за собою Нью-Йорк і незаплямлену білосніжну чистоту Валерієвої біографії. Вони вже наближаються до Клівленду, великої зупинки перед Детройтом. Кришталеву місячну ніч щораз більше переплітають косяки електричних світел...

Тепер усе ясно! Оце такий його рід: куркульське кодро, дезертир із переможної Червоної армії, білогвардієць, а тепер ще й петлюрівський офіцер... Змова! Невже й тато був замішаний? От тобі й біографія, чиста, як кришталь!

Якби спитати Валерія, які його почуття, то він сказав би найшвидше, що ненавидить оцього Гармаша. Але одночасно, несподівано для себе, тепла хвиля вдарила по всіх струнах його істоти, хвиля гордості, що дід його — такий незломний, такий козарлюга. Отой, один раз бачений, уночі, в кухні.

Проте, він цього не вимовив. Навпаки, коли автобус зупинився в Клівленді, він мовчки встав, узяв свою валізку, і, не попрощавшись, навіть не глянувши на Прокопа Гармаша, вийшов із автобуса.

Навіть не озирнувся.

Аж тоді Прокіп Гармаш згадав, що він же не розпитав про Нату. Чи жива, чи здорова? Як же це він?... Жаль...

Втім, жаль його випарився. Валерій ось уже вертається на своє місце. Вмощує валізку назад, де стояла, сідає поруч, питає:

— А скажіть... Чи той ваш начальник будівництва мав вуса?...

1967.

ДІЛОВИЙ ПІДХІД

— Чули? Лікар Радко будує церкву на своїй горі! — приніс новину старий Панас, повернувшись у неділю з міста.

— Який це? — спитала невістка Михайлина. — Це може той, що жив в одній кімнаті з нами в таборі Лексенфельд?

— Він самий.

Так, жили тоді кілька родин в одній кімнаті, переділеній коцями. Між ними й священик о. Радко. Син того священика вчився тоді на лікаря, а Панас потайки кепкував. І нащо то? Витрачати кошти, сушити голову, не знати чого й пощо... Ось його синові, Денисові, ніякої науки не потрібно. Ще поки то там до чогось довчишся, а вже сьогодні він заробляє, має хліб і до хліба, та й ще дещо... Хто ж то не знає, що без копійки ніде ані руш. Ще б пак — в Америці.

Тепер, диви! Колишній закоцовий голодранець забагатів, та ще й як! В нього тепер усе йде вже не на долляри, а на тисячки. Купив за містом озеро, а біля нього побудував чи ж таку віллу! Купив цілу гору, хоче там свою власну санаторію побудувати. А ось тепер ще й місце пожертвував на церкву...

— Ще й сам, кажете, збирається її будувати? — перепитує син Денис. — І де люди стільки грошей беруть?

Та не слід заздрити. Ну й ми ж не дармували, — думає собі старий Панас. — Трохи й ми підробилися в Америці. Купили хату. За нею слідом і другу. Як вийшла дочка заміж, то їй одну дали. А оце ж у третій живемо, та ще й якій! Ось бачите, — уся стіна

скляна. З хати, сидячи на кріслах, бачимо, як розстеляється краєвид: місто, ріка, далекі гори. Любо! Щоправда, щоб доробитися до такої розкоші, на витрибенки всякі не розкидалися. Старий Панас до всього має діловий підхід, так і сина вчить. Оце приходять до хати жебрати на УНРаду, чи на яку там ще біду, — Панас зараз питає: „А що вони таке роблять, що я маю їх годувати? Вони там п'ють та балюють, а я на них маю робити?” І так товариство піде з його пишної хати ні з чим. Ні, в нього не вколупнуть, ні на яку ціль! А оті листи всякі з проханням пожертви, то й не читаючи викидає. Українську газету чи книжку він принципово не купує, бо там усе брешуть... Ото хіба часом принесе американську газету, підібрав в автобусі, що хтось покинув, то невістка там щось вичитує. А українське... Начорта воно? Там ті писаки хочуть нічого не робити та хитрують, як би на дурняка пожити. Книжечки пишуть та бадрують своїм сміттям добрих людей, замість узятись до чесноі праці. Ось прийдїть та подивїться, який палац можна своїми власними руками вибудувати, та позаздрїть... Лївінґрум, як цяцька! Килими в ньому, аж ноги впрїнають! А кухня — модерна, аж сяє! Та в нас поміщик не жив так, як живе в Америці звичайний собі робїтник, Панас Скалозуб.

Сїли обїдати. Михайлина дбає, щоб усе було так, як в американських журналах намальовано, так, як бачила на прийняттях. Без паперових серветок і не посадить за стїл... Ну, старий та й Денис люблять таки наші українські страви, на столї ніколи не бракує голубцїв, бігосу чи там холодцю. А нема то, як наша домашня ковбаса з часничком... А ще й кажуть... Та таких українцїв, як ми, ще пошукайте...

Тепер, смакуючи борщ та розповїдаючи новини, що принїс із церкви, Панас жував що якусь свою думку. Оце заходив він до кума Семена та й подумав був собі: „Усі люди живуть, як люди, я ж чогось у своїй власній хатї гїблю в бейсментї”. Хоч той підвал і устаткований, як житло, а все ж таки вогкувато. Ну, поки

ще сплачували „морґедж”, то потерпів і в підвалї. А ось тепер з другого поверху вибирається мешканець, а хата вже сплачена, то чи не перебрatись би туди? Воно, правда, діловий підхід явно диктує, що не слїд відмовлятися від щомїсячного прибутку, ще й гарний нївроку рент платить мешканець, але... Чогось не хочеться вже бїльше в тїм підвалї жити. У колїнах крутить. Всї люди живуть, як люди, он і кум Семен...

Старий Панас згодився якийсь час жити в підвалї, як купували цю хату. Купив її на спїлку з сином, а вїрніше, купив таки він. Завдаток, сїм тисяч, це значить усї свої заощадження, вїддав. А підписали купчий акт із сином удвох.

— Як маю ходити сходами вниз, що чи не однаково, — одні сходи вгору, на поверх, — голосно каже він, мїркуючи сам із собою.

— Куди це — „на поверх”? — запитує Денис. — О, ви думаєте в нашої хатї?

Панасовї ж так сподобалась думка, яка оце стукнула йому в голову, що він аж розсміявся. Вже навіть і пожитки свої вголос порозставляв, — як, що, де буде стояти.

Денис усе те вислухав, подумав і спокїйно каже:

— Добре! Як хочете платити менї той самий рент, що платить мешканець, то й займайте.

— Рент? — перепитав, не розумїючи, Панас. — Який рент? Кому? У мойї хатї рент?

— Хата, поперше, не ваша, а моя, — холодно і так само спокїйно провадив Денис. — А подруге... діловий підхід.

Панас аж шарпнувся, аж ревонув:

— А хто підписував купчу? Не я? А хто ж завдаток дав? Де мої сїм тисяч? У цїй хатї!

— Ну, дали ви сїм тисяч, — не мїняючи свого спокїйного холодного тону, вїдказав син, — і підписали. Але ви, тату, підписали не купчу, а зобов'язання, що наперед платите менї рент за те, що займаєте мешкання в бейсментї. То ви вже й вїджили свої гроші.

Тепер я маю право викинути вас, як не будете далі платити. Словом, тату, — діловий підхід!

Борщ, що хвилину тому був Панасові смачний, став такий гірко-кислий, аж у животі корчі взялися.

1969.

СУМНЕ ВЕЛИКОДНЕ ОПОВІДАННЯ

(Із подорожнього щоденника одного поета)

1.

Чого це він, Петро, вже втретє це каже? Ми ще не доїхали до людей, де маю почувати, а він: „Це буде етично з вашого боку...”

І ось у хаті, — познайомивши мене з симпатичними харків'янами, колишніми бібліотекарями, а тепер, у цьому степовому американському місті, пенсіонерами, — і ось у хаті на прощання Петро знов із притиском каже:

— Ви ж, Лідіє Макарівно, поїдете на великодню всенощну? То й наш гість із вами...

— Так, наче ви не знаєте? — відказала Лідія Макарівна. — Так наче ви не знаєте, що ми до парафії не належимо і ні в якому разі в церкві не будемо.

— То тоді... — знітився Петро. І вже до мене: — Але ж вам треба показатися серед людей, пошанувати їх...

— До якої церкви ви думаєте? — запитує Остап Демидович.

Бачивши моє здивовання (бо ще й півгодини нема, як я в цьому місті), поспішають пояснити. Тут не одна, а дві православні церкви, хоч яка мала громада. Тут палає гілляка розколу між самими православними. Перегризлися. То „григоріянці” в піку „іванівцям” збудували собі свою церкву. Малесеньку, але з буйним завзяттям „доказати”.

— І стало бідно і в нас, і в них, — додає Остап Демидович. — Хоч би хор був, а то так і ревуть без диригента й хору, хто куди попав... Я взявся був орга-

нізувати хор, уже наче й гаразд пішло... Та не вдалося! Нас там образили — ми й вийшли. А до другої не пішли...

Я не тільки здивований...

— Скільки вас тут є? Родин із п'ятдесят? І дві православні церкви?

Я розчарований. Саме в церкві на Великдень цікаво було б побачити українську громаду, закинуту велетенською рукою світових подій у безмежні простори Америки. Саме тому я й гака зробив, щоб побачити українських селян зблизька через двадцять п'ять літ після того, як вони вирвалися з „раю”. І ось така нагода пропадає. Бо як же я втраплю сам уночі до церкви? Ось і роби авторський вечір у такому місці, до лише жменька своїх людей, та й то поділених на парафії.

Церковна проблема не була передбачена. Я приїхав на Петрове запрошення, що вже кілька років висіло в повітрі. Звучало воно так:

„Може коли будете близько наших країв, то й до нас загляньте, щоб поговорити з нашими людьми. Варто було б уже комусь заглянути, бо така пліснява обсіла, як проказа: гроші і поклони Бахусові... Та ще й гризня надачу... А я вже попрацюю, щоб люди знали і якимось із дошками на лобах, як бугаї, зійшлися, бо коли не бачать одне одного, то ще якимось терплять, а як побачать, то біснуватіють...”

То ж цікаво було побачити людей, що їх так красно розписав Петро. І не тільки в церкві та на зборах. Ще цікавіше — у приваті. У їхніх власних хатах. Чи вже й тут, замість одної хати з піччю й полом, з образами стопід стелею, мисником із мальованими мисками, — стандартні „лівінгруми” із фотелями різного кольору та з килимами? Чи вже по них ходять узуті, чи ще скидають черевики?

Та й от бачу — не дуже то мої пляни здійснюються. Петро завіз ось не до власнохатників, а до стареньких пенсіонерів, що туляться в тісенькому найманому мешканні серед міста. А що в церкву цієї ночі не

потраплю, то вже видно, бо й Петро пішов, не натякнувши, мовляв, — „заїду, будьте готові”... Натомість він сказав: „Постарайтеся піти до церкви”. В котрий раз?

Ну, нічого! Узавтра вранці все поліпшас. Сьогодні всім нема часу. А завтра... І вечір позавтрим відбудеться з успіхом. Так вірить Петро.

Чому б і ні? Люди святково настроєні, вже й заля в ІМКА замовлена, вже й запрошення розіслані, вже телефони скрізь дзвонили... Багато людей запевнили, що поприходять. Правда, той самий Петро в останньому листі писав так:

„...Не штука знайти приміщення для зустрічі чи ночлігу, а штука, і то важка, виволкти раба чортвого з барлогу і заставити подумати, як людину...”

Ці енергійні вислови казали, що він уже багато зробив, щоб організувати вечір. Але й добре знає „раба чортвого”.

„Барліг”... Отой самий, що мені найцікавіший, бо чого було й гака робити? На Великдень у кожній хаті вирує життя, українська гостинність не знає меж, не знала навіть у найзлиденніші „сталінські п'ятілетки”. Уявляю, як тут, у достатку, де повно всякого добра... Може на літературний вечір то й не дуже то багато прийде, але узавтра не обберуся запрошень, будуть мене наввипередки кликати, сваритися за мене будуть. Гляди ж, брате, багато не пий! Та більше налягай на домашню з часничком ковбасу й холодець. Від хати до хати возитимуть та припрошуватимуть, та ще й не пускатимуть, та ще й заспіваємо так, що аж виляски підуть по всьому цьому степовому місті...

Заколисаний такими думками, я препишно виспався на ліжку пенсіонерів, поки там у двох церквах правилася великодня всенощна.

2.

Проте мої господарі-пенсіонери посварені були тільки з парафією. З Богом вони не сварилися і, щоб

відчути повів вічності, поїхали на цвинтар, одвідати тогосвітніх приятелів, покласти крашанку на могилку. Ну, і я з ними.

Щось не чути й не видно ні запрошень наввипередки до великодніх столів, ні Петра навіть. То це й добре. Прогулянка на цвинтар — також гарна нагода поглянути на місто й околиці. Степове, розлоге. Складається із стандартного на всю Америку „давнтавну” та з колишніх фарм, що перетворилися на чепурненькі садиби в садах-садочках та серед левад. Як не бачу земляків зблизька, то хоч загальне уявлення про них складу. Непогано їм тут живеться! Та й наробитися, мабуть, треба!

Он учора Петро скупю відхилив завісу тутешніх вжитків. „Все докупи збіглося, — такими словами зустрів він мене на автобусній станції. — Із самого досвітку смикав кукурудзу на полі, — треба ж товаришеві допомогти... Бо сказали йому, що як не забере сьогодні, то прийде бульдозер і все викидає. Там через його поле мають проводити нову дорогу... А жінка на роботі, то я й паски пік, а вони не вдалися, треба нові розчиняти і пекти, — та й оце й вас зустріти...” Скупі ці деталі, але нащо було й забиратися так далеко, якби й цього не вдалося почути? Це цікаве, а не парадні промови. Гуща життя, а не лякування.

Та щось із самим Петром негаразд. Стільки років запрошував, а тепер... Вкинув у хату стареньким, уже й четверта година ось скоро, а його не чути й не видно. Невже й досі паски пече? Не кажу вже про ті сподівані запрошення, що снилися. Гай-гай, де вони?

А тут ще й назріває проблема з тим вечором, що Петро організує. Треба було б когось із гарним, дзвінким голосом, молоду людину, що любить деклямувати поезії. Щоб на зміну зі мною — так цікавіше пройде вечір. Петро вже знає своїх молодих артистів тут.

Та мені здається, що цей вечір монтують не Петро, а колишні бібліотекарі. Вони знають таку людину, — ось уже й ідемо до неї. О, це добре! Оце вже може

побачу й загадкових моїх земляків зблизька. Нічого кращого й не придумаєш.

...Нова хата, можна сказати, на чистому полі. Ще не все в ній закінчене, але навколо вже хідники зацементовані. В самій хаті все сяє новизною, вікна показують далекий красвид на ріку, гаї далекі й близькі. Гарно!

— Ми самі все це зробили, — гордо хваляться господарі хати. — Все до найменшого цвяшка, крім „пломберки”.

Вони раді нам, залюбки показують плоди праці своїх рук. Аж не віриться! Невже, не будучи будівельником-фахівцем, можна таке чудо доконати?

Троє їх будувало. Батько, дочка і зять. Батько говорить тільки українською мовою (оце ж він має читати мої поезії), дочка чомусь говорить тільки російською. А як я запитав, — чому не вживає рідної? — відповіла: „Не нравіцца!”. І це не жарт! Вона, виявляється далі, знає п'ять мов — говорити, читати й писати, — а от своя українська „не нравіцца”! Хвалити Бога, хоч зять... Той мішас російське з українським, але йому і не диво. Кубанець із українським прізвиськом, — як уміє, так говорить.

Мосму розчаруванню й обуренню на дочку нема краю. Нащо мені дивитися на таку, хоч і найкращу, хату? А втім... Це ж так і виглядають оті неосвітлені закутки, де ще дотліває позаторішній сніг. Якщо ти хочеш бачити, яке воно є, те справжнє життя, хочеш підглянути звичаї і обичаї, які вони, — то й на таке дивися. Тільки... чому цей батько не навчив своєї дочки рідної мови? Де і звідки в молодій людині у другій половині ХХ-го століття взялася зневага до мови свого батька?

Та все ж таки... Інші не запросили до хати, а ці навіть раді.

3.

Петро таки згадав, що його чекають. Десь по четвертій пополудні заїхав, щоб забрати мене до себе.

Нарешті! Хоч в одній справжній селянській хаті (Петро ж селянин!) побуваю, бо щось не чувати запрошень до великоднього столу від східньоукраїнських мешканців цього простороного розложистого міста.

Щирости Петрової аж ніяк не заперечити. Бо чого ж би йому морочитися такою непопулярною халлепою, як влаштування літературного вечора? Він — звичайний собі нічний прибиральник у міських „офісах”. Хвалиться по дорозі, що оце з півроку, як перебрався у власну хату.

Отож і підкочуємо ми до Петрової резиденції. І найперше, що покаже мені — його власна книгозбірня. Ось тут, на основному поземі, поруч із гаражем. А ще мріє Петро встановити лінотип, щоб можна було друкувати українські книжки. От тоді вже... Та й не доказав... Може то натяк, що й мої поезії?..

А тепер ми заходимо до хати.

Може Петро навмисне так довго барився, щоб показати мені свою сім'ю в повному зборі? Чи, вірніше, своїх зятів? Дві заміжні дочки приїхали автами, ще й малят привезли... Та щось зовсім не чути в цій хаті української мови. Зяті ж — американці! То всі цілою хатою намагаються до них пристосуватися. Заміжні дочки, п'ятнадцятилітній синок, дванадцятилітня дівчинка... Петрова дружина калічить з усієї сили англійщину, аж зашарілася з того хвилювання. І Петро, чую, мусить ліпити такі-сякі англійські речення.

Я поглядаю на дочок. Модерні! І не здогадаєшся, що вони — українського роду, таки ж селянського. Сухі, у „міні"-спідничках, з монументами-зачісками на головах, із синькою-зеленкою навколо очей. Але я маю якусь надію. От може б котрась із них читала мої поезії узавтра на вечорі, замість батька тієї дочки, що їй українська мова „не нравіцца”. Таж в інших таких невеликих містах отакі молоді жіночки навпередки змагаються за те, щоб щось деклямувати чи співати.

Гай-гай! Ще одне гірке розчарування. Лише одна з них ледве вміє по складах прочитати український

друк. Інші, навіть дванадцятилітня, й того не можуть. Тут усе намагається підробитися під американське. Що ж у цій хаті зосталося українського? Хіба, ота книгозбірня поруч гаражу? Але хто з неї тут користатиме?

Аж тепер збагнув я, чому Петро, власник такого просторого дому, не завіз мене до себе на ночівлю, а впросився до стареньких пенсіонерів. Еге ж, навіть уник подати номер свого телефону... Еге, я вже уявляю, яка тут була буча. Оця теща американських зятів, що так до них підлещується, аби не взяли її вони за щось маловартне, якщо не зуміє по-англійському чесати, вона, десь то, так заявила Петрові: „Не хочу й на очі бачити того твого пришелепуватого поета! Ти мені його в хату не приводь! Вези, куди хочеш, тільки не до моєї хати!” Отак то вчитувала, либонь, жіночка чоловікові.

А сьогодні, підмалювавши уста, вона із щасливою усмішкою поспішас до авта одного з зятів, — аякже, треба ж конче подивитися на нові, щойнопридбані модерні меблі! Залишас мене на Петра, — ти його привіз, ти й забавляй! То нічого не лишається Петрові, як водити мене по своїй просторій посілости, показувати, де тут буде садок, а де — пасіка. А оце тут буде ставок, та ще й з рибою! Простору тут справді на справжній поміщицький масток.

Я ж собі сную в голові.

Так, так! Петро запросив мене мирити „бугаїв із дошками на лобах”, а сам їх у хаті має. Тут уже все українське — ні до чого. То якщо *тут* так, як же в інших українських оселях, у хатах колишніх українських селян, що туди мене не запрошено? Може саме тому й не запрошено? Може із сорому?

А що ж можна було сподіватися? Де ці дочки могли навчитися української мови, де могли полюбити свою літературу, свою пісню? Де той хор, де той танцювальний, театральний гурток, що шліфував би в українському дусі їх особистість? І де вони могли знайти собі українську пару? Де, коли їхні батьки

поділилися на дві *карликові* громадки, що неспроможні забезпечити своїм дітям українське виховання? Замість того, щоб дати змогу дітям набиратися українського змісту, батьки наповнилися зненавистю, громада розвалилася на шматки, вже перестала бути українською спільнотою.

І чому це так? Що менше українських людей у місцевості, то, замість єднатися, вони перегризаються між собою... На злість уявним ворогам, чи на радість справжнім?.. і на непростенну кривду собі та своєму насліддю. Ці їхні сини-дочки вже не хочуть бути українцями. А внуки? Вже й не будуть.

4.

Чи варто додавати до цього сумного великоднього оповідання, що мій авторський вечір провалився?

Петро таки свого доп'яв. Але прийшло півтора десятка, замість сподіваної сотні. Не допомогли ні запрошення, ні телефонні розмови. Аж ось коли зрозумів я значення Петрового наказу: „Ви ж постарайтеся прийти до церкви, це буде етично з вашого боку”. Бо парафіяни не прийшли тому, що не бачили мене в церкві. Другі парафіяни не прийшли тому, що організував цей вечір не їхній парафіянин. А були в основному ті, що до обидвох парафій не належали, галичани. Вони всі тут недавні і опинилися поза пристрастями. На жаль, їх тут дуже мало, заля була порожня. А сам же Петро (полічила Лідія Макарівна) міг би привести п'ять осіб своєї родини.

І батько дочки „Ненаравіцца” читав мої вірші препогано. Це, либонь, тому, що не навчив свою дочку любити й шанувати рідну мову.

Не знаю й сьогодні... Жалувати чи не жалувати, що побачив я на власні очі, як завмирає українська людина без потужного українського культурного струму...

1970.

РАДІСНЕ ВЕЛИКОДНЄ ОПОВІДАННЯ

Ет... Хіба в Америці відчуваєш по-справжньому Великдень? От у нас! Ну, я старі часи не дуже то пам'ятаю, ще мала була. Потім совєцька власть наші свята заборонила, у церкві зсипний пункт зробила. Село без хреста на церкві стало якесь сліпе, наче безоке...

Отож, як лиш тільки втікли червоні, зараз наше село заворушилося. Вже за німців церковцю відбудували, підремонтували. Так, що й правити можна. Біло вималювали, нанесли образів, вишиванок-рушників, квітів. Прикрасили — все, як має бути. Навіть і хреста придбали, їздили за ним аж хтозна куди. Ото тільки — нема священика. Вже й до Харкова їздили, напитували, — нема, хоч запали! Старенький дяк знайшовся, а священика таки нема. А тут Великдень зближається. Люди хочуть паски посвятити, а нема кому. Що його робити?

Одна там старезна бабуся була в нас... Вже порохно з неї сиплеться, — а му-удра! Вона всю Службу Божу могла вам слово в слово переказати. Прийшла вона, ця староденна бабка, та й каже, що її унук знайшовся, якось то вдалося йому втікти з Червоної армії. Отож, — каже, — той унук колись, як ще був маленьким, то прислужував у церкві. Вона його посилала і вчила, як треба, на добру путь наставляла.

— Там таке пам'ятливе, — прихвалювала бабуся свого внука, — я вам кажу! Воно вже тоді всю Службу Божу знало напам'ять, а тепер ще й я підучу... Аби тільки схотів! А співає! Але ж то го-олос має!

— Та й як? Він же невисвячений! Де ж це видно, щоб червоноармієць паски святив? — сумнівалися

старі люди. Але тут же й додавали. — Він, отой Сергійко, хлопець, правда, несогірший...

Але бабуся й тут краще за всіх знала. Невисвячений має право всю Службу правити до „оглашених” і „жерувимської”, а всі тропарі й кондаки може кожен невисвячений віруючий проказувати.

Почали ми просити того парубка.

— Та я ж не вмію! Забув!

— Нічого, бабука навчить! Аби ти тільки нам паски посвятит!

Як почали просити, як почали...

Оно тільки парубок дав свою згоду, зараз пошили йому ризи із свійського вибіленого полотна, понашивали на них хрести. Все це — під бабчиним наглядом. І виявляється — нічого він не забув, усі тропарі й кондаки, усі церковні напиви позгадував. Там трохи й бабука підучила, а трохи — старенький дяк. Знайшлася в бабуки краплиночка свяченої води, от нею й більше води освятили, скільки треба.

Та й прийшов Великдень.

Наш хлопець, як би справжній священик, усі кондаки й тропарі чудово виголосив, нам паски посвятит. Все — честь-честю, все, як за старих часів. Всі такі раді! Почали парубка навперейми обніматити та цілувати, христосуватися. Христос воскрес! — Воістину воскрес! — Оце тобі крашаночка! — А це — пасочка від мене! — Хлопець також до кожного: „Христос воскрес!”

Але ж то був радісний день! Справжній Великдень! Сонце в небі раділо!

І таке вирувало щось радісне навколо, таке невимовно сяйне, і такий же був той Сергій піднесений та щасливий, що його шанують, що так зумів за священика справитися! Наповнився він великим захватом і захотілося йому не окремо кожному сказати, а на весь свій чудовий голос до всіх, перед цілим світом проголосити. Він підніс догори руки і вигукнув:

— Да здрав...

Забув!!!

О-о-о, згадав!

— Хай живе Ісус Христос!

— Слава! — підхопили малі школярі, а за ними й усі молоді. Та й старі!

1972.

МЕТАМОРФОЗИ

1.

Хто її знає, чого і як припливла вона до українського діпі-табору. Може тому, що прізвище мала українське? Може. Видно ж було, що пані Горпиненко „не прикисає” до людности в нашому таборі. Кажали, що то прізвище її чоловіка, а її — якесь зовсім не таке, що була вона перекладачкою у власівців, сама фольксдойчерка... А що серед українців легше сховатися, то й затесалася сюди. Правда, пані Горпиненко могла заспівати й „Гуцулку Ксеню”, і „Вже осінь”... Правда, вона й українською мовою говорила, — якоюсь мученою. Але як розхвилюється, то навіть не помічає, що перейшла на російську...

Та зате була вона перша там, де видавали ІРО'вське добро. Вона найперша знала, коли мають видавати, що мають видавати. Вона ходила по канцеляріях і канючила, вимагала, підлещувалася. Її улюбленою темою були розмови про таборових злодіїв, що сидять по ІРО'вських коморах і нас обкрадають.

Крім того, вона ходила по селах, а що німецька мова їй була не в новину, то й приносила багато дечого, ласенького. Це не те, що наш селянин... Прийшов до бавора і справляє торг: „Іх — кафе, ду — швайн!” (Він хоче сказати: „Я маю каву, а ти маєш сало, міняймося”). Е, вміла собі гарно урядитися пані Горпиненко за допомогою різних отих ІРО'вських дарів!

З якого кола може вона походити? Не раз спиняється око на цій спритній постаті, що ніде не загине. Мабуть, із того непереможного міщанства зрусифікованого міста, що й гарматою не проб'єш його товщі,

що його треба б витурити з наших міст, а заповнити їх нащадками розкуркуленого селянства, яке ото по-розбігалось по донбасах, казахстанах та кавказах...

2.

Справжнє своє обличчя пані Горпиненко показала аж тоді, як сіла в Бремені на пароплав до Америки. Вона широко перехрестилася і шумливо зідхнула:

— Слава Богу! Наконєц-то можна бити сабой, навсєгда ізбавилась от етих узколюбих самостойніков. Уже не нада мучить себя їх собачьей мовой!

Вона думала, що ніхто її не почув, один тільки пан Мурашко, теж вчорашній таборянин. Про когочого, а про нього пані Горпиненко напевно знала, що він — Мурашков, бо був у міській управі її міста за німців референтом пропаганди, а в душі — непохитно „руській”. Так, пан Мурашко не тільки почув її слова, а ще й відповів. Також „чісто рускім язиком”, може вперше, відколи він оселився в українському діпі-таборі.

— Я так і думав, що ви це скажете! По лиці видно. Але чому — „етот собачій язик”?

— Ну, нарєчіє, — погодилась Горпиненко. — Ці галичани думають, що вони мають окрему мову, а послухайте, як вони кажуть. „Єден”, „ходилам-робилам”, „Матка-Боска”, „ходзці-ту...” А наші зі сходу? Вони пам'ятають лише трохи слів, як їх батьки говорили, знають кілька не до друку висловів, а тут почали мавпувати галичан...

Та таки Мурашко не погодився.

— О, ні! Об'єктивним будучи, треба визнати, що українці мають свою власну цікаву літературу, вироблену літературну мову і вживають її не тільки селяни, а й вишукані інтелігенти. То може ві забули ваших дідів мову, але це не значить, що всі сорок мільйонів...

Почувши таке, пані Горпиненко виляла на пана Мурашка купу обурень:

— Це — злочинно! Заради якоїсь самостійности, мертвої вигадки, знищувати історичну, міцнозлютовану спільною історією єдність? І я дивуюся, що ви, справжній русській патріот, можете говорити такі дурниці! Самостійність! Це ж пережиток минулого! Це ж шовінізм!

Такий вибух емоцій пані Горпиненко зовсім не збентежив пана Мурашка. Він, поблажливо всміхаючись, сказав, що він справді „кацап”, але „кацап”, вигодуваний українським хлібом, і ніяк не може вимовити слів „мужік-мазніца”, ніяк не може згодитися з панею Горпиненко, що український дух, звичаї, пісня, в цілому весь нарід уже відмер духово, став цілком „русскім”... Навпаки! Коли відроджуються інші погноблені народи, чому українському відмовлено будувати власне національне життя?

— Ой, що я чую? То ви так надихалися їхнім націоналістичним чадом?

— Це *ві* начиталися емігрантської блекоти з шовіністично-великодержавницьким душком і думаєте, що як ви відмерли, то вже й усі українські душі. В якому світі ви живете? Невже не бачите того вибуху національного життя, як тільки впали пута великодержавности?

Пані Горпиненко, почувши такі сресі від пана Мурашка — свого однодумця, здавалось би — демонстративно заткнула вуха, закопилила губу і пішла від нього геть.

Ці двос не помітили, що за колонкою стою я, дивлюся на зелені морські хвилі, білу піну, та слухаю всю ту задушевну розмову.

Куди ж їхала наша славна пані Горпиненко з українським прізвищем і єдинеїділимською душею? О, до Сан-Франціско! Аякже, там її спонзори, там велика „русская” колонія, там вона буде, слава Богу, серед своїх рідних та близьких їй духом.

І так ми втратили її з овиду. От, хвалити Господа! Баба з воза — на колеса легше.

Інакше сталося з паном Мурашком. Він негайно повернув собі мімікрійно втрачене на деякий час закінчення *ов*. Став Мурашков і його прізвище можна часто зустріти в російській популярній газеті. Ще одна метаморфоза! Свого тягне до свого. Але, принаймні, він не скаже „мужік-мазніца”. І то добре!

3.

Яке ж було моє здивування, коли, приїхавши до Торонто цими днями, я подзвонив до дверей моїх давніх знайомих! Відчинила мені... пані Горпиненко! Побачила мене — розцвіла й найчистішою українською мовою привіталася.

— Я думав, що ви в Сан-Франціско, — промурмотів ніяково я. — Де це ви *тут* узялися? Ви ж до своїх „русскіх” їхали.

— Та ну їх до біса! Не хочу мати ніякого діла з москалями й кацапами! З отими недомерлими старорежимними баронесами й графінями, з їх „ужімками і прижками”. „Гас-спада! Пажж-жалста!” — перекривила вона когось. — А оці ваньки з їхнім „падшамалі-падрубалі на балшой”. Я — харків'янка, а вони в мене напмповували, що Харків і Охтирка, звідкіля моя баба походить, — це теж Росія! Та моя баба ніколи й рота не поганила їхнім „чаво”? Яка я росіянка? Я — українка! Та чого ж ви стоїте на порозі? Заходьте, ваших знайомих нема вдома, але вони скоро повернуться. Пішли на закупи...

1972.

„РАДІОПЕРЕДАЧА”

Тут кортить дочитати листа з дому від сестри, а вони кличуть:

— Мамо, мамо! Та хутчій! Ось радіопередача з Києва, вас згадують... І мене...

Це з другої кімнати Олесь, син.

Так і не дали дочитати. Олена Степанівна похапцем скидає окуляри, листа ховає в кишеньку (потім дочитаю!) і поспішає у вітальню. А там на килимові, просто долі, сидять вони всі кружка й слухають.

З апарату голос якогось гугнявого дядька розказує:

„...Тепер у нас у колгоспі, скажу вам, рай! Маємо хліб і сало! Ось прийдіть та побачите! Ніде так не живуть заможнo, як у Радянському Союзі. Живемо щасливо й заможнo, дякуючи нашому дорогому вождеві, батькові... гм-гм... товаришеві...”

Олена Степанівна вже далі не слухає. Набридло! Вона думкою з листом, уявою бачить свою сестру Гальку такою, як востаннє, як прощалися...

— О, а це що? — звів до купи брови Олесь. — Слухайте, слухайте! Це ж про кого?

Тепер уже в апараті тоненький жіночий голос, як по-писаному, виводить таке:

— ...Одержала я оце пакунок від моєї сестри з Америки, що проживає у м. Бріджпорт на вулиці Мейн 6, від Олени Степанівни Нетяги. І хочу я тебе повідомити, сестро Олено, що я твоїх американських гостинців не приймаю! Дякуючи піклуванню нашої рідної партії, я маю тут усього доволі. Не потребую я твоїх хусток, шкіри, светрів і іншого буржуазно-капі-

талістичного барахла. А все те, що ти прислала на Новий рік у харчовому пакункові, я викинула свиням. І не присилай ти мені своїх пачок, Олено, бо я нічого спільного не хочу мати із ворогами народу. В нашому селі ще не забули про гітлерівського зарізяку, Олесь Нетягу, що разом із німцями вішав і розстрілював радянських людей, розбивав об телеграфні стовпи немовлят, спалив колгоспні стайні... Ви, зрадники батьківщини, утекли від народного гніву, сховалися у Сполучених Штатах, але караюча рука радянського правосуддя дістане вас і з дна океану...

Олена Степанівна зблідла. Сльози бризнули їй з очей. Яка ж це кричуща неправда! Як це сестра, рідна сестра, може звести таку напасть на неї? Та хто ж краще за Гальку знає, що Олесь німці забрали до Німеччини на роботу чотирнадцятилітнім хлопцем, а Олена не могла того знести, що забирають єдину дитину, і також із ним... Галька їх випроваджала. Вагони з набраним ясиром відходили, — вона рукою махала... І це така дяка від рідної сестри? За те, що Олена їй стільки допомогла? Хату ж поставила за ті пакунки, що я наслала...

Олена Степанівна тримає в руці щойно одержаного листа від цієї ж самої сестри, хоч і недочитаного. Ось дивіться, що вона написала своєю власною рукою:

„Дорога моя сестричко! Як же я дякую тобі за все, що ти, може відриваючи від свого рота, мені прислала! Взуття моє вже давно просить їсти, то тепер із тієї шкіри швець мені шиє чоботи, ще й є чим заплатити йому за роботу, та шкірою ж таки... Дуже важко мені, сестро, і якби не ти, то я вже давно б...”

Мама обводить усіх очима: Олесь, Михайла, Марійку, Софійку... Як же це так? І ще й точну адресу дала! Як же це так? Оце така сестра? А я ж їй лаштуну нового пакунка. Ну, тепер уже не діжде!..

Але чого це вони регочуться, мов подуріли? Що тут веселого? Особливо оцей Михайло, відомий витівкар і штукар. Ніби з неї? Олена Степанівна нічого не розуміє.

Аж ось Михайло заговорив. Спочатку гугнявим басом тупого дядька, а потім тоненьким жіночим голоском, зовсім тим самим, що хвилину тому лунав із радіоапарату.

Та й аж тепер вона побачила, що то не з радіоапарата говорено, а із звукозаписувача. Отого, на килимові. А вони всі, дурноверхі, сидять навколо і веселяться. Раденькі, що дурненькі!

— Це ми тебе, мамо, набираємо, — признався Олесь, побачивши, як схвилювалася Олена Степанівна. — Тітка Галя пише в листі правду.

Гнів Олени перенісся на Олеся й Михайла. То так жартувати? То так насміхатися із старої людини? А щоб вам, та бодай вас! Будьте ви неладні! А, бодай вас курка лапою вбрикнула! А я вже хотіла йти розкидати того пакунка, що наготувала! Я ж їй, сердешній, щотижня щось та вишлю...

— Та й чого ви гніваєтеся? — уже нормальним голосом запитав Михайло. — Це ж не я видумав, це ж усе я живцем скопіював із газетки „Вісті з України”. Там такого добра повно. Ось про якогось Михайла Рибака, мабуть про мене, такого понаписувано, що ай-йай-йай! Уявіть собі, на моєму сумлінні сотні замордованих невинних комуністів і комсомольців! А мені тоді було... Скільки? Тринадцять років та ще й пів!

— І ото хочеться вам ті побрехеньки читати? — сплюнула Олена Степанівна і пішла дочитувати листа та ладнати нового пакунка.

1972.

ВИЛАЗЬ! ЗАРАЗ!

Є така пісня: „Любилися чотири годочки, розійшлися за два часочки”. А ці любилися й приятелювали років із десять, а розійшлися не більше, як за секунду.

Галина Похожай і Тетяна Стеблина були добрі приятельки ще з діті-табору. А остаточно здружила їх фабрика. Приїхавши до Америки, потрапили в одне місто, котрась із них перша знайшла працю, потягнула за собою й другу. Робота не важка: добирати намитини до пацьорок, наче забавка. Але посидь же ти шість годин за робочим столом, — не знати від чого кілок у спині стас. Воно наче й добре, що друга зміна, але й недобре, що доводиться вертатися дуже пізно. До хати приходиш аж о першій ночі.

Це вже так кілька років. І робота однакова, і за тим самим столом, і вертаються разом. Нема між ними жадної суперечки, ані секретів ніяких.

Нема й особливої різниці в їх долях. Хіба та, що Галина одружена, а Тетяна — вдова. Вірніше, не знає, чи її чоловік ще десь є живий. Скільки то разів приятелі натякали, що треба б Тетяну заміж віддати, але завжди чули від неї таке: „Мій чоловік вартий того, щоб на нього й сто літ чекати”. На тому й стало.

Раз, вертаючись із роботи, Галина похвалилася, що вже недовго їм автобусами та пішки тьопати вночі додому. Галинин Микола купує авто, то щовечора приїде по них, забере, підвезе під саму хату. Яке то добро, — мати свою „кобилу”. Миколу Похожая не раз заздрюці їли, як бачив, що той і той, і другий, і третій уже мають „кару”, а він усе ще тільки наміряється. От уже тепер... І ми не гірші за інших! О, тепер... —

радіє Галина. І Тетяна радіє разом із нею, бо це ж однаково, що й вона буде на колесах.

Прийшов цей довгожданий день. Микола приїхав, вони повсідали у нове авто і за яких півгодини будуть удома. Тільки... оце, як ти мене, Господи, бачиш! Рокками приятелювали, а за яку хвилину стали ворогами. Наче хто ножицями врізав міцну нитку їхньої дружби. І чого? Все через оце саме клятенне авто!

Може позаздрила Тетяна?

Та ні ж, навпаки, зраділа! Микола вже й обіцяв їй перевезти на інше мешкання, вже й побудували пляни, куди втрюх помандрують... Воно, правда, як читаєш у газеті, скільки то людей гине на дорогах від автомобільних катастроф, зударів, слизьких доріг, — то хай Бог милує! Але ж усі їздять! Як Всевишній схоче, то й на хіднику пішки смерть тебе спобіжить. Ось, як оце недавно: наїхала п'яна чорна на хідник і задавила дванадцятилітню школярку. Або: пролежала жінка рік у шпиталі, а на її обличчі зроблено дев'яносто дрібних операцій. „Іншуранс" платить... Або: одному чоловікові довелося відрізати ногу і ніякої компенсації не прийшло за каліцтво, бо власник авта, що підвозив, не мав „іншурансу”...

Наслухалась такого Тетяна та начиталась чимало. Отож, сидючи зручненько на задньому сидінні у новісньому авті, вона й запитала невинно:

— А великий іншуранс маєте?

Що ж у цім питанні обурливого? Не вимовила ж, лише подумала: „Не дай, Боже, чого”...

Еге! Галина як схопилася, як підскочила, як обернулася, як визвірилася!

— Вилазь! Зараз!

І відтоді, після цих двох слів, відвертаються Галина й Тетяна. Попросили формана у фабриці розсадити їх, щоб не сидіти за одним столом, не бачити одна одну... Таке-то! Думали об'їхати всю Америку, всі американські дива побачити гуртом-утрюх... Тепер лишень за Галиною приїздить щовечора Микола, і ні-

чого не стається, ніякого „борони, Боже”... А Тетяна мусить сама тьопати з роботи вночі додому.

От що наробило авто із тим якимсь гемонським „іншурансом”!

1972.

ОЦЕ ТАКА ПОДЯКА!

Чесність у мотельному бізнесі — перша річ. І мій Боже! Мене ж змалку вчили, що треба бути порядною людиною і не затаювати чужих речей. Це — наріжний камінь у моєму фахові. Через мій мотель щодня переходять десятки гостей і то не якісь там, а порядні люди. Бізнесмени, різnorodні туристи, вчителі, лікарі, адвокати, — не якась там шушваль. Всі вони записують своє прізвище й адресу в книгу. І це така ж зрозуміла річ: може хто що забув — того ж дня відсилаю. Як часто знаходив я і не дуже цінні речі, і вельми вартісні, часом навіть і гаманця з грішми. Це вже залізний закон: все те мандрує до власника елегантно впаковане, з моїм фірмовим знаком. Це — мій бізнес! А прийди, подивися, скільки я маю подяк від гостей! Ці подяки я вивішую у моєму офісі на стіні, на видному місці.

І от уяви собі, мій друже! Одного разу за оцю мою засаду, замість подяки, мені мало не всадили кулю в серце. Ще трохи-трохи — й було б по мені. Влетів він, — ідіот, розлючений вар'ят! — у мій офіс із револьвером у руці і почав горлати... Як я смів?.. Як я посмів висилати жіночі штанці на його адресу?!

— Так, — боронився я, хоч він вимагував револьвером перед моїм носом... — Так, я мав твою адресу! Ти ж сам її подав! Ти ж сам вписав її у книгу гостей, як ночував!

Я витягнув книгу й тичу під його ніс, саме те місце, де написано, що він зупинився наніч із власною дружиною. Другого дня я, прибираючи, знайшов рожеву делікатну річ і відіслав її на цю, ось твоєю рукою написану адресу. Це — мій обов'язок!

— Але ж та делікатна річ потрапила до рук моєї дружини і то не була її приватна власність! — горлав скажений йолоп та тряс мене за барки, обертаючи до моїх грудей величезного револьвера. — Застрелю, як смердючого пса. Ти знаєш, що мені тепер жінка виробляє? І все через тебе, такого паршивця!

Признаюся тобі, друже, я вчинив нечесно. Рятуючи шкуру від негайної кулі, я під цівкою револьвера тут же написав до його жінки такого листа:

„Ласкава леді! Прошу Вас, вибачте мені, що я помилково вислав Вам не Вашу річ і тому буду Вам вдячний, як Ви її ласкаво повернете мені назад, бо це я, підкреслюю, зробив помилково”.

А що ж я мав учинити під цівкою біля мого серця?

Втім... Може револьвер не був заряджений?

То — шкода! Чесність у мотельному бізнесі — перша річ!

1972.

УТІК!

Інженер Володимир Волох повертався втомлений додому, до нової своєї оселі. Недавно, може з місяць, він перебрався з Мангеттену, 119-ої вулиці, на Стейтен Айленд. І дуже задоволений. Просто відпочиває душею, вже сівши на пароплавчик „Савт Феррі”, що безперестань курсує між цими двома островами. Вже, на решті, не буде того постійного страху, що тебе ограбують, обікрадуть; що прийдеш додому, а у власному мешканні вже чекає тебе бандит; що тобі в елеваторі приставить бритву до горла якась мармиза; що вночі вдереться злодій, відігнувши ґрати; що дім горить...

Була неймовірна спека. В канцелярії з нормованим повітрям цього не відчувається, але як вийшов на вулицю, — здалося, наче потрапив у гарячу повітряну піч. А як спустився в підземку — наче в газкамеру. Ця дорога від 57-ої вулиці до „Савт Феррі” більше його зморила, ніж шість годин праці. Відчув коначну потребу завернути в Батері Парк, там посидіти десять хвилин...

Сів під деревом у тіні на якійсь лавочці, простягнув ноги, — а для зручності навіть скинув черевики, — і знов задумався. З якого це пекла утік він оце недавно? Які трагічні історії стаються часом у великому багатомільйоновому місті. А часом і смішні.

Одна стара жінка сиділа собі під домом. Дім великий, напроти парку, мешкають там самі багаті люди. Дім охороняється, всі двері на замку, безпечно. Стара людина часто в такі спеки виходить із своїм стільчиком. Посідають такі сусідки під деревом напроти дому — подихати свіжим повітрям і розказати про свої хвороби, про лікарів, про „пілси”... І бачила ж вона, як

виносили з головного входу меблі. Хтось вибирається. Будинок колосальний, мешкань понад сто, всіх же не знаєш... Мало хто тут живе? Щодня одні виїжджають, а інші вселяються. Ще й каже до своєї сусідки:

— Зовсім такі самі меблі, як у мене!

З годину вантажили меблі на два ваговози, з годину дивилась на це стара жінка. А як від'їхали повантажені, як прийшла вона в своє добре охоронене мешкання, то побачила, що воно дочиста ограбоване. То вона годину дивилася, як грабують її! Оті меблі, що на очах виносили „робітники”, то були її власні!

Смішно?!

А оце вже то й не смішно, — пригадує Володимир іншу, недавно почуту, історію... Одна жінка з Йонкерсу поїхала до Нью-Йорку, до великої універсальної крамниці Александер, що на 59-й вулиці. Ще поки дійшла до суконок, згадала, що варто зайти до туалету. Там у кабінці для зручності повісила на гачку торбинку. А хвилину згодом торбинки вже не було. Стінка кабінки не доходила до стелі.

Ну, це вже зовсім не смішно! Там — ключі від хати, гроші, важливі документи... Запечалена невдаха пішла до канцелярії крамниці і дуже просила:

— Може знайдеться торбинка, може злодії підкинуть (вже Бог з ними, з грішми!), то будь ласка, ось мій телефон, подзвоніть...

І повернулась жінка додому ні з чим. Ще добре, що в кипені були дрібні, а в сусідів нагорі — запасні ключі від мешкання.

І яке щастя! Другого дня о десятій годині — телефон.

— Це говорять із бюро знахідок департаменту Александер. Ваша торбинка знайшлася. Прийдіть і заберіть!

Жінка окрилена. Відразу ж летить до Александра. Але — який удар!

— Ні, кажуть їй, — нічого такого не знайдено. І взагалі ми до вас не дзвонили!

Поїхала бідолаха додому прибита, приголомшена. А вдома застала двері свого мешкання навстіж розчинені, а в хаті геть усе зачищено, просто голі стіни, навіть фіранки з вікон забрано, навіть гардини з дверей.

Телефонний дзвінок був із сусідньої будки, а за рогом уже стояв напоготові ваговіз.

**
*

За такими „веселенькими історійками” Володимир задрімав. Скільки часу він так дрімав? Може десять хвилин, а може півгодини? Але як передрімався, — хотів узуті свої ляковані, новенькі черевики... Та замість них побачив... на тому самому місці... розбехкані, з віддертими підощвами, старі й діряві шкарбани.

Утік!

1972.

РІЗЬВАР ЧАС

Двадцять п'ять років не бачилися! Терень Семко лічить, проте, не роки, а місяці, дні, години. Коли ж настане та довгождана мить, що знов з'єднається він із своєю Палазею?

Ох, і довго ж довелося просити, оббивати пороги, виповнювати всякі анкети, поки вимолив, щоб дружину пустили до Америки. Хай хоч на місяць, не кажу вже — назавжди...

Як уже стало йому відомо, що Палазя має приїхати, почав готуватися Терень, мов жаринка всередині спалахнула вогником. Що там казати! Не дуже то доробився він в Америці, мастків не придбав, як інші, — але й нарікати, Богу дякувати, не можна. Та досі він за своє устаткування не дбав, не було для кого, а сам — то й жив абияк. Але тепер уже є для кого. Ще поки Палазя приїде, заходився Терень господарювати: мешкання помалював на біло, новий ленолеум на підлогу встелив. Викинув оте старосвітське одоробло на всю хату із ребрастим матрацом, а купив яке найкраще, що на нього дивилося, ліжко, у самого Мейсі. Піч нову поставив. Холодильника придбав. Що ще? Та ось портрети позаводив у рамки. Всі оті світлини, що присилала родина з дому, гарно розвішав на стінах. Хай дивиться, хай милується жінка.

Коли Палазя увійшла у відновлене мешкання, здалося їй воно палацом, хоч далеко, гей-гей, звичайному давнтавнівському мешканню до палаців.

Дивиться на все це Палазя — і очам своїм не вірить. Оце в такій розкоші живе її чоловік? Все нове та лискуче, та наглянсоване. На вікнах фіранки наче шовкові, а на ліжку рожеве накривало, що й доторкну-

тися, борони, Боже... Ой-ой! Не то доторкнутися до чогось тут, а й ступити боїшся. Та й чоловік її наче якийсь не той, ніби не він... Старий, згорбатів, — не той, та й годі! Що то зробив різьбар Час!

А що найдужче вразило Палазю, то це великий портрет якоїсь красуні в позолоченій рамі, ще й на найвиднішому місці. Куди не повернешся, а вона за тобою зорить. Хоч би й не хотіла, то завертаєш на неї очі. Серце Палазине тенькнуло. Чогось та висить тут ця красуня, щось то вона значить для її чоловіка.

Перевела погляд від загадкового портрета на стіні до дзеркала, на свою відбитку глянула... Собі на жаль: дивиться на неї із дзеркала сивесенька бабулина.

Так, так... Я там із дітьми-внуками бідувала, а він тут із коханками любовощі завів. Я там у плуга впрягалася, замість коня, щоб діти з голоду не померли, а він, бач, ось як розкошує!.. І така якась гадюка в'ється біля Палазиноного серця, що їй аж на плач збирається.

Проте мовчить вона, нічого не питає. Може сам скаже. Що ж, двадцять п'ять років не бачилися. Всяко на світі буває. Чого тільки не трапляється у довгій життєвій мандрівці... Може й согрішив її чоловік проти неї, та вже треба б признатися, що і як... І чого вона їхала сюди? Щоб отаке застати?

Два дні Палазя мовчала. А третього таки не витримала і докорила:

— Ти б хоч заради мене зняв із стіни цю кралю! І тобі не соромно тримати її світлину на стіні?

— А ти хіба не впізнаєш, хто це? — здивовано запитав Терень.

— Як я можу знати? — знизала плечима Палазя, а сама от-от заплаче.

— Та це ж ти! Я побільшив ту твою світлину, що двадцять п'ять років возив із собою,

ІДЕЇ БУВАЮТЬ ВСЯКІ

1.

Ось уже рік живе Борис в Америці, а ще й досі не виконав одного свого обов'язку. Того обов'язку ніхто на нього не накладав, а все ж то був обов'язок.

Мусить він розшукати тут одного чоловіка, щоб розповісти про долю сина, советського каторжника. Може батьки й не знають нічого, а Борис сидів із ним два місяці в одній камері у харківській тюрмі незадовго перед війною. Але як же ти батьків розшукаєш, коли забув прізвище того хлопчини? Скільки не намагається пригадати, — ніяк! Вася... Це він пам'ятає. Як же без прізвища знайдеш батьків? Борис тільки те знає, що хлопець Вася був із Бафало, а батько його — робітник, добре розумівся на всяких токарських роботах. Ще знає Борис, що рід цей прибув із Бойківщини, що вдома батько говорив тільки по-українському, англійщини в хаті не водилося... Ну, з такими відомостями далеко не зайдеш!

Як же той Василько, народжений в Америці, опинився в харківській тюрмі? А він ще в дитинстві вибирався їхати на Україну, геть навіть уже тоді складав на подорож гроші: замість купити собі якусь іграшку, кидав у скарбничку „свинку” кожен подарований центик. В юнацтві захопився ідеями комунізму. Наслужався ото серед бафалівських „прогресистів” про розгортання соціалістичного будівництва на Україні і — палкий українець — вирішив і собі включитися в те будівництво.

Були тоді такі, що добровільно складали контракт із советським представництвом у Вашингтоні. Один із них — Василько... забув прізвище. Цей Василько був

токарем на металі, кваліфікований... Отож його й зустрів Борис у харківській тюрмі. Там він і розповів Борисові свою історію, як він через півроку після приїзду з Америки перетворився з американця на каторжника.

2.

В перші дні приїзду до Есесерії повозили його по містах, показали, як то добре живеться радянському громадянину. По різних зборах та мітингах возили, скрізь бачив він червоні полотнища, портрети Сталіна й Леніна. А потім привезли до Харкова, бо таке було його бажання: відразу включитися в соціалістичне будівництво, стати робітником, а водночас вступити до університету. Словом так, як намалював йому блискуче майбутнє есесерський представник у Вашингтоні. Це не те, що якесь там закурене Бафало, це ціла держава з університетами, куди робітництву широко відчинені двері. Це не якийсь там бафалівський клуб „прогресистів”, а комісаріят освіти на всю Україну! Розмах!

Та як привезли його до Харкова, то він міста навіть і не побачив. Відразу завезли на Тракторобуд в робітничий гуртожиток і скерували на працю в цех. Ти ще встигнеш надивитися на Харків, — казали, — набудь вперед робітничий стаж, навчись мови (хоч Василько українською мовою говорив змалку). І так він і не побачив Харкова, бо знаходилися всякі причини, що за ворота Тракторобуду його не випускали.

А що він від батька навчився дечого в токарському ділі і працював в американському виробництві, то його й поставили вибракувати продукцію, перевіряти те, що випускає цех, де виробляють шестерні для тракторів. Дивувався Вася. Дев'яносто відсотків браку, а трактори випускають. З них може десять відсотків добрі, а решта дев'яносто відсотків таке, що в американському виробництві відразу пішло б у брухт і ніколи не вийшло б за ворота заводу. А тут, — знов дивується Вася, і то вголос! — добрі трактори вис-

лають до Туреччини, а оці — на думку Василеву, брак — збувають до своїх машино-тракторних станцій та колгоспів.

Він цього не розумів. Якесь ідіотство! Але вірив, що це — тимчасові труднощі. А головне — і він буде соціалізм, а не зостався рабом американського капіталізму.

Не минуло багато часу, як почали його делікатно питати:

— Васю, ти ж комуніст, свідомий! Правда? А чого ти свою платню відсилавш до Америки?

За угодою, складеною із представником ССРСР у Вашингтоні, Вася, як громадянин США, діставав половину платні долярами, а другу половину рублями. Долярову половину Василь відсилав додому.

— Як це твоя пролетарська свідомість дозволяє підсилювати своєю працею капіталістичних акул? Відмовся від доларів, ми тобі платитимемо нашими пролетарськими грішми.

Вася відмовився від доларів.

Минуло ще трохи часу — знов чіпляються:

— Васю, чому не приймаєш громадянство? Ти ж наш, радянський, а не хочеш відмовитися від свого буржуазного минулого. Як же ми такого тебе пошлемо вчитися?

Прийняв Вася громадянство.

— Як? Ти й досі не комсомолец? — викликали в комсомольській осередок і здивувалися. — Це ж ганьба!

Став Вася комсомольцем.

А рівно через місяць його заарештували. За „антирадянську пропаганду”. Звалась вона тоді „пораженчество”. Якось у розмові з товаришами, коли вони вихвалялися, що угроблять капіталістичний світ „у два щота”, а Америку навіть „в один щот”, Василь мав необережність сказати: „Та ви не знаєте, яка в Америці техніка!” От за ці слова його й заарештували. А в обвинувальному акті записали: „Ставив ставку на поразку ССРСР у майбутній війні”.

При арешті-обшукові знайшли ще бафалівський членський квиток товариства „Просвіта” — українською мовою. І пришили йому ще й „український буржуазний націоналізм”. Або точніше: „Член української контрреволюційної організації. Речевий доказ: членський квиток товариства „Просвіта”.

**

*

Оце таке розповів Василько Борисові, перебуваючи з ним в одній камері. Плакав при тому. Пізні сльози! Рвав на собі волосся, що таку фатальну помилку впоров, поїхав до Радянського Союзу на своє безголов'я. Пізно! Аж тут у тюрмі прозрів.

Потім його з камери забрали. Ще тільки раз бачив його Борис здалека. Вася показав рукою п'ять пальців. Це значило — п'ять років каторги.

Так він десь і пропав у нетрях Есесерії, бо хто ж за нього заступиться, коли він — радянський громадянин. І Борис має на сумлінні, — він мусить розповісти батькам про їхнього наївного ідеаліста. Може вони знайдуть сина, вирвуть? Але чи думав Борис, знаходячись у тюрмі, що колись опиниться в Америці? Еге, якби то! Запамятав би собі те прізвисьце. А воно вилетіло з голови...

3.

Можна сказати, що Борисові в Америці пощастило. Він не пішов на нічне прибирання, ані мити посуд у ресторані, як інші вчителі та професори. А тому, що сам учив інших у таборі англійської мови, — контрагувався ще в Німеччині до одного мільйонера на працю: чи то сторожа, чи то садівника, а чи просто льокаля... Вілла була простірна, всередині парку, палац заповнений по самі вінця стилевими старовинними меблями, картинами, порцеляною, килимами, гобленами...

Вірніше було б сказати, що доктор Гріг не сам мільйонер, а син мільйонера. Ще поки батько-Гріг не

був мільйонер, а звичайний робітник на авіозаводі, то син Гріг кінчав медичний факультет. Але в житті старого робітника сталася раптова зміна. На фабриці він виробляв одну деталь, якусь дрантивеньку закрутку до літаків, що часто в леті псувалась і спричиняла аварію літака. І пригадалося йому, як його батько на своєму господарстві робив із дерева таку просту, а таку хитромудру закрутку, що ніколи в світі вона не розімкнеться. Почав він над цим думати, вдома вдосконалювати — щось виходить! Випробував у металі — дуже добре! Запатентував, як свій винахід. І от не минуло багато років, як завдяки батьковій закрутці він зробився мільйонером. Має свої власні фабрики по всьому світі. А всі літаки мають тепер оту його непереможну закрутку.

Палац цей під Філядельфією старий Гріг купив цілістю з усім вмістом і подарував синові.

Про цю неймовірну біографію Борис дізнався дуже скоро, працюючи в маєтку доктора Гріга. А ще трохи згодом довідався, що доктор Гріг, як і його батько-винахідник, українського роду. Доктор тільки не вважав за потрібне про це багато говорити. Правда, коли до нього почали напливати пацієнти-українці з нової еміграції, то от коли оцінив він... Оте призабуте знання української мови дуже стало в пригоді. Бо нові не вміли англійської і йшли до свого, а не до чужого лікаря. Двері докторової канцелярії не замикалися, слава про нього ширилася, практика процвітала. Тепер уже, щоб потрапити до доктора Гріга, треба було записуватися в чергу на два тижні наперед.

Та-ак, доктор Гріг уже й сам почав жити з мільйонерським розмахом. Скуповував колекції: картин, килимів, марок... Що б іще? У доктора тепер рахунок іде не на сотні доларів, а на тисячі. Патію біля дому — дев'ять тисяч. Човен в озері — шість тисяч. Кольє дружині в день народження — шістнадцять тисяч. Забаганкам нема кінця — але й тисяч не бракує.

Родина докторова невелика. Дружина, син, доня ще мала. Хлопцеві одинадцять років, а воно вже грає

на біржі!.. „Знаєш, Борисе, — хвалиться він, — ось побачиш, я колись буду мультимільйонером!” Воно вже має свої „стаки”, має свого власного агента на біржі. Цей агент раз навіть подзвонив до доктора, занепокоєний малим віком свого клієнта. Чи дозволяє батько купувати й продавати сотні доларів? — „Робіть усе, що мій син вам каже!” — заповнив доктор, і агент закупив ще „стаків”, за наказом докторового сина. І хоч Джері одного дня всі свої акції програв, він анітрохи не зажурився, бо в грі так воно ведеться: сьогодні програвш, а завтра вдєсятеро вигравш. Зате хлопечь має ідею. І це докторові подобалось.

Борис із сумом дивився на цього малого ентузіаста грошей. І цікавий хлопчина цей Джері, — природу любить, тварин плекас, — а от... Хоч би тобі яку книжечку прочитало! Ні, в цім домі книжок, якоїсь літератури, крім медичних журналів, не водилось, а про українську, то вже пожаль, Боже! Доктор не має до того смаку, дружина — із закарпатських русинів — знає лише кілька українських слів від своєї мами, а читати й писати по-українському в американській школі її не вчили. І зрозуміла річ — діти їхні вже чисті американці.

Одного дня прийшла якась українська книжка і довго вона лежала нерозпакована, аж поки не вкинули її до коша. На упоминання автора, щоб принаймні хоч повернули небажану книжку, доктор Гріг власноручно відписав: „Високоповажаний Пане! Я Вашої книжки не бачив і не читав, бо я сказав своїй секретарці, щоб вона всі книжки, яких я не замовляв, викидала до коша. Я маю досить до читання своєї медичної літератури і всякі казочки мене не цікавлять. З правдивою пошаною д-р Гріг, М.Д.”

Борис запізно про це довідався і дуже жалував. Він голодний на українське слово. В душі він осудив свого роботодавця: українці-пацієнти складають тут тисячі доларів, а українська книжка коштувала лише кілька доларів — і ту вкинули до коша...

4.

На Різдво й Новий рік вперше побачив Борис, як американці справляють свято. Воно полягає в тому, що перед „Крісмас”ом американці спустошують крамниці в погоні за подарунками. Вже й не знають, що вигадувати. Дістав і Борис подарунки, аякже! Піжаму й електричну бритву. Але що дістав малий Джері? Еге, величезну, яку тільки можна уявити собі, скриню! Таку, що й у двері ледве пролізла. Що ж то в тім коробові під ялинкою може бути? Кінь? Якась хитромудра іграшкова машина? Всім цікаво, вже навіть і Борисові, що в ролі льокая прислужував при тайнстві розкриття пачки.

А в великій коробці, коли її із великими церемоніями й зусиллями виплутали із стрічок та наліпок, була менша коробка у розкішній обгортці. У ній — ще менша і в ще кращому упакуванні... І так розвивали пакунок за пакунком, усе меншим, аж поки не дійшли до маленької „свинки”, отакої дитячої скарбнички. А як її розбили, то в ній побачили всі... *один цент!* Але який! Якогось там такого року, що вартість того centa не менша, як сто доларів.

Підняв Борис із долівки уламок розбитої „свинки” і прочитав: „Ця свинка належить мені. *Вільям Григораш. 1924 рік*”.

Напис — українською мовою.

— Хто такий Вільям Григораш? — збентежено запитав Борис доктора.

— А це був у мене колись брат, — байдужно відказав доктор. — Він ще змалку мав ідею: поїхати на Україну. І ото тоді вже збирав на дорогу гроші, складав у цю скарбничку центи... Ця „свинка” валялась на горіщі серед старих речей, добре, що ми її не вкинули... Ось як тепер придалася...

Але Борис не про „свинку”, а про брата:

— І поїхав?

— Так! Поїхав учитися, та й слід за ним пропав...

— Але ж тут написано Григораш, — ще чогось не розумів Борис. — Не Гріг.

— О, наше прізвище американізоване, щоб не відрізнятися. Були колись Григораші, а тепер — Гріги, — безтурботно пояснив доктор.

Лише в цю хвилину пройшла блискавка через Борисів мозок: Василько Григораш... Так, *Григораш!*

1972.

ВСІ ЗАВИНИЛИ...

Саме почали про брата, що живе в Москві, як тут — непрошені гості. Почувши, що вже приїхала до Наталки сестра з України, сусідки налетіли, як мухи на брагу. Тут сестрам кортить про своє рідне поговорити, а вони всякими дурницями голову завертають. Дивляться на Олесю, розглядають, — наче музейний експонат побачили. А це ж рідна сестра звичайної Наталки, відгублена у воєнні часи. Вона лише поріг переступила, а їм уже хочеться знати, як подобається їй Америка. Друга, найближча сусідка Дарка, хоче знати, чи є що їсти на Україні і чи можна купити в крамницях модерне взуття... Питання так і сиплються, кожна з них уявляє собі Україну такою, як її покинула, кожна собі ставить на місце Олесі власну сестру.

Американська сестра, Наталка, вже заставила стіл усіма наїдками, що тільки могла уявити її фантазія заради такого урочистого моменту. Гості їдять-неїдять, тільки поглядають, як гостя з України справляється з усім цим, наставленим на столі. А Саша (так вона саме себе називала), уминаючи ласощі, говорила, дивлючись десь убік, а не ввічі сусідкам:

— У нас всьо харашо! У нас всьо есть! Ми кушаєм очень ситно! Я люблю намастити на кусок булки остільки масла, а ще тоді й сахаром присипати... Очень вкусно!

Зглядаються сусідки. Оце таке „харашо”? Та кого ж тут присилуєш їсти хліб із цукром, ще й з грубою верствою масла? І чому — „харашо”? Чому оця русотящина? Вона ж приїхала з України, в українську хату, це ж рідні сестри!

Мусить тут уже Наталка заступитися за сестру. Так, з одного села, з Поділля, рідні сестри. Так, росли

укупі і вчилися в українській школі. Так, забрали їх обидвох до Німеччини на роботу, із тавром *OST*... А далі шляхи розійшлися. Наталка вийшла заміж, зосталася в Німеччині, а звідти переїхала до Америки, тепер у власному домі з чоловіком і дітьми проживає. А Олесю, чи то пак Сашу, захопила хвиля репатріації і занесла аж до Слов'янська. І тепер таке диво: Наталка до сестри звертається винесеною з рідної хати мовою, а Саша відповідає „по-руськи”. Забула рідну мову! Ну, геть чисто забула говорити по-українському! Бач, із якими зусиллями пригадує вона кожне слово, як старається. Це ж Наталка ніколи не чула російської, вона часто-густо сестри не розуміє...

Настала за столом коротка мовчанка. Хоч і дивно, — як це можна забути рідну мову? — але й не осудиш же ти цю жертву росіянізації.

І тільки тому, що всі враз замовкли, вплелось раптом жвавеньке англійське щебетання. Це дівчатка, Наталчина Зірка і Дарчина Неля, он у тому куточку щось собі жебоняць. Дві подружки!

— Зірко! Як говориш? — Наталка гостро. І значущо помахала пальцем.

— Нелю! Ти забула, що вдома треба говорити по-українському і тільки по-українському? Скільки разів я тобі казала? — Дарка на свою накричала.

Це був сигнал, уже звичний для подруг. Вони відразу перейшли на українське. Але то — на якийсь час. За хвилину — те саме.

А старші так були захоплені розмовою, що цей кадр проскочив непомічений. Діти, їх англійщина — звичайна річ у кожній хаті. Саша-Олеся, хоч якою каліченою мішаниною, розповідала про свою епопею. Як то вона в репатріаційному ешелоні доїхала до есе-серського кордону, як у них усіх позабирали багаж, — усе, що мали із собою репатріанти. Як їх розсортували: одних на заслання, других у Казахстан та в інші середньоазійські республіки... Дякувати братові Данькові, що тепер живе в Москві, вирвалася вона (вірніше, він її витягнув) і потрапила до Слов'янська.

Спочатку на заводі працювала, а тепер влаштувалася продавчиною в кооперативі, тепер їй харашо. Не пустили тільки до рідного села, як мама, вмирала, їздив ховати сам Данько... А вмерла вона... не було чого тоді їсти... Це було зараз по війні...

Знову стало тихо. Ну, це вже не здивування пролетіло, а співчуття до людського горя.

А дівчата, Зірка й Неля, щебечуть! Та все по-англійському.

Тут уже Наталка рознервувалася і почала вичитувати їм обом:

— Щоб я більше не чула в хаті англійської мови! Що це таке? Говориш до вас, говориш — як горохом до стіни! Ай кент стенд іт ені мор!

Розлігся гучний регіт. Сміялися всі, найдужче ж Наталка, бо це англійське „я вже більше не можу цього витримати” вилетіло з її уст, не знати, де й узялося. Всі сміялися, крім Саші-Олесі. Вона не вловила комізму моменту.

Ні, вона оце в цю хвилину пригадала братового Юрся, що має дев'ять років і живе в Москві.

— Оце їде він із Москви до нас. Не знаю, де він таке собі взяв у голову, але... Поки їде російською територією, говорить чистою російською мовою із московським акцентом. А як тільки переїхав кордон, — вже на першій станції української території відразу перейшов на українську. Всі в вагоні дивуються: де взявся цей новий хлопець? Не та людина!.. І то ж не так, як оце я, не суржиком, а такою чистою, як у книжках чи як наші батьки говорили...

Знов запанувала мовчанка. Всі, навіть і Зірка з Нелею, відчували пекучий сором. Хіба ж і вони, в більшій чи меншій мірі, не тільки Саша, хіба ж і вони не завинили перед чистотою рідної української мови?

1972.

НЕДОГОДА

*Недогода нашій бабці,
ні на печі, ні на лавці.
(Народна приказка)*

1.

На її рішення повернутися додому, до рідного Львова, вплинуло багато причин. Ще тоді, як рідна дочка, дружина директора одної солідної фірми, вигнала її з дому, Ольга обсмоктувала цю привабливу ідею. І чого вона має тут на чужині тинятися? Тільки подумайте! Я ж їй вигляділа трое дітей, а вона таке мені вчинила. Поки їй було потрібно — і мама добра. А як підросли дівчатка, — сказала рідна дочка своїй матері, що вона в цій хаті заважає. У мешканні на вісім кімнат! Чи це по-людському?

Але є в Ольги ще друга дочка, вона просить-благає маму приїхати. І не в гості, а назавжди. Чого має мама в тому Вавилоні поневірятися? Тим більше, що так неймовірно жорстоко повелася з мамою Ірка: виставила валізки за двері! Та ба! Ця друга, добра дочка живе по той бік... Ой, далеко від Мангеттену до Львова!

І так Ольга борюється з думками... Що зробити? Поїхати? Це значить втратити пенсію... до Львова пенсії напевно не висилають. Тут доживати? Ой, та їй обридло ж уже все це! Ці вулиці із смітниковими кошами, ці патлаті, що заливають хідники, ці зграї чорних і порторіків. Щомиті остерігайся! А скільки різних випадків трапляється на цих самих вулицях! Щодня щось неймовірно почуєш...

2.

Підігрів її почування один гість із Риги. Українець, приїхав до брата на два місяці. Тут таки на „давнтавні” можна його не раз побачити у парку Томпкінс Сквер, серед наших мудрагелів. Що ж то там він розказує? Варто б послухати.

А що всяка новина має довгі ноги, то й до Ольги дійшло, і її вуха не минуло. Ось послухайте! Питають цього гостя:

— То подобається вам тут? Не збираєтеся залишитися назавжди?

— Нізащо в світі! — аж обурився гість. — У цих ваших смітниках?

— А у вас там такого нема?

— Борони, Боже! У нас за це штрафують!

Довкола нього вже й гурточок виріс, кожен хоче почути від свіжої людини, як то тече життя за залізною заслоною.

— Та то ж неправда, що в Радянському Союзі нема чого їсти! Я ось порівняв ціни, тут і там, то виходить, що у вас усе дорожче. У нас кіло найкращої ковбаси коштує 3 карбованці 25 копійок. А тут? Масло? Бери, скільки хочеш, два з половиною карбованці за кіло... І там нема таких розперезаних школярів, як я оце бачу у вас, наші школярі всі одягнені у форму, поводяться ввічливо, чемно...

— І їх там напмповують советською пропагандою, — додає хтось ізбоку.

— А тут? Не пропаганда на кожному кроці? — встряв у розмову ще один. — Тут як підете в „прогресистський” клуб, то там вас напмпують по самі вуха...

І почалася перепалка між цими мудрагелями.

— Але я можу обернутися і не слухати такої пропаганди, яка мені не подобається, — загарячився перший. — Там — примус, а тут — воля!

— Яка воля? Як ви захворієте, то вас за тиждень одберуть догола. За кожен день у шпиталі плати 250

долярів! Ніде в світі нема такого здирства, як тут! — вкрай розхвилювався чоловік.

— Так, у нас, коли захворієте, будуть лічити безкоштовно, ви нічого не платите, — докинув і гість із Риги.

— Але якщо ви не маєте нічого...

Ольга вже не чула, про що там сварилися вони далі, бо побачила свою сусідку й відділилася від гурту. Ось ця їй найкраще скаже, у неї теж гостювала два місяці сестра з краю.

— Ви його не слухайте, — махнула сусідка в бік розпасійованих розмовців. — Він мусить їхати назад, а як його пускали, то дали інструкцію, щоб усе тамтешнє хвалив. Моя сестра теж вголос хвалила все, а мені тихенько розказала, які там усюди черги, як усі бояться слово промовити, бо як дійдуть критичні зауваги до „органів” — прощайся із приватним життям... Так, там добре живеться, — але кому? Тим, що мають доступ до закритих розподільників. Там справді є і шинки, і масло, і кав'яр... але для кого? А поспробує хто з цих щасливчиків, що користаються благами, обуритися... Мовляв, крадемо від народу... Еге, злижуть так, що ніхто й не знатиме, коли й де поділася людина. Посполитих там тримають у невіданні, що діється в світі. Уявіть собі, моя сестра не знала, що Хрущов п'ять років тому помер!

3.

Отак балянсувала Ольга між двома почуттями. Хотілося отрясти із підшов своїх черевиків нью-йоркський порох та й повернутися до рідного краю, туди, де всі говорять своєю, зрозумілою мовою. І страх огортав. Ну, кличе Віра. Але ж вона там на державній посаді. Як то це відіб'ється на її службі? Можуть же зняти з роботи за матір, що приїхала з капіталістичної країни...

А тепер дивись ще й з іншого боку: ось, що трапилося із панею Мартинівською, отією, що поїхала

до Польщі. Тут зліквідувала мешкання, забрала свої ошадності, а там за її гроші родина збудувала дім. Чим зле? І вона там матиме свою кімнату та житиме до самої смерті. Та сестра вмерла раніше, а зять — вигнав цютку. І тепер пані Мартиновська знов у Нью-Йорку, тільки без мешкання і без заощаджень...

От тоді й сталася з Ольгою одна, може й незначна, подія. Вона верталась додому, йшла нагору сходами, а назустріч їй біг чорний парубійко і вирвав із рук торбинку. Миттю утік. Це й була та крапля, що вирішила, як Ользі бути.

4.

Минуло з пів року. Ольга вже давно у доброї дочки. Тільки, на жаль, не з нею, не у Львові. Виявилося — аж після того, як Ольга відмовилася від американського громадянства, від пенсії, як приїхала до Львова — виявилося, що Вірине мешкання має замалу житлову кубатуру. І Ользі, хоч і матері, не дозволили жити в однім мешканні із дочкою. Себто, вона непрописана, а непрописаний ніхто в радянському місті жити не може.

Але де ж їй жити? Вже все зліквідувала, — не повертатися ж до Америки?

Вихід знайшовся. Знайшли Ользі якийсь куток у недалекому передмісті, у Городенці. Куток, — розумієте? Мала в Нью-Йорку чотирикімнатне мешкання, без жадної „прописки”, а тепер куток. „Прописана”. У чужих людей. І їхала до дочки, а бачить її раз на місяць, як Віра знайде час відвідати маму. Навколо недобрі люди. Вони, оті кумасі, як довідалися, що вона приїхала з Америки, так просто ввічі насміхаються! Що це за дурна одна така, чого вона покинула ту благословенну країну, про яку всі тут мріють? Либонь, одної клепки не вистачає. Чогось прийшла тут нас об'їдати... Заглядають тобі в руки, в рот... Кожен твій крок посуджують... Нема з ким слово сказати. Яка важка самота!

І уявила Ольга, що вона оце йде Першою авеню Мангеттену, ніхто до неї ніякого діла не має... Ніякої над тобою контролі. Ось зустріла одну сусідку, що разом до кравецької майстерні на роботу їздили. А ось через два кроки й друга приятелька, з нею ще в таборі діпі знається...

Аж тепер зрозуміла. Аж тепер думала: якби тепер мене якимсь чудом перенесло на Першу авеню, то я впала б навколішки і цілувала б землю...

1979.

ПЕСИК І ОКЕАН

Ми сиділи біля самого океану і дивилися, як океанічна хвиля то напливала, то відкочувалася. Це заспокоює нерви. Навколо — нікого. Це теж відпочинок. Але на кого цей молодий песик гавкає? Уперто, люто, наполегливо. Нікого ж нема, тільки діти он у піску бабраються.

— Він думає, що океан — жива істота, — здогадується Катря. — Бачите? Тоді, як хвиля напливає, він більше злиться. Дурний пес...

— Е, не кажіть! — заперечила Раїна. — Є пси дуже мудрі. Людський розум мають, тільки що не говорять. Зо мною раз була така оказія, що пес зробив мене злодійкою. Воно тепер смішно, а тоді — хоч крізь землю провалився.

Усміхаючись, Раїна розповіла свою пригоду.

— Ви ж чули, либонь, що є таке народне повір'я: як хочеш, щоб гілочка з вазона прийнялася і добре росла, то треба вкрати, іншими словами, взяти так, щоб господиня не бачила. Не знаю, звідки таке повір'я... Була я в гостях в одній приятельки... І так же сподобалася мені пишнюча китайська рожа в її вітальні, що я подумала: як би собі таке розвести? Але не хочу просити щепочки. Вловила момент, як моя приятелька вийшла до кухні доглянути каву, вціпнула маленький відросточок та й поклала собі в торбинку. І вади тій пишній пані рожі не зробилося.

Випили ми каву, погугорили, я вже збираюся додому, вже й попрощалася... А пес — такий великий та волохатий — став на дверях і не пускає. Посиділи ми ще трохи. Я до дверей — з кутка виходить пес і не пускає мене, ще й загрозливо: гар-р-р! Мені неприєм-

но, господині неприсмно, — коли б ще не кинувся та не вкусив?! — Та що це з дурним псиськом? — дивується Ніна. Пробує відвести, гладить, наказує, погрожує — ні! Став, як мур, і ніяк ти його від дверей не відтягнеш. Він і господині свої не слухає.

Тоді моя приятелька засоромлено питає: „Скажіть, ви нічого не взяли?”

А я спекла рака та ще засоромленіше витягаю гілочку рожі з торбинки. Мусіла признатися, що я — злодійка. Тоді пес відійшов від дверей і спокійно ліг у своєму кутку. Отакого сорому завдав мені! Не випустив, поки я не віддала те, що він бачив, як я сховала...

— Ну, це ви щасливо виплуталися, — сміється Катря. — Ось я знаю випадок, що людину судять за те, що покусала пса. Цю історію треба починати здалека. Жила в нашій околиці одна пані, у величезному домі, сама із псом. Слуги приходили тільки прятати. Сад навколо, як парк, там в окремому дімку ще садівник жив. Бувало, відчинить ця старушенція вікно на вулицю і кричить: „Гелп! Поможіть!” Прибігає поліція, а вона здивовано ображається: „Невже не можу я жити так, як хочу? Це ж втручання у моє приватне життя!” Так і вмерла, не дозволивши, щоб її перевезли до якоїсь опікунчої інституції. І не кому, як псові, заповіла вона все своє майно, всі свої сто тисяч.

— Собаці? — перепитала Раїна.

— Чого ж ви так дивуєтеся? Це ще мало. Є в Америці собаки-мільйонери. А бачили собачі кладовища? Там своїх собачок вони ховають, їм надгробки ставлять із зворушливими написами, різні церемонії при обряді поховання...

— І панахиду правлять?

— До цього ще не дійшло, — всміхається Катря. — Так от, умираючи, вона призначила доглядачем пса садівника. Дім належав собаці, а вже при ньому жив і доглядач. І сталося так, що раз той пес-багач погризся із другим псом. Не знаю, чим би закінчилася бійка,

коли б не впав між ними собачий опікун — мусів же він оборонити свого хлібодавця, своє „чадо”. Та ще й потім подав у суд на сусідського пса, себто його господарів, що їхній пес покусав його пана. А сусіди були теж не в тім'я биті і подали в суд на доглядача пса-магната, що це він, *людина*, покусав їхнього бідного Рекса. Є сліди на вусі, засвідчені медичною експертизою. Оце цими днями буде суд.

А молодий песик і далі гавкає на океан, — злісно, уперто, люто. Аж захрип! Великий незрозумілий звір безперестань наступає на нього, але й злякано відступає, коли пес показує свою силу.

— Це ви, Раїно, про розумного пса оповідали, а я розповім про підступно-хитрого, — вступила в розмову Вероніка, що весь час мовчала. — Такий же ласкавенький, — а потайний! Він любив так: призведе інших собак до гризні, наробить вереску й галасу, собаки між собою воюють, а він сидить збоку й насміхається. Ви б побачили його посмішку! Приходжу я до цих моїх сусідів — він вітається. Я йому рукою помахаю, він — хвостом. Та от застала я його раз, що розлігся пишно на ліжку, а знаю, що Зоя цього не любить. Накричала я на нього, а пес хоч би поворухнувся! Ще й насміхається, мовляв: „Що ти мені зробиш? Ти ніякого права тут не маєш, що хочу, те й роблю!”... І що ж він мені вступив, як ви думаєте? Зникла моя торба. Я її поклала у вітальні на столику, — і нема. Як може з мешкання в порядному домі зникнути торба? Підозра впала на десятилітню дівчинку, але вона заперечувала до сліз. Так і пішла я додому із втратою. А другого дня приносить сусід до Зої мою торбу, знайшов у кущах біля свого дому. В торбі було чотириста доларів — всі гроші цілі. Даремно ми на бідну Улянку напасть зводили...

Вероніка піднесла руку й помахала до песика:

— Ану, повітаймо нашого волохатого лицаря! Дивіться, як хоробро обороняє він нас від такого могутнього й великого звіра! Песю, песю!

І що ж? Молодий песик підняв свого пухнастого хвоста, помахав нам та й далі почав змагатися із ворогом, цілим океаном.

1972.

ПОЇХАВ У ДУРНЕ

1.

Як хочете знати, то мама Андрійкова — співачка. А ще в Андрійка є тато, а ще бабця. Коли мама поїде кудись, а тато на праці, Андрійко крутиться біля бабці і надокучає:

— Бабцю, а ти також співаєш?

— Так, синоню, співаю!

— А ти також поїдеш у дурне?

Одного разу, коли мама була в турне, бабця взяла Андрійчика в свою пелену, приклала йому до вуха телефонну слухавку і сказала:

— Поговори з мамою!

І справді, чує Андрійко із скриньки мамин голос. Ну, цього він вже ніяк не чекав!

— Мамусю, а як ти в цю скриньку залізла?

Та й взагалі багато питань роїться в Андрійчиковій голові. Коли він із татком, зараз питає:

— Тату, а чому на небі місяць?

— Він там... щоб світити, — не зразу знає, що відповісти татко.

— Мало електрики, то ще й місяць, — роздумує Андрійчик вголос. — А нащо зірки?

— Вони з'являються тільки ввечорі, — відмахується від цих питань татко, але це Андрійчика не задовольняє.

— А я їх можу дістати?

2.

Та не завжди такий розпитливий Андрійчик. Іншим разом він сам оповідає, як то, на його думку, виглядає світ навколо. Такий мудрий був він уже в діпі-

таборі. Він пояснював нетямущим, що в таборі всі люди поділяються на вагітних і кормлячих. Вагітні це дідо, бабця, Андрійчик. А кормлячі це ІРО.

Андрійкова теорія, як хто розмножується, була така:

— Курочки розмножуються яєчним способом, гусочки й качечки — також. А коровці — молочним способом. От тільки — як воно з кіньми? Коровця дає молочко, а кінь тільки какає...

— А люди?

— Люди? — подумав Андрійко. — Люди — з неба.

Андрійчик прийшов з неба. Татко — з неба. Сусідський Орчик — із неба. А ось Левчик — з пекла. Всі нечемні — з пекла.

— Звідки, ти кажеш, прийшов Левчик? — суворо допитується тетка Арета, Левчикова мама.

Андрійко подумав:

— З культурпарку!

— Зажди, зажди, я ось покличу поліціанта, він тебе забере! Бач, який мудрагель!

Думала, що Андрійко повірив. Він помовчав — і бовкнув:

— А тетка з пекла!

З Левчиком у нього давно вже війна, тому він ходить і приказує:

— Левчик — дурний свинячий писок! Левчик — дурний свинячий писок!

Мама й почула.

— Де ти цього навчився?

— А це в книжках так пишуть: писок у свині, у кролика...

— Так не можна!

Але Андрійко своє торочить.

— То ти такий? — питає мама.

— Так, я такий — гордо відказує Андрійко. Але через хвилину прибігає:

— Ма-амо, чого ти така захмурена? Я вже не такий!

Це тоді був живий ще дідо. Питає дідо Левчика:

— Левчику, як ти мене любиш?

Левчик стиснув діда в обіймах, а потім розкинув руки:

— Як цілий світ!

— А ти, Андрійку?

Андрійко підняв догори мізинця і відповів:

— Як один палець!

3.

Та тепер уже діда нема. До Америки приїхали вже без нього. Вже Андрійко й до садочка ходить, вже він знає багато чого нового. Прибігає до бабці.

— Бабцю!

— Що, синку?

— Бабцю, ти знаєш? Я є важлива *парфума*!

— А що то таке: *парфума*? — допитується бабця.

— Ну, це такий великий чоловік!

— То й добре, — погоджується бабця, бо що правда, то правда.

Та Андрійко покрутився-покрутився, — вже до мами прибігає:

— Мамо, ти знаєш? Я — *антифемініст*!

— Гаразд, — відказала мама, не дуже й здивовано.

— А ти б хотіла, щоб я був антифемініст? — допитується все таки Андрійко. І то неспроста, бо походив-побігав і знов прибіг до мами:

— Мамо, а що то таке *антифемініст*? Я краще буду твій молочний *ніак*!

Також і на це пристала мама.

4.

Дуже рано повели нашого Андрійка до школи. Там він теж усіх про все розпитує і свої теорії оповідає. Як звичайно, дослідження починається вдома. Як нема татка, то бабця чи мама (хоч вона часто виїздить у *дурне*) відповідають на всі його різноманітні запити. Коли він побачив у Нью-Йорку Емпайр Стейт Білдинг, то запитав:

— Татку, а скільки буде від са-а-амого шпідика того будинку до неба?

Що відповісти? Мама не знає, бабця не знає, тато навіть не знає!

— Ти ввввв завтра спитай у вчителя!

Другого дня приходиться Андрійко із школи — задово-о-лений! Він уже знає, скільки... Вчитель помовчав, подумав і сказав:

— Дуже багато!

Це була геніяльна відповідь. А вони всі вдома не знали!

4.

Не подумайте, Бога ради, що Андрійко така вже чемна особистість! Він може прийти із школи і сказати, що ввввв завтра до школи не піде. А то чому? Бо вчителька сказала, щоб прийшла мама.

— Що ж ти там таке наброїв?

— Я прозивався! — щиро признається Андрійко.

— Як ти прозивався? — допитується мама.

— Я дровичвся. „Юрчику, скажи „суніця”. — „Суніця”. — „Твоя мама чарівниця”. А вчителька сказала, щоб я перепросив Юрчика. А я не хотів... А як він ще більші глупства на мене каже...

Та ці Андрійчикові провини не можуть затьмарити он яких здібностей... То вже навіть хто не хоче, — мусить за ним визнати. Від мами він перейняв музичну обдарованість, — еге, він уже в церковному хорі співає! Егеж, він навіть менших за себе вчить, як треба співати, бо має слух на рідкість. Молитву „Претерпівий за нас страсті...” він навчив підвладну йому дітвору співати так: „Реве півень за нас страшно...” Мама, як почувла, то навіть не сміялася, а тільки сказала:

— Ну, це ти, Андрійку, поїхав уже у дурне...

І думаєте, Андрійко повірив?

Певно, що ні!

1972.

114

ПРОТОКОЛ

Примітка ч. 1

На одній планеті, що кружляє навколо найближчої до нас зірки, сонця Альфа Центавра, відбулась нарада представників усіх філософських течій цієї планети. Предмет наради цим разом був: маленька планетка в сусідній сонячній системі, що популярно сама себе називає Землею.

Не будемо переказувати всіх деталей цього бурхливого сонму. Тут лише сухий протокол.

ПРИСУТНІ: Ідеалісти, Матеріялісти, Технологи, Політики, Теософи, Єговісти, Пророки, Телепатисти, Фізики та багато інших.

С л у х а л и :

Доповідь філософа Безпартійного про стан Землі за даними досліджень останніх п'ятидесяти років.

Доповідач звернув увагу на неймовірно швидкий розвиток матеріальної культури-цивілізації на тій планеті в парі із здичавінням людського роду до найбрутальніших низин. Кожна громадсько-політична система, що діє там у різних частинах глобусу, не виправдала себе.

Скажімо, найяскравіша ідеалістична система, яка твердить, що матеріальне це ілюзія і що лише прагнення духових вартостей — конечна мета людини, ця система якось уживається із ідолатрією, обожненням корови і масовим голодом, із хворобами, злиднями та іншими стражданнями людства.

В іншому кінці планети загіздилась система, що зве себе комунізмом, і в ім'я цієї віри про майбутній

115

земний рай для трудящої людини немилосердно визискує і батожить трудящих, кандидатів до того „єдему”. Самі ж ідеологи комунізму стали кастою узурпаторів із лютим поліційним апаратом для охорони самих себе і привласнених привілеїв, украдених від тих самих трудящих.

Ще в третьому обширі глобусу спостережено не менш сумне явище. Там досягнення цивілізації дійшло до самозаперечення: молоде покоління не знає, чого воно хоче, бо йому вже набридли ситість і розкоші, що їм дарує цивілізація. І одночасно всі разом — старі, молоді й діти — під загрозою загибелі від занечищеного повітря, затруєних відходами промисловости рік і водоймищ, від надміру продукції, яку треба насичувати різними хемікалями, щоб можна було харчувати суперміста з багатомільйоновим населенням. Ментальністю велика частина цього кутка глобусу далеко не відбігла від ментальности володарів-комуністів. Воно хоче мати все, не бажає визнавати ніяких обмежень для свого пишнодобробуту, а тому там розпаношилися морд, вбивства, грабунки, піратство, викрадання людей, бомби в гущу цивільного населення. Все це стало буденним явищем і розростається до грандіозних розмірів.

Це ясно, що Земля потребує оздоровлення. Мета цього сонму — вислухати думки представників усіх течій... Що хто може запропонувати?

Доповідач звернув особливу увагу на те, що хоч ця маленька плянетка — в іншій сонячній системі, але її доля стосується безпосередньо нас, бо коли розум землян розвинеться так, що зможе знищити саму плянетку, то станеться струс у всій галактиці в наслідок переступу закону тяжіння, а ми ж, наша сонячна система, найближчі. Ми можемо постраждати від цього найбільше. А до такого йде, бо між землянами весь час точаться безглузді війни, вони самі себе винищують мільйонами, вони вигадують щодня страхітливші засоби знищення.

Д е б а т и :

(Після цього почалися виступи делегатів. Найперше виступив делегат від Ідеалістів).

ІДЕАЛІСТ — Я — коротко. Треба послати на Землю Спасителя.

ГОЛОС ІЗ МІСЦЯ — Дві тисячі років тому ми вислали були Спасителя. Що змінилося за ці дві тисячі років? Ще гірше стало, бо в руках у землян тепер ще сильніша зброя, ніж дві тисячі років тому. Чи змінилася психіка? Хай хто насмілиться сказати, що так...

ТЕХНОЛОГ — Я вважаю, що найкраще було б передати їм знання нашої техніки. Навчити, що для витворення й посідання благ не треба вбивати та визискувати інших. Сама природа має всього подостатком, на всіх вистачить, аби тільки знати. Даймо їм це технологічне знання...

ГОЛОСИ ОБУРЕННЯ — Виключено! Вони з нашою технікою не тільки повбивають там наших інструкторів, а ще й сюди прилетять убивати. Ні, це неможливо!

ТЕОСОФ — Даймо їм нову релігію. Вони там самі шукають її, ось ми їм і поможемо...

КРИКИ З УСІХ КІНЦІВ СОНМУ — Гіппі? Іппі? Зіппі? Сатаністи? Наркомани? Алькоголіки? Оті патлаті, брудні, вошиві, сифілітичні експоненти нової релігії? Що ви? Смістесь?

ПОЛІТИК — Найкращий засіб, на мою думку, оздоровити Землю, це щоб по всьому світі пройшовся матеріалістичний комунізм. Там, де ця хвороба заразила і де нарід захворів та видужав, там уже ніхто не захоче ніяких загрозливих для галактики експериментів. Там уже здоров'я...

МАТЕРІАЛІСТ — (Вискочив) Матерія — альфа і омега буття. Прошу не ображати! Вони просто не вміють користуватися зброєю матеріалізму, і я пропоную послати наших інструкторів... Вони навчать...

ГОЛОСИ ІЗ ГЛИБИНИ ЗАЛІ — О-о! Сказанув, як кажуть земні матеріалісти! Промовець пропонує не що інше, як ще одну різню, глобальну каторгу і народобивство! Чи нема яких інших способів опам'ятати їх?

ЄГОВІСТ — Є! Я маю дуже добру ідею. Потопами й землетрусами всіх винищити, а потім заселити Землю кращим людським насінням.

ПРОРОК — (Підняв руку) Нащо аж так драстично? Закортіло бути судьями-поліцистами? Є на те поліція Всесвіту, закон тяжіння. А я думаю, що найкраща рада — нічого не робити. Дайте Землі розвивати її власну цивілізацію, аж поки вона сама себе погубить. Це — найдешевший спосіб позбутися цих прикрих сусідів.

ТЕЛЕПАТИСТ — Протестую! Це неморально! Навіть земляни, коли бачать хвору людину, беруться її лікувати! І я не знаю іншого способу, як найновішими методами. Телепатично ми повинні вкладати в голови-думки людей Землі таку духову силу, як світло, сонячність, радість, задоволення малим, відмову від зла іншому, — не тільки ближньому, а й дальньому... Крім цих азів моралі...

ФІЗИК — (Перебиває) О-оце то домоворився! А коли розпаношиться такий „ближній”, як бактерія тифу, то й його не нищити, а допомагати? Ні, ця ідея абсолютно не витримує іспиту часу! Абсолютно!

ПРОРОК — Ні, таки лишім їх на їхню власну долю! Нічим не допомагаймо, не впливаймо, ані не винищуймо. Бо я певен, що як вони пройдуть через

усі хвороби — комуністичні гасла, зажерливість, занечистення довкілля, хемікалізовані харчі, наркотики, через власні земляні забобони — вони вимруть. Та в тім то й річ, що хоч і загинуть — само людство Землі не загине. Чотири рази вже безлюділа ця плянетка і все таки... Десь у незнамому куточку знаходилася якась пара чи купка, — я вже не знаю, де воно бралось... І ось знову бачимо — весь глобус густо заселений. Але ті нові вже будуть інакші, вони таки дійдуть до збагачення свого духа. Ніякі наші штучні панацеї їм не допоможуть, якщо вони самі не перейдуть через ті всі їхні хвороби...

(Далі пішли вже дрібніші зауваги, незафіксовані в протоколі. Вислухавши все це, сонм вирішив так:)

У х в а л и л и :

Вважати плянетку Землю за свою дослідницьку лябораторію, де дозволено всім партіям і течіям досліджувати та експериментувати своїми власними методами. Цей дозвіл чинний лише до двохтисячного року (земляного літочислення). Після того прийняти до здійснення й виконання ту методу, яка виявиться найефективнішою.

Примітка ч. 2

Запис цього протоколу прийнято телепатично.

1972.

А ВАШІНГТОН?

1.

— Ти, мабуть, пам'ятаєш, як журилися найшляхетніші уми із сусідньої зорі Альфа Центавра маленькою нерозумною плянеткою Землею, де розпаностилися найзаразливіші психічні недуги?.. Всі оті хвороби, що виникли із зародка-бацилі, ім'я якій Зажерливість. На недавньому сонмі — яких тільки не подавали проєктів, панацей, рецептів, щоб оздоровити психіку зарозумілих і самовпевнених істот, що там (не зовсім виправдано) звуться людьми... Здається, жадна панацея не допомогла. Здається, Земля котиться до якоїсь катастрофи, із неприємними наслідками й для нас, близьких сусідів. Пам'ятаєш?

— А-а-а, пам'ятаю! То що?

— Та те, що прийшли хороші вісті. На жаль, не із Землі, а з іншої плянети, — але які ж цікаві! Там, уяви собі, вже обламали крила бацилі Зажерливості. То ж там таке ді-іялося! Всі, мов подуріли, гонилися за грішми, за прибутками, починаючи від найменшої одиниці, і кінчаючи державами-капіталістами, що вже ладналися з апетитом проковтнути, зжертви всіх і все на тій плянеті... А тепер там усі купаються в розкошах...

— Чекай, чекай! Я вже здогадуюся. Видумали машину, що не треба самим працювати? То це ж плекати ледарство, ще одну психічну недугу. Щось ми вже таке чули.

— О, ні! Просто стало всього багато, без втручання машини, природним шляхом. То ж, бувало, все мало, — *ма-ало!* — скільки не давай, мало. Вже не казати про тих посмітх, що свою власну країну обшархували, не сплачували податків із своїх мільйо-

нів... О, гроші, гроші! А наслідки? Інфляція за інфляцією, слідом за кожним підвищенням платень. І кінця цьому не видно було. Вийшла така якась каруселя: інфляція — підвишка, інфляція — підвишка. Замкнене коло. Люди самі себе обдурювали. І так: всього є наче заваль, а населення біднішає. Головне ж — ніхто не знав, як зарадити цьому лихові. Ото саме тоді стала неймовірна річ: з якогось часу грошей завелось так багато, що вони просто обтяжували людей. Не розкидали їх із мішків на вулиці, ні, не обліплювали стін, а просто — стало їх, цих таких жаданих грошей, багато.

2.

Почалося з того, що один член уряду одної держави тієї плянети відмовився від підвишки в платні, яка йому належала за ухвалою законодавців. Більше того. Він опублікував усюди, де тільки можливо, що віднині братиме на десять відсотків менше своєї давньої платні. Скажімо, дістає він річно п'ятдесят тисяч золотоларів, то п'ять тисяч добровільно призначає на невідкладні потреби країни. Він пояснив це тим, що сорок п'ять тисяч золотоларів йому з родиною цілком вистачає, можна обійтися і без тих десятих відсотків. І ще додав, що він став на десять відсотків щасливіший, бо це безжальне „Треба! Треба!“ його вже вкрай змордувало. А він хоче оберегти свою психіку від зайвого, цілком непотрібного напруження.

За його прикладом пішли: спочатку члени уряду на чолі з президентом тієї країни, потім — менші урядовці... Раптом одного несподіваного дня міністерство фінансів випустило повідомлення, що вже нема державного боргу, дефіцит зник. Натомість з'явився маленький запас золотоларів. І виявилось, що платні, самообмеженої на десять відсотків, цілком вистачало всім. Жертва невелика — а яка ж вигода! Вже навіть хоч би тому, що родини стали ощадніші: не викидали новісінької, ні разу невдягнутої одяжі, а деякі навіть обходилися минулосезонною. І вже тепер не побачите

викиненого у смітник непочатого торта чи розтоптаного на хіднику перекладанця із шинкою.

Бо треба ж сказати, що хороший приклад (так само, як і бридкий) заразливий, викликає бажання наслідувати. Вже давно відмовилися від десятих (а деякі то й від двадцятих!) відсотків оплати лікарів, адвокатів, інженерів та інші провідні фахові сили складної суспільної мережі країни. І що ж виявилось? Ясно ж, — їм зовсім непотрібні оті високі заробітки! З ними тільки клопіт. Кожен такий фахівець не знав, де і як вкласти свої гроші, аби врятувати їх від інфляції. Одні скуповували землю, інші — дома, готелі-мотелі. Цей бізнес не був їхнім фахом і їх або обдурювали всякі спритні менажери, або мусіла в тих закладах працювати власна родина в ролі прибиральників... Чи то було їм потрібне? Гроші, о, гроші!

А от тепер уже цього клопоту нема. На душі легше.

А що все суспільство вже зрозуміло чудодійність цього масового десятивідсоткового самообмеження, то й наслідки не забарилися. Найперше це виявилось у невральгічній точці суспільної мережі: хворим у шпиталях казали платити вже не двісті золотолярів за день, а лише сто. І була чутка, що вже скоро лікарняна оплата піде вниз, ба навіть зовсім буде скасована.

За прикладом лікарів, професорів, інженерів, адвокатів, промисловців і фабрикантів пішли й службовці, а також і робітництво. Звичайно, десять-двадцять відсотків у гей-гей скромнішому бюджеті означали лишень яких кілька золотолярів... І коли до щасливого винаходу цих кілька монет було до зарізу потрібно, то тепер, — о, дивися! — тепер їх відсутність зовсім невідчутна.

А що ця країна була на планеті провідною, то й інші країни пішли за її прикладом.

3.

Незадоволена була тільки одна група промисловців, тих, що їхня продукція стала чомусь непотрібна.

Оті всякі дрібнички, от хоч би й подарункова індустрія, оті різні збирачі порохів у хаті. Невдоволені казали: менша купівельна здібність покупців, менше треба продукувати товарів, менше людей затруднено, розростається безробіття. На це вже не раз нарікала й преса (до речі, залежна від промисловців). Пророкували, що така самообмежувальна доктрина, яка розіллалася на плянеті, ні до чого доброго не доведе. Ось нехай-но! Розбухне безробіття, почнуться грабунки, бунти, революції... Саме зручний час для державикапіталіста випустити пазурі на всю планету, всю планету посадити в концентрак, за колючі електричні дроти. Хочете ви цього? Хочете позбутися волі? А коли не хочете, то не можна допустити до безробіття й хаосу...

І аж тоді виявилось, яка то могутня сила — велетенська надвишка у державній скарбниці. Безробіття? Хаос? Та де? Які? Таж навпаки, аж ось коли знайшлася можливість втілювати у життя ті проєкти, що довгими десятиліттями чекали, бо не було засобів їх здійснювати. Всі, що працювали на фабриках непотрібних витребеньок, після зникнення тих виробень, всі вони були затруднені. Роботи, і то цікавої, стало — ого-го! — Боже, не вменшай!

Найперше, людство почало з успіхом здійснювати давню мрію, використання сонячної енергії, замість старосвітських вугілля й нафти.

Далі: вже провели на дні океану залізницю, вже за одну годину можна дістатися з одного континенту на другий, замість ото коливатися з тиждень на хвилях чи й бовтатися в повітрі дванадцять годин.

За допомогою атома вже навчилися відсолювати океанічну воду й обводнювати пустелі, ото ж усі колишні піски та невжитки перетворилися на квітучі ниви й сади з пишними віллами.

А як сміються там із тих, що пророкували людству голод! Та крім земних плодів, якщо хочете, є ще й інші ресурси. Навчилися продукувати харчі із океан-

ських рослин та різних отих молюсків, ікри, мікроорганізмів... М-м-м, дуже смачне! Делікатеси!

Електрика ж уже нічого не коштує, кожен має свою власну електростанцію, використовуючи гарячі надрів. Вірніше, запрягли до цієї роботи вулкани.

І так — самообмеження, почавшись із десяти відсотків, дійшло до п'ятидесяти. А там, дивись, уже й не треба самообмеження, бо всі все мають. І нема місця зажерливості, заздрості, вихоплюванню шматка з рота другого, шахрайству, злочинів, вбивству. Нащо? Кому це потрібне?

4.

— Так, це справді розкішні вісті! А якщо це дійсна правда, то чому б не застосувати цієї доктрини на тій твоїй Землі?

— Ти, голубе, спізнився. Про це вже подумано без тебе. Ми вже послали телепатично цю вістку до Москви й до Вашингтону. Якщо ці дві суперпотуги приймуть нашу сугестію, то менші країни підуть за їхнім прикладом.

— Ну, і що?

— Капіталіст-держава вже відповіла. Ось ця відповідь:

„Плювать нам на ваші сугестії! Ми роздуваємось, а не скорчуємось. Ми вже поставили чобота на половині глобусу, а незабаром поставимо й на всій земній кулі. Наш найостанніший винахід — інфляція в країнах приватного капіталу — ось-ось їх задушить. О, в нашому арсеналі непримиренної боротьби з підступами капіталістів є ще багато несподіваних штучок!”

Так чванькувато відповів Кремль. Цей пацієнт безнадійно заражений бацилою Зажерливості. Він, тупиця, не знає, що в природі є рівновага. Павук роздувається — та й луснув!

— А Вашингтон?

— Чекаємо відповіді!

1975.

124

ВНУКИ СТОЛІТНЬОГО ЗАПОРОЖЦЯ

1.

Якби не чужа парасоля, то так би й не знав...

— Приніс вам вашу парасолю. З подякою! Не думайте, що присвоїв...

В голосі Петра Трохимовича звучить відтінок ображеності, бо Марина Олексіївна вже переказувала через людей, щоб приніс. Так, наче він збирався не віддати.

— Та то не я, то Іруся прогризла була мені голову. „Де моя, та де моя улюблена парасолька?” — виправдувалася Марина Олексіївна.

— Бо ця парасолька з тупим кінцем, а тепер тільки з гострим продаються, — заторохтіла з другої кімнати сама Іруся. — Бо вона складається... Бо я хотіла взяти її з собою на Україну...

— На Україну? То ви хочете їхати на Україну? — перепитав Петро Трохимович.

— Я вже й була! Ось цими днями повернулася.

От... Якби не парасоля, то так би й не знав.

— І довго ви там були?

— Два тижні.

Диви! Як той час летить! Кортить йому почути, як тепер виглядає Україна. Почав розпитувати. Що ж розповідає дівчина?

— Найцікавіше... Вона самочинно поїхала до нашого рідного села на Вінниччині. Уявіть собі, вдягнулася так, як там вдягаються, сіла собі на поїзд, а там тільки підчепилася до якогось авта і приїхала до діда. Ото було там дива!

Іруся з другої кімнати додає:

125

— І ніхто мене не розпізнав за всю дорогу, тільки шофер засумнівався: „Ой, бачу, ви нетутешня!” А я йому брешу-брешу!

Марина Олексіївна й далі розповідає про всі Ірчині пригоди, себто все те, що вже кілька разів чула від дочки. Так і не помітили, що вже Іруся в них за спинами стоїть, — висока, росла дівчина.

— А як я тепер вдячна батькам, що колись примушували мене до української мови! — встряла вона. — Як же я колись не хотіла ходити до Школи українознавства, викручувалася, відбивалася, утікала! Аж тепер, як стала ногою на українську землю, зрозуміла, що то значить для мене мова. Аж тепер знаю, що то бути українкою!

І Іруся, сяючи очима, почала розповідати те, що ще не розказала її мама:

— Аж два дні була я в діда. А як довідалися тітки та дядини, як почали сходитися! Та кожна щось несе в дарунок. Та — відро вишень, та — яблук-груш, та — качку, а та — грудку масла... Рушника вишиваного, коралі старовинні, що десь залежалися в скрині... бабину вишити сорочку... Такі ж щирі люди! А потім я з дідом поїхала до Києва, він був зо мною всі дні, скрізь водив та показував. О-ой! Такого міста, як Київ, нема ніде в світі! На той рік знов поїду! Повезу меншого брата...

Щось могутнє пашіло від дівчини, наче вона на себе перейняла велич столиці України. З її розповідей Петро Трохимович зрозумів, що не бачила вона ні показових колгоспів, ні того комітету, що напамповує туристів всілякою сміття-пропагандою. Це й зрозуміло. В свої сімнадцять років вона тим і не цікавилася. Дід водив її по Києву за своїм уподобанням і розумінням...

— То ми, виходить, земляки? — здивовано промовив Петро Трохимович. — Не знав! Я також із Вінниччини. Працював агрономом у Літині, там, де колись оперував отаман Шепель. Чи далеко це від вашого села? Знав я й сестру Шепелеву, Зіну... Вже

в таборі діпі розповідала вона мені про свого брата... Все те, що здавалося навіки похоронене в самому Літині. В усякім разі, я про те нічого не знав, аж на еміграції почув...

— Ой, розкажіть! — вирвалося в Ірки і вона вже сіла на килимові, ладна слухати.

Петро Трохимович звів очі догори, задумався.

— Що ж, розповім... З чого почати? Ну, хай буде так, як Зіна оповідала, так, як залишилося в моїй пам'яті. Розповім вам про внуків столітнього запорожця. Почну з середини, самими Зініними словами...

2.

„— Дядьку Прокопе, подивіться назад, це ж більшовики...

— Та це Тарас! Не впізнаєш?

— Ні, подивіться ще раз. Вони біжать, доганяють нас...

Від села було вже з кілометр, назад не вертатися. Я й дядько Прокіп, вислані в розвідку, знаємо, що коли ті два чоловіки — червоні, то ми пропали. Хвалити Бога, що попри дуже густу посадку йшли — заскочили в неї. І щойно тоді дядько Прокіп переконався, що моя правда. То таки більшовики здоганяли нас. І вони знали, що ми — розвідка отамана Шепеля.

— Що будемо робити? — питає дядько Прокіп.

— Та треба якось пробитися до наших, — міркую я, тільки бачу, що дядько Прокіп щось не дуже відважний.

— Доведеться тут десь поховати зброю, бо як попадемось... Нам дорога від наших відрізана.

Ми так і зробили: зброю та зайвий одяг поховали, а коли вийшли знов у поле — вже повно скрізь більшовиків, тікати вже нема куди.

— Біжімо до річки!

Пробігли трохи — назустріч верхівці.

— Шукаймо щастя на власну руку!

Я побачила на закруті дороги яму, а поблизу пеньок. Вскочила в неї, хутенько, скинула чоботи, штани, френча й шапку... Мала на собі ще спідницю й блюзку. На голову накинула хустину і пустилася назустріч більшовикам, тим самим, що бігли за нами.

— Гей, дівчино, стій! Куди ті два чоловіки побігли?

— Або я знаю? Шукали коней...

— А ти чого така злякана біжиш?

— Бо я думала, що ви — поляки... Боялася...

Вони справді були в польських мундурах, бо десь захопили польський магазин. Все було гаразд, я пішла далі. Аж уже була під лісом, тоді озирнулася. Ой, біда! Сусідський хлопець розмовляє з більшовиками і на мене показує. Ті сусіди — погане кодло, напевно він уже розказав, що я — сестра отамана Шепеля, а їм тільки того й треба... Ледве вбігла в ліс, як посипалися навздогін кулі... Куля поцілила в руку, тільки не було часу про те думати.

Біжу — і чує моє серце, що не кінець, що й тут у лісі здоганятимуть. Коли бачу — сидить під дубом старенька бабуса і збирає жолуді.

— Бабусю, дайте мені свою ватянку й хустку на голову, дайте! — почала просити її. — Та ви, як що до чого, то ви тільки мовчіть, нічого не говоріть, я сама буду...

І тільки я сіла до жолудів, уже інакше вдягнена, як тут на конях „товариші”... Щастя моє було, що то я розмовляла з піхотинцями, а заки вони гукнули на верхівців, та заким подали опис, як виглядає сестра „бандита Шепеля”, то я вже встигла перевдягнутися та звикнути до того, що я — не я.

— Не бачили ви такої тонкої високої дівчини в білій хустинці? — питають „товариші”.

— Дівчини в білій хустині? Та побігла якась он туди, — показала я навмання рукою, — і верхівці погналися. А я подякувала бабусі та й пішла своїми стежками.

Але я не мала певної дороги і мусіла йти через багно. Коли вийшла з нього, то побачила, що мої ноги в крові. Але хто тоді звертав увагу на кров, коли вона текла ріками?

Була це осінь 1920-го року, половина вересня.”

Петро Трохимович на хвилину замовк. Подивився на Ірку, на Марину Олексіївну і казав далі:

— Це не видумана легенда і не новеля. І розказувала це мені не струнка висока дівчина років шістнадцятьох, а огрядна жінка із дуже грубими, як колони, ногами. „Слонова хвороба”, пам’ятка про блукання розвідницею в багнах Вінниччини, лишилася на все життя, а Зінаїда Шепель, колись козак загону отамана Шепеля, тепер інвалід і добродушна, сердечна жінка, — сиділа на траві і розповідала, як то колись учепилась до неї „слонова хвороба”.

Дивлячись на це мирне, миле обличчя звичайної собі степовички, хотілося уявити ту молоденьку дівчину-козака, що із дядьком Прокопом виконувала небезпечні бойові доручення та на власну руку вимотувалася не раз із біди. А в уяві постала дівчинка із отієї хати у великому садку, що в селі на Вінниччині.

4.

...Хата й садок, обсажені довкола липами й осокорами. Посеред садка — велика, розкорінена береза, що знає незапам’ятні часи. За садком річечка протікає. І отаке село. Зелене, закутане довколишніми лісами, а з нього — одна лише дорога, на Літин. Дорога ця підноситься горбовиною перед селом і все, що на ній діється, із села видно...

Під березою у садку причаїлося мале дівчинисько і наставило вуха, — хоч бодай підслухати, що то столітній дід із братом Яковом говорять. А дід їхній був запорозький козак. Жив він сто двадцять років і ще пам’ятав скасування Запорозької Січі. Після козацьких пригод, після відбутої турецької війни він вернув-

ся додому і оженився. Дарма, що мав понад сорок років, знайшов собі сімнадцятилітню дівчину і вона народила йому шістнадцятеро дітей. Через сорок п'ять років жінка померла і в дев'яносто років дід хотів ще раз оженитися, та син накричав на нього. То дід прожив ще тридцять років удівцем.

Пам'ятає Зіна свого діда. Вже старий був, не дуже добачав, — та все внукові, Якову, розповідав щось. Що розповідав, — Зіна не знає, бо дід її до розмов не допускав. Оце сидять собі дід із внуком під березою, а Зіна притаїться, то дід зараз питає: „А хто це тут ще є?” — „Та це Зіна бігає”. — „Ій цього не треба знати...” — суворо каже дід і дівчину немилосердно випроваджують. Та проте щось трохи й Зіна почула... Обдурила Катерина-цариця. Обіцяла козакам відновити Запорозьку Січ за їх участь у турецькій війні, але потім лише з кріпацтва звільнила. Село справді козацьке, панщини не знало.

В тім селі за Зіниного дитинства був ще один козак, ще старіший за Шепеля. Звався він Саранча. Мав п'ятнадцятеро внуків — всі вони за революційної завірюхи були повстанцями. Отой старий козак мав ще запорозьку одягу. У свята її вбирав. Бувало, як іде вулицею — у широких штанях, у жупані, із шаблею, на голові оселедець, шлик... а за ним уся родина, — то сілські діти біжать слідом та кричать: „Мазепа йде!”

Жив цей Саранча у запорозькій хаті. Був це зруб. Хату не білили, а мили. В хаті були тапчани, застелені килимами. Килими були і на стінах, на килимах висіли шаблі, рушніці — навхрест. Лавки були застелені шкурами.

Така була хата і в діда Шепеля, але згоріла.

5.

Помітивши, що Ірка мало не вскочить йому в уста, Петро Трохимович усміхнувся. Після довгенької павзи вів далі:

— Як можна не захопитися, слухаючи про цю старовину, що майже на очах зникла? Оця Зіна Шепель, що сидить оце в таборовому подвір'ї, ще власними очима все це бачила.

І тоді зрозумів я, що козацька романтична одяга часів української революції — не театральна бутафорія, як потім учили нас, а справжня козацька одяга, що її внуки повитягали із скринь своїх дідів та прадідів. Там же, у таборі Пфорцгайм, ця сестра повстанського отамана, Якова Шепеля, оповіла мені біографію свого брата і я її переповідаю вам так, як вона дійшла до мене від рідної сестри.

6.

Батько Яковів і Зінин мав три морги поля. Такий „великий землевласник” тягнувся, як міг, аби вчити сина. Спочатку Яків учився в Літині, там закінчив гімназію. Потім батько послав Якова до університету на юридичний факультет в Одесу. Щоб було за що вчити сина, батько працював в Одесі двірником. Щоб були книжки і все належне студентові, не раз продавалась корова і вдома сиділи без молока. Зіни вже не вчили, вона зосталася малописьменною. Стипендії Яків не діставав, бо хоч і дуже добре вчився, але його два рази виключали з гімназії за те, що розмовляв українською мовою.

Одначе, Якову зовсім не усміхалась кар'єра, що до неї готував його батько. Либонь, завинив отам під березою дід-запорожець, бо Яків уроїв собі, що він конче мусить бути офіцером. Він і слухати не хотів, коли батько казав, що бажає бачити його юристом або вчителем. Ні, він лише старшиною буде! І ото, два роки пробувши в університеті, він таємно від батька забрав з університету документи і пішов здавати іспит до морської школи. Батько дізнався, заборонив і забрав сина додому. Сидів Яків зиму вдома і з гіркою досадою питав: „Ну, нащо ви мене зірвали? Нащо зламали моє життя?”

Але життя щойно починалося. В перші дні війни він прийшов до батька із словами: „Тату, благослови! Іду добровільно в армію!” В Оренбурзі скінчив юнкерську школу. А як приїхав після закінчення додому, дід був ще живий. Обняв Якова і наосліп обмацував відзнаки, питав: „Сину, то ти офіцер?” Це ж напевно була потайна дідова мрія, перша частина мрії. Бо невдовзі він помер із словами: „Нічого не хочу я, коли б тільки дожити й побачити, як встане Україна”.

Це й був заповіт дідів внукові.

Всю війну пробувши на фронті, Яків прийшов до своєї повстанської діяльності вже сформованим командиром. Як то буває з народними героями, мав він невловну зовнішність і веселу, шляхетну вдачу. Приходить козак: „Треба додому, бо вже місяць не мінняв сорочки...” — Яків зняв свою: „На вдягай, я тільки два дні носив!” — А сам зостався в маринарці.

Удягався він якнайгірше, а коня мав найрозкішнішого. Сам дуже малого росту, у постолах, довга сорочка підперезана мотузком, часом — кожушок, роздертий від шиї до пояса... А кінь мав звичку, — як побачить яку гарну дівчину, — ставати. Тут треба проскочити непомітно, щоб не світити дірами, а кінь стоїть, як укопаний!

Як сідав Яків на коня, то мусів підставляти стільчика. Раз отак сідав на коня, підвівши його до тину.

— І куди отакий шмаркач лізе ще й воювати? Сидів би на печі! — кинув якийсь дурноляп.

— І таких, дядьку, треба! — відповів Яків Шепель.

Як від'їхав Яків, дядько запитав:

— А хто це такий?

— Та це ж отаман Шепель!

Закусив дурносміх губу, бо добре знав, хто такий отаман Шепель.

7.

Яків Шепель почав повстання 5-го травня 1919-го року із 25-ма вояками. Це все були довірені хлопці,

що пішли служити до більшовицької міліції, щоб добути зброю. Повстання було спочатку стихійне, все село було ним охоплене і активно брало участь. От тепер придалося селу його вигідне стратегічне положення. Як тільки наступали більшовики, — їх із села було видно. Зразу все село на ногах! Чоловіки всі до зброї, а старі, жінки й діти — у ліс.

До Різдва Шепель мав уже чотири тисячі піхоти й кінноти та багатий обоз. Одного сталого місця повстанці не мали, а літали по всій Вінниччині, мов шуліки. Не раз, і то дуже часто, були зайняті міста Вінниця, Літин, Летичів, Жмеринка, Проскурів, Хмільник, Бар, Калинівка. Коли повстанці нападали на яке місто, то тому, що треба було рятувати людей, а їх було повно по більшовицьких тюрмах.

Як виглядала та війна населення з червоною владою, хай розкаже своїми словами Зінаїда Шепель.

„Одного разу червоні хотіли показати, що вони вміють. У м. Літині зробили на площі трибуну, ото на цій трибуні мали скарати дванадцять українських старшин, привезених із фронту. Це був чи не кінець травня, початок червня 1919-го року. Привезли із Вінниці китайців, по селах дали наказ, щоб люди зійшлися дивитися, як будуть вішати петлюрівців. Для цієї „паради” прислали досить велику залогоу.

Отож того дня, як мала відбутися „парада”, о третій годині ранку почався бій за місто. Наші козаки оточили місто з трьох боків, телефони порвали, тому червоні не могли нізвідки дочекатися допомоги. Місто Літин усе в садках і положене в долині, ще й навколо — глибокі рови. Наші мали добру позицію, а червоні сиділи на церкві, на костьолі, на соборі та строчили з кулеметів по садках, але тільки листя збивали. Бій за місто тривав дванадцять годин і старшин урятували. Наші майже не мали втрат. Один був убитий, два поранених. А червоні втратили тридцять забитих, до сорока поранених...”

Поки точилася партизанська війна, удома свої події відбувалися. Заарештували червоні батька. За що? Так, ні за що, за те, що сам бідняк, а виховав сина, який хоче України. Не били батька, а тільки лаяли дуже: „Ми тобі дамо Україну! Хочеш самостійної України, так ступай у штаб Духоніна, там будеш мати Україну!” По дорозі до „штабу Духоніна” батько вискакує з поїзда у глибокий сніг, мало не замерзає в кучугурах — і тікає. Але не надовго.

А в цей час починає лютувати тиф, усе лежить покотом, сам Яків захворів на сипняк і рідні відвезли його в незнане місце за сто п'ятдесят кілометрів. Яків бореться з тифом і не знає, що через п'ять тижнів після втечі знову батька заарештували більшовики. Цим разом батька страшно катовано, поламали йому шістнадцять ребер... Тут же негайно судили, бо боялися, що син прийде визволяти батька. Присудили смертну кару із заміною на досмертне ув'язнення.

За що така страшна розправа? Ніхто не знав. І Зіна не знала б, та на побаченні скатований батько дещо сказав. Домагаються, щоб видав тасмницю, де захована зброя та інше військово майно. Може ще катуватимуть, може не витримає тут, а може й Яків там десь від тифу помре... А той старшина, що з ним разом ховав, уже помер, то що ж — так ніхто й не знатиме у слухну годину, де її шукати?

І це востаннє бачила Зіна свого батька. Зближався фронт, червоні відступали — і отруїли батька, так і не витягнувши з нього тасмниці.

А тим часом у селі свої справи діються. Отаман хворий, майже всі козаки лежать хворі на тиф, наказувати нема кому, батька вже нема. Зіна з матір'ю самі вдома. А тут ще й від козаків спокою нема. Один залюбився і так увірився, що аж посварилася з ним. Другі також кидають оком, перестривають, — хтозна, може й чого іншого. Як де перестрінуть, так і закида-

ють: „Що будемо робити? Нема в нас зброї, нема жадного кулемета. Ти напевно знаєш, де лежить зброя...”

Може вона й знає... Але що вчинити? Може для того й сказав їй дещо батько? У stodолі Шепелів лежать під сіном рушниці й набої, а в церкві... Ну, й що робити? Наказувати нема кому... Підіть до церкви, за святим Миколаєм і Пречистою подивіться, може що й знайдете...

А в церкві було два образи, завбільшки 250 на 150, за ними можна було сховати по маленькій гарматці, а заховані були кулемети. Пішли хлопці до церкви помолитися і дістали, що було їм треба. А скільки ж то лишилося ще захованого невідомо де, що батько не встиг Зіні сказати...

Батька закатували й убили, брата нема, кругом тиф лютує, фронт навкруги, а той козак, що залюбився, вирішив, що Зіна повинна вийти за нього заміж. Треба бути божевільною, щоб у такий час думати про заміжжя! Зіна може й посміялась із нього, не знати, але той козак затаїв злобу і шукав нагоди помститися. Як прийшли червоні, він пішов служити до чека і перше, що почав, — полювати за нею. Він знав, що від Зіни військові не крилися і їй відомо, де захована зброя. Отож, як тільки наші частини відступили, а вернулися червоні, то першого ж дня чека почало її шукати. Нічого їй до вибору не лишилося, як піти у ліс, у партизанку. І так вона й зробила.

Справді, чи видумав би хтось іншу раду? Прийшов Микола, син сільського дяка (а цього Миколу послав на службу у чека отаман Шепель) і розповів, що на Зіну був заочний суд. Зловити, і якщо не признається, де схована зброя, то катувати: за кожний палець на руках і ногах по десять шпильочок, випалити очі, обрізати груди, носа, вуха та язика. От таку присудили їй катівську міру, ще не зловивши, бо знали, якої вона вдачі.

Тієї ночі вона вже удома не ночувала, а пішла до товаришки. Як тільки почало сіріти надворі, вона з товаришкою взяли по кошикові і пішли, ніби рвати черешні. Прокралися городами так, що ніхто не побачив їх, вийшли до річечки і по річечці пішли поміж густими вербами. Попрощалася Зіна з товаришкою і пішла у ліс. Так вона стала козаком.

Із червня 1920-го року і до кінця жовтня працювала Зіна козаком-розвідницею, аж поки не зблизився фронт. Тоді забрала маму і перейшла фронт на тому відтинку, де був брат. Брат як подивився, яка вона стала пошарпана, як почув, що два рази поранена, то був дуже злий. Заборонив їй козакувати.

В листопаді 1920-го року із військом перейшла вона Збруч.

10.

А повстання тривало далі, до середини літа 1921-го року. В тому році Яків Шепель був висланий з закордону на Вінниччину для партизанської акції. І там загинув. Із ним пішло триста козаків. Більшовики оголосили тоді широку амністію і свободу всім, хто покине зброю. Люди повірили і пішли додому, проте в околиці рідного села Шепелів партизанка тривала ще довго, а після того, хто лишився, то подався у Холодний Яр, що біля Мотриного монастиря на Київщині.

Це була та частина повстанців, що не повірила обіцянкам червоних. Основна маса повірила „широкій амністії”. Яка то була амністія — показала історія. Минули роки — і з’явився у Вінниці „Парк культури”. А ще новіша сторінка історії — страшні вінницькі розкопки, ото саме у „Парку культури” під новонасадженими деревами та каруселями...

А що сталося з тими, що не повірили, не здалися і перейшли кордон Польщі?

Зіна оповідала:

„21-го листопада на Михайла ми переходили Збруч. Поляки наказали здати зброю. Це був вершок

нашої розпуки. Наші козаки ламали і розбивали зброю та заливалися слізьми. Старшини ховали свої револьвери, де могли. На цьому возі, де їхала я з мамою, сховано понад двадцять штук. Пізніше нас перевезли до таборів Ланцут і Стршалкуф, Скалмержіце і Каліш. Це був жах! Люди були голі й босі. По двох роках ніхто не міг би й подумати, — що це — козаки та старшини. Мерли, як мухи, і все на скороспішні сухоти.”

У цих скупих словах внучки столітнього запорожця є трагізм, але не капітуляція. Жива історія, що починалася в саду під затишною березою у розмові двадцятилітнього запорожця з майбутнім отаманом, захисником дідової мрії, кінця не має. І ця безмежно щира, затятої козацької вдачі дівчина, яка віддала Українській Національній Революції все, що мала, — також належить до живої історії...

— Може... Може це ви... ти, Ірцю, будеш колись її продовжувати? — Так закінчив Петро Трохимович свою розповідь.

11.

Коли Петро Трохимович скінчив, хвилин кілька стояла зачарована тиша. Іруся й далі сиділа на килимові, втопивши очі десь у далечінь, наче там бачила якісь видива. Тих людей, що про них щойно оце розповідав Петро Трохимович, вона ж бачила на власні очі...

Аж ось гість порушив мовчанку, запитав:

— А чи там ще співають „Ой, Морозе, Морозенку...”? Бувало, як вийдеш увечері надвір, все село у різних кінцях про Морозенку співає, луна перекочується з одного кутка у другий... аж повітря дзвенить!

Замріявся Петро Трохимович і почав тихенько своїм густим баритоном: „Ой, Морозе, Морозенку...” А за ним і Марина Олексіївна підтягає: „...ти славний козаче...” Не помітили, як уже й дует утворився, не помітили, як перейшли на іншу пісню.

А Іруся й далі зачаровано сиділа на килимові, наче скам'яніла. Зовсім так співають, як у тому селі, де народилася її мама, її баби, діди й прадіди. Зовсім так, як оце недавно чула вона в реальному, аж ніяк не вигаданому і не вифантазованому українському селі, де вона ночувала одну ніч. І називали її там не Іруся, а Яринка.

Коли скінчили одну, другу й третю пісню, Петро Трохимович спам'ятався, що пора й додому. Почав прощатися. Іруся ж узяла щойно принесену парасольку і, подаючи її гостеві, сказала:

— Натє вам оцю парасольку і принесіть її ще раз!

1955-1975.

П О Д Я К А

На видання цієї книжки склали (пожертви на видавничий фонд) і цим уможливили появу її такі організації і прихильники-читачі:

Українсько-Канадська Фундація ім. Тараса Шевченка — 1.250.

Союз Українок Америки 68-й відділ у Сиракузах, — 45.00.

п. Шологон Стефан — 250.00 (кан.).

п. Вовк Юрій — 90.00.

п.п. Гайові Марія і Федір, Гребінські Світлана і Борис, др. Куриляк Лідія, Владика Мстислав, Тарнавські Марта і Остап, — по 20.00.

др. Мотуз Раїса, п.п. Стасюки Марія і Платін, мгр. Шуль Рожа — по 15.00.

п. Андрушків Світляна, Владика Борис, п.п. Біровець Галина, Гірна Ярослава, Галик Іван, Дзюбинські Валентина і Єраст, др. Іванович Володимир, п.п. Когуська Наталя, Кушнірук Софія, Маяровські Анна і Олександр, Маланчуки Ольга і Роман, Міщенко Євдокія, Наливайко Дмитро, Ратич Іванна, Скоп Олександр, Чижкало Микола — по 10.00.

п. Таран Зіна — 7.00.

п. Левицький Микола, о. Легенюк Федір — по 6.00.

др. Гвоздецький Василь, др. Дицьо Марія, п.п. Ізьо Ольга, Король Галина, Мартинюк Михайло, Руденський Т., Стовба Олександр, Шевченко Василь — по 5.00.

п. Гейдар Стефан — 3.00.

п.п. Зотовська Варвара, Королишин Михайло, др. Небелюк Микола, п. Петик Іван — по 2.00.

Також ті прихильники, що взяли на себе безкорисний труд поширення попередньої книжки по силі-змові у своєму колі, а саме: п.п. Дурбак Іван, Єрмоленко Валентина, Івахнюк Антін, о. Іващук Василь, Король Галина, Костюк Олександра, др. Куриляк Лідія, п.п. Олексюк Іван, Сенік Надія.

Всім учасникам цього видання, що своїм внеском улегшили фінансовий тягар, сердечна подяка за безкорисну й шляхетну підтримку.

А в т о р к а

ПРО ДОКІЮ ГУМЕННУ

Докія Гуменна народилась у 1904 р. в м. Жашкові на Київщині. Початкову освіту одержала там же, а середню в педагогічній школі у м. Ставищах на Київщині, де її вчителем літератури був поет Дмитро Загул. У Києві закінчила Інститут Народної Освіти, літературний факультет, уже тоді виявляючи зацікавлення археологією. У 1925 році стала членом Спілки Селянських Письменників „Плуг”. Хоч перші її твори критика зустріла прихильно, проте серію її репортажів із Кубані та степової України розгромила за буржуазний націоналізм і „куркульську ідеологію”. Після того вже трудно було друкуватися, тим більше, що наспів час розгрому української літератури. Та Докія Гуменна не покидала пера, творячи на відлюдді. Не покидала й Києва, вважаючи його духовим центром України. Тут шукала відповіді на питання, що назрівали. Один раз була учасницею археологічної експедиції, два місяці була в Туркменії, як учасниця курсів східних мов. Пробивалась на принагідних заробітках, щоб не тратити з очей свого призначення — літератури. Але не могла й не хотіла піддатись партійній лінії, що її накидали всім, що пишуть. Щойно коли вибухла німецько-радянська війна, вона почала знов друкуватися. Спершу це були невеликі оповідання в журналі „Нові Дні”, потім появилася на еміграції в Німеччині велика повість „Діти Чумацького шляху” (3 томи). Переїхавши до Америки, Докія Гуменна осіла в Нью-Йорку. Тут вона кілька років пропрацювала на фабричній роботі — у фабриці мотуззя, светрів, циферблатів та на нічному прибиранні, — щоб призбирати гроша на дальші видання. Відкладаючи весь заробіток

(3 долляри залишала собі на тижневий прожиток), вона видала свою першу книжку, 4-ий том „Дітей Чумацького Шляху”, а потім з’явилися і дальші. Знов Докія Гуменна присвятилась літературі, відрікаючись вигод і особистого життя.

ТВОРИ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

ДІТИ ЧУМАЦЬКОГО ШЛЯХУ, роман у 4-х томах. Молодь українського села підіймається в пореволюційних умовах здобути освіту і творити українське життя. У відповідь на те большевицька влада знищує село, а потім розправляється з інтелігенцією. На руїнах встає до життя молоде покоління (Мальвіна), що перебирає на себе завдання старшого.

МАНА, повість. Історія одного кохання...

БАГАТО НЕБА, репортаж із подорожі по Америці.

ВЕЛИКЕ ЦАБЕ, повість із часів трипільської культури. Багато прикрашена зразками трипільського мистецтва, знайденими на землях України.

ХРЕЩАТИЙ ЯР, роман-хроніка. Життєвий шлях двох подруг на тлі підсоветської і воєнної дійсності. „Хрещатий яр” — переростає в літопис воєнної хуртовини над Києвом.

СКАРГА МАЙБУТНЬОМУ, роман.

ЕПІЗОД ІЗ ЖИТТЯ ЕВРОПИ КРИТСЬКОЇ — феєрія. Казка із символічним значінням нашої історичної дійсності.

ЖАДОБА, оповідання. Картини жіночого життя з підсоветської дійсності.

СЕРЕД ХМАРОСЯГІВ, оповідання. 21 оповідань і новель із емігрантської дійсності.

ВІЧНІ ВОГНІ АЛБЕРТИ. Монографія провінції Канади — Алберти, оформлена в жанрі подорожнього репортажу.

БЛАГОСЛОВИ, МАТИ!, казка-есеї про незнищений культ матері в тисячоліттях і до наших днів.

ЗОЛОТИЙ ПЛУГ, роман. Вгляд у життя скитів, що проживали в першому тисячолітті до нашої ери на Україні, на тлі сучасної дійсності.

ЧОТИРИ СОНЦЯ, оповідання й новелі.

РОДИННИЙ АЛЬБОМ, есеї. Спроба письменниці заглянути в далекі працеси і пошукати коріння наших предків.

МИНУЛЕ ПЛИВЕ В ПРИЙДЕШНЄ — розповідь про Трипільля. Розкішно ілюстрована.

ВНУКИ СТОЛІТНЬОГО ЗАПОРОЖЦЯ — українські новелі американського походження.

НЕБЕСНИЙ ЗМІЙ — фантастична повість на тлі праісторії (недруковане).

З М І С Т

	Сторінка
До читача	5
Наші діти	7
Як у казці	13
Твоя і моя сестра	19
Качка	25
Щілинка — провалля... Безодня?	30
Повернений лист	39
Чиста, як кришталь	43
Діловий підхід	59
Сумне великоднє оповідання	63
Радісне великоднє оповідання	71
Метаморфози	74
„Радіопередача”	78
Вилазь! Зараз!	81
Оце така подяка!	84
Утік!	86
Різьбар Час	89
Ідеї бувають всякі	91
Всі завинили	99
Недогода	102
Песик і океан	107
Поїхав у дурне	111
Протокол	115
А Вашингтон?	120
Внуки столітнього запорожця	125

145

„Гарно оповідають герої-персонажі Докії Гуменної, звільняючи її від потреби додавати щобудь від себе. Її мова інтонаційно виразиста, гнучка. А при тому дуже ошадна, без ніяких повторень, без найменших натяків читачеві: «Ось тут мусиш реготатися, а тут — пустити сльозу». А вже якихось книжно-канцелярських та суконно невковирних фраз у книжці не зустрінете й сліду.”

А. Юрняк

(З статті „Мозаїка смішного й сумного в нашому житті, в американському місті”. („Молода Україна”, ч. 99, 1962)

ДЕЩО ПРО ТВОРЧІСТЬ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

Докія Гуменна придержується реалістичного стилю у своєму писанні. При тому широко розгортає тло для подій та переживань. Велику увагу приділяє психології своїх героїв і то так, що в неї реалізм іноді переходить у психологізм. („Мана”, „Скарга майбутньому”).

Докія Гуменна надає великого значення формі. До кожного твору шукає найбільш відповідної; тому спостерігаємо в неї таку різноманітність жанрів: повість, новеля, оповідання, роман, феєрія, репортаж, нарис, літопис, есей. Це її творче шукання, невдоволення вже раз досягнутим щаблем і намагання кожен раз ступити вище, знайти нове — одна з характерних рис її творчости.

Дві риси увидатнюються найбільш у творах Докії Гуменної. Перша й найсильніша — це пов'язання з рідною землею. Вона є джерелом натхнення, вона є й змістом шукань письменниці. Друга — це її віра в духове багатство жінки. Шукання свого „я”, що його висунула О. Кобилянська, Докія Гуменна поставила на вищий ступінь. Її жінки вже свідомі свого „я”, тільки бажають здійснити у громаді, суспільстві свій найможливіше повний вияв.